СУЧАСНІСТЬ

СІЧЕНЬ 1973 - Ч. 1 (145)

ЛЮДСЬКИЙ ГОЛОС ЖАНА КОКТО

СТОРІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВАСИЛЯ ГРИГОРОВИЧА КРИЧЕВСЬКОГО

ВІДКРИТТЯ І ЗНАХІДКИ БОРИСА МОЗОЛЕВСЬКОГО

І. БАКАЛО: НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В. І. ЛЕНІНА

А. КАМІНСЬКИЙ: "ЕКОНОМІЧНА КОЕКЗИСТЕНЦІЯ"

ДЕКЛЯРАЦІЯ ЗП УГВР З ПРИВОДУ 50-РІЧЧЯ СРСР

«SUCASNIST - JANUAR 1973

8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Емма Андієвська

ГЕРОСТРАТИ
(роман)

Книжка має 500 сторінок. Ціна 7 долярів;
у Німеччині — 25 нім. марок.

—◇—

Збірка документів про русифікацію на Україні:

МОЛОДЬ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
В БОРОТЬБІ ПРОТИ РУСИФІКАЦІЇ

Збірка містить «Лист творчої молоді Дніпропетровського» і три статті з дніпропетровських газет.

Ціна: 1 доляр; у Німеччині — 3,50 нім. марок.

—◇—

Видавництво «Сучасність» з нагоди 100-ліття народження Миколи Скрипника виготовило 2-томове видання, що складається з студії про М. Скрипника (т. I) і добірки його праць головне з національного питання (т. II).

Перший том уже вийшов з друку і надійшов у продаж. Це студія Івана Кошелівця:

МИКОЛА СКРИПНИК

Книжка на 344 стор. друку, крім нарису діяльности М. Скрипника на тлі української дійсности 1920—30-их років, містить у додатках документи і велику бібліографію.

Ціна: в картоні — 20 н. марок, для США і Канади — 7 дол., в ін. валютах — рівновартість ціни в дол.

у твердій полотняній оправі — випродане.

З замовленнями звертатися до видавництва. На гуртові замовлення даємо знижку.

digitized by ukrbiblioteka.org

СУЧАСНІСТЬ

digitized by ukrbiblioteka.org

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

СІЧЕНЬ 1973, Ч.1 (145)
РІК ВИДАННЯ ТРИНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Богдан Бойчук, Вольфрам Бургардт, Богдан Кравців, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Марта Скорупська, Олег С. Федишин

Редакція не приймає матеріялів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади дозволені тільки за виразним поданням джерела.

Резюме статтей цього журнала друкуються і реєструються в таких північно-американських публікаціях: "Historical Abstracts", "America: History and Life".

Gemäß dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: **Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V.**
8 München 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: Roman Tymkewycz

Druck: Gebruder Westenhuber
Munchen 12, Heimeranplatz 4

digitized by ukrbiblioteka.org

ВОСЕНИ ВОДА

пів-сонети
Роман Бабовал

а.

я пересіяв дощ крізь пальці загніздились
в моїх подумах комашня й зів'ялий
соняшник я перевірив: в кожнім
зернятку піску скривається чарівний
затишок я виснив дівчину пліднішу
за грудочку землі і в царстві павуків
ми вмерли проковтнувши краплину роси

б.

я не знаю собі зачаття я не знаю тобі
кінця листоноші принесли нам спомин
осени в листі за зачарованою горою
починається імперія казки і сніги
напрочуд передчасні цього року я не
знаю собі імени я не знаю в
якому овочі ти народилася

в.

можна гніздо сплести з пташиних щебетів
можна невід розсмикати на павутиння
можна протиснути ліс між дві сніжинки
можна літо виплекати в гнилому
горісі (я живу в зернині рижу) звечора
сади роздягаються ти засинаєш водою
я що життя в ній топлюся

г.

ти кажеш: бджоли осінь викрали
я прислухуюсь
ти кажеш: вкинь у жито
порошинку сонця буде щастя
я не звіряюся нікому ніколи
ти кажеш: поцілуй мене
між нами вогняний стовп

г.

я забув коли родився ти
забула куди нам шлях
стелиться мені приснилася зоря
в твоїх устах (вночі) мов
спалена земля ти доживаєш
день в святині вітру ти боже-
волієм під моїми нагими зубами

д.

з розколеного яблука
висипалися божевільні звірі ти
заховалась під крило раненого
птаха сонце вибухло в моїй
долоні вночі око ночі соняшникове
на березі осени криниця янголів
води я не в силі вже набрати

е.

імла розтяла світ надвоє
ріка розбила твоє тіло
на тисячі криниць житами
я заплив за шкіру місяця
за ніч птахи тебе накормили
за день мене приборкали комахи
ми поселились на межі плянети

є.

стрілки годинника прошили незамітно
секунду радости століття самоти
вже пізно (кажеш) вже ніч
в твоїх очах зійшли старі ліси
ти кажеш: я піду прощай
за тобою снується запах зрілого жита
за тобою ходить проколене сонце

ж.

В ліс не насмілився сніг з криниці
вилетіли птахів пара й небо терпке
в краплі дощу заник світ божевільних
місто породило свої дерева
осінь заляпала свої пальці
ти придумала собі привітні дзеркала
я продав свої кращі клітини

digitized by ukrbiblioteka.org

з.

я вистелю небо весняними лебедями
(соняшник просіює години світла)
я дошию ліс до сонця восени
(на дощ у вирі червоних дерев
рвуться птахи) я не зупиняюсь
на межі твоєї шкіри ти не
дочекаєшся щасливішого ранку

и.

вогким просом забиті діри неба
(я дов'яжу твій шлях до мого) в
зеленій груші ховається імперія
бджіл сонце розбиває
вікно розкрите в царство бур (між
нами випав дощ плянет) птах
чародійний заникає щовесни

і.

під крилом папороті - літо
під шкірою моря - попіл демона
(вмирають теж друзі) я вже
не знаю хто ти
ріки - розсмикані (я не знаю)
божевільні одрізують собі пальці
ти заблукала в розмір рослин

ї.

в долоні - поснулий вулкан
в другій - голуби дощу
нагадай хоч пізно вже
хату нам обсіла безліч павуків
хоч раз приспи змію вогню
вже жуки вигризли найкращі
дерева найвигідніші гнізда

й.

мене птахи позвали голубі у світ
самотніх дерев (щодень тебе
докреслюють ґротескні божиська) дощ
вистелив нам постіль молочну
за межею райдуги комахи виткали
скарби (там де починається шум моря
де кінчається твоє соняшникове тіло)

к.

дов'язали (білі) павуки до райдуги
обрій мертве дерево до дерева
пліднішого пожежі розмножила
велитенська бабка бродягам
блискавиця стежки попутала
пробач розтяло дзеркало надвоє
самоту мою) пробач за сивину очей

л.

складаються світи між двома
березами нічні звірі тобою
торгують за хатою росте
щодня густіший ліс
дрімає між твоїми персами
великий лебідь за твоєю шкірою
заходить сонце щозими

м.

проходять конокради їх
не торкається вогонь святий
горить пшениця догоряє
мак надвечір коли птах віщує
сон коли прошиває крилом
оболонку місяця ріка
полонить диких коней

н.

ліси загорнули тебе щільно між нами -
роздоріжжя хитрі і зів'ялі трави
вогонь розкинув літо навкруги
шматками (чародійну ріку я переломив
надвоє) дерево родиться самотнє
серед дебрі у нього замість
пам'яті в корі вириті серця

о.

я виспівав довічні кращі теми
я оминув ганебні війни
я виколисав день повен самоти
я переочив суттєвіше: завтрішнє
я заломився на куті чекання
я накреслив безмір крутих стежок
(колись я напишу вірш про тебе)

digitized by ukrbiblioteka.org

п.

в карти розігравши синь своїх
очей з долоні ворожбита вистрибнувши
раненим птахом побравши за терем
розбитий каганець в самотній лісовій
хатинці в розмірі байдужих комах
приборкавши найлютіших звірів ти
заснеш в царстві моїх пальців

р.

восени вода
восени вода вичерпується
зрікається безмежних рік тоді життя
ввижається судном з роздертими
вітрилами на морі папороті плавають
плями восени навколо нас
затіснюється круг самотности

с.

коли прислухаєшся тобі розповість вітер
думи жита і може звірить таємницю
вогняних птахів лишилось жити всього день
у розмірі фотознімків і листів що не
доходять що зберігають магічну снагу
коли заходить сонце повечірний
жук креслить золоті візерунки

т.

за перевалом місяць
доглядає самотність нічного
звіра за містом небо незвичайно
глибоке інколи
для тебе море виготувало чародійні
простори до тебе шлях загородила
мені комета хитра

у.

в пустирі білого паперу -
ти (стривожена) і вижидання тучі
в казковому яблуці на сади
чигає самотній черв
море ми продали за дрібочку
соли нас позвали діти
дідугами рвуться греблі

ф.

переорало літо твою самотність твоє
тіло залишивши в очах великі
сади куди сходяться птахи на
спів на дощ звідки виростає
небо зеленіше щогодини в морі
соняшників тоне срібний метелик
літо перегризло твою цноту

х.

в комиш закралися бабки над нами
накресливши кружала ми подумали: куди це
відпливає небо? довкруги дерева
зупинились проти вітру коник
отруїв тишину обвиту свіжим снігом
в комиш сьогодні заманив тебе водяник

ц.

ваблива подорож у виснилі
країни за океан пересіяний островами
лежиш обнажена лежиш розп'ята
між піском і згуслим сонцем щастя
придумали кращі демони доплисти б
до притулку довкруги стеляться пасма
сірих мев довкруги рибство рве мости

ч.

щовечора сова розмазує вапном
контури ночі обриси безсоння
щовечора сова визначує нові
границі паморочі й божевілля
щовечора сова тебе викликує
із пам'яті магічного дзеркала
сьогодні вечером сови немає

ш.

до хати підійшов нечутно
ліс старезний вже карлики
просять яблуко з саду і глечик
свіжого молока насильний
вихор викрав найстаріше
дерево й налякані звірі зовсім
роздряпали двері надворі ніч

digitized by ukrbiblioteka.org

щ.

розходяться дороги звабливі
відхиливши занавісу місяця
я знайшов тебе
нагу серед паперових птахів
і зміїв з безбережною рікою
в косах здається це блискавиця
задрімала поруч тебе

ю.

я вернуся конче вернуся між
гіркі дерева між отруйне зілля
в твій край де пшениця торгує
золотом де криниця - молоком
конечно вернуся і принесу
тобі на знак щастя в недругів
украдений золотий горішок

я.

покинувши світ привітних бджіл
ми роздаємо бродягам п'ятаки самі
поетам лушпайки сонця спрагненим
посохлі ріки паломникам жмені святої
землі я свої злобні очі віддаю сліпцям
ти роздягаєшся перед водяниками:
ніхто нас не помилує

ь.

в радості конвалій ти
втопилася повівши до ріки
моїх коней
я посадив в ногах тобі
безіменне дерево і
гарячий квіт тобі
кланяється кожен подорожник

ЛЮДСЬКИЙ ГОЛОС

Жан Кокто

Переклад з французької - Оксана Соловей

Вперше "Людський голос" був зіграний на сцені французької Комедії 16 лютого 1930 року. Єдину дієву особу виконувала Берта Бові.

Врізана з усіх боків прямокутниками червоної завіси сцена являє собою жіночу кімнату, розміщену під кутом. Похмуру кімнату, з синьотою. Ліворуч - неприбране ліжко, праворуч - напіввідчинені двері до яскраво освітленої білої лазнички. В центрі на стіні перекосилася велика літографія з якоїсь відомої картини, або родинний портрет, щось цілком невідповідне дії.

Перед суфлерською будкою низенький стілець і невеликий столик, на ньому телефон, книжки, лямпа. Лямпа кидає різке світло.

Коли відкривається завіса, кімната справляє враження місця злочину. Перед ліжком на підлозі лежить мов забита жінка в довгій нічній сорочці. Тиша. Жінка ворухнулася, змінила положення й знову застигла непорушно. Раптом щось вирішує, підводиться, бере з ліжка пальто і простує до дверей, але перед тим на хвилину затримується, дивлячися на телефон. Коли вона вже біля дверей, дзеленьчить дзвінок. Жінка рвонулася до апарату, впустила пальто й ногою відкинула його з дороги, щоб не заваджало. Зняла слухавку.

З цього моменту вона говорить спочатку сидячи, обернена до глядача то спиною, то обличчям, то профілем; з колінами, схованими за спинку крісла, з головою чи похиленою чи спертою о спинку. Наприкінці вона робить кілька кроків по кімнаті, тягне за собою шнур і падає долілиць на ліжко. В останню хвилину голова безсило звисає, слухавка каменем летить додолу.

Кожна поза мусить відповідати певному відтинкові розмови (собака, брехня, жінка на лінії і т.д.). Хвилювання виявляється не у пришвидченій мові, а в зміні поз, що з них кожна - разюче незручна.

digitized by ukrbiblioteka.org

Пенюар, стеля, двері, крісло, чохли й абажур - білі.

Освітлення із суфлерської будки має бути підібране так, щоб поза жінкою лишалася глибока тінь, а світло з-під абажура підкреслювалось.

Задум твору виключає все, що надає блиску. Автор радить артистці грати, не допускаючи у виразі найменшого сліду іронії, гіркоти чи образи. Жертва є людиною недалекою, від початку й до кінця вона лишається закоханою і пускається лише на одну-єдину хитрість: хоче допомогти чоловікові зізнатися в брехні, щоб він не лишив їй на згадку своєї підлости. Необхідно створити враження істоти, яка конає, мов підстрелений звір. Дія кінчається в кімнаті залитій кров'ю.

Галло, галло, галло.....Ні, пані, нас декілька на лінії,покладіть.....Галло..... Ви маєте абонемент..... О!.....Галло!.....Але ж, пані, покладіть сами..... Галло, оперейтор, галло..... Дозвольте..... Та ні, зовсім не лікар Шміт...Нуль вісім, не нуль сім.... Галло!.. це смішно..... Мене викликають, я не знаю. (*Кладе слухавку й тримається за неї рукою. Дзвінок.)*....Галло!....Прошу пані, що ж я можу зробити?.... Ви дуже неприємні.....Як то моя вина?....зовсім ні.....зовсім ні.....Галло!..галло, оперейтор..... До мене дзвонять, а я не можу говорити, бо ввесь світ на лінії. Скажіть цій дамі припинити розмову. *(Кладе слухавку. Дзвінок.)* Галло! це ти? .....це ти?...Так.....Дуже зле чути.....ти занадто далеко, занадто далеко.....Галло!.....жахливо...на лінії відразу декілька осіб.....Подзвони ще раз. Галло! По-дзвони....Кажу: подзвони ще раз.....Дайте спокій, пані, я вам сказала, що не лікар Шміт....Галло!....*(Кладе слухавку. Дзвінок.)*

О, нарешті!....це ти....так....дуже добре.....галло!....так....В такому галасі штука щось почути..... ....так.....так.....ні.....можливо.....Я повернулася десять хвилин тому.....Ти не дзвонив перед цим?....о!.....ні, ні,.....Вже пообідала.....в Марти....Мабуть десь чверть по одинадцятій.....Ти здому?.....Ну то глянь на електричний годинник.....Я тільки подумала.....Звичайно, мій любий.....Вчора вечором? Вчора я відразу лягла спати , але не могла заснути і згодом прийняла ліки...ні....одну....о восьмій.....В мене трохи боліла голова, але потім розійшлося. Приїхала Марта, ми разом поїли, я приготувала сніданок. Тоді зайнялася хатніми справами. Склала всі листи в жовтий портфель. Я.....Що?.....Цілком спокійна.... присягаюся.....Мені не бракує мужности.....Потім? Потім одяглася, а тут зайшла Марта й забрала мене.....Пішли до неї, вона надзвичайна.....Дуже, дуже хороша, надзвичайна.....Вона справляє таке

враження, але не є такою. Ти, як і завжди маєш рацію.....Рожеву сукню з хутром.....Чорний капелюшок.....Так, капелюшок ще в мене на голові.....ні, ні, я не курю. Я викурила лише три цигарки...Та ні, щира правда.....Навпаки, навпаки.....ти хороший.....А коли ти повернувся?.....Не виходив з дому?.....Який процес?...Ах, так!.....ти не мусиш перетомлюватись.....Галло! галло! не перебивайте. Галло!.....галло, любий....галло! Якщо нас роз'єднають, то негайно дзвони знову.....безперечно.....Галло! Ні...я тут....Портфель?..... Твої листи і мої. Можеш їх забрати, коли схочеш.....Трохи тяжко....Розумію.....О! навіщо вибачатися, любий? Це так природньо, і зовсім не ти а я дурна..... Ти хороший.....Ти хороший.....Та де там, я в себе так дуже не вірю.....Немає за що подивляти. Я поводжуся як сновида. Одягаюся, виходжу, приходжу: за звичкою, механічно. Завтра мені може забракнути відваги.....Тебе?.....Та ні....що Ти, любий, я зовсім не докоряю.....я.....я.....зачекай-но.....Яким чином?.....Звичайно.....Навпаки.....Та.....та ж ми завжди присягалися до відвертости, було б злочином не казати мені нічого до останньої хвилини і завдати брутального удару, а так я маю час звикнути, примиритися.....Яка комедія?.....Галло!.....Хто?.....я граю комедію, я!.....Ти мене знаєш - я не здатна взяти на себе.....Зовсім ні.....Зовсім ні.....Цілковито спокійна.....Це тобі вчулося.....Кажу: тобі вчулося. Не можу я мати голос людини, яка щось приховує.....Ні. Я дала собі слово триматися і тримаюсь.....Дозволь.....нічого подібного.....можливо, бо як би людина не сумнівалася, як би не очікувала найгіршого, а вона завжди схиляється до протилежного.....Ні, не перебільшую.....я мала досить часу, щоб звикнути. Ти голубив мене, присипляв.....Наше кохання без ліку наражалося на перешкоди. Треба було чинити опір, продовж п'яти років - або відмовлятися від щастя або ризикувати. Я завжди думала: життя ось-ось влаштується. За кожну радість платила не торгуючися.....Галло! .....не торгуючись, і не шкодую.....я не....я не шкодую нічого-нічого-нічого..... Ти.....Ти помиляєшся....ти.....ти.....ти помиляєшся. Я.....Галло!.....Я дістала те, що заслужила .... Я воліла бути нерозважною й божеволіти від щастя..... любий.....слухай..... галло! .....любий..... зачекай.....галло.....дай же договорити. Я не спихаю вину на тебе, я сама винна. Так воно є, так.....Пригадуєш неділю у Версалі і пневматичку.....Ой!.....Та що ти!.....То ж *я* хотіла поїхати, *я* затикала тобі рота, *я* запевняла, що для мене однаковісінько.....ні.....ні.....ні...ти несправедливий.....я...я зателефонувала перша.....ні, у вівторок.....у вівторок.....Цілком певно. У вівторок 27. Твоя депеша прийшла в понеділок вечером, 26-го. Можеш не сумніватися, я знаю ці дати напам'ять.....Твоя мати? Чому?.....То не біда..... Ще не знаю.....Так.....може.....О, ні! Напевне не відразу, а ти?.....Завтра?.....Я не знала, що це так спішно.....Одну хвилинку.....дуже просто....завтра вранці портфель буде у консьєржки.

digitized by ukrbiblioteka.org

Жосеф може зайти і взяти.....О! хто його знає, може залишуся тут, а може поїду на кілька днів до Марти на село.....Він тут і поводиться як стражденна душа. Вчора цілий день тинявся з передпокою до спальні і назад. Поглядав на мене, чистив вуха, прислухався, шукав. Здавалося, докоряв мені за те, що я сиджу й не шукаю тебе вкупі з ним.....Думаю, що було б найкраще, якби ти його забрав.....Тварина явно нещаслива.....О! мені!.....Цей собака не для жінки. Я не зумію за ним доглянути, не зможу водить його на прогулянки. Йому буде значно краще з тобою.....Мене він забуде швидко.....Побачимо.....побачимо.....Це не трудно. Лише говори, що це собака приятеля. Він має симпатію до Жозефа. Хай Жозеф і забере.....Я одягну йому рожевий нашийник, на якому не позначене ймення власника.....Подивимося.....так.....так.....так, любий.....зрозуміло.....звичайно, любий.....Які рукавиці?.....Хутряні рукавиці, що ти одягав, коли керував автом?.....Не знаю. Не зустрічала.....Може, зараз подивлюся....Ти почекай, тільки гляди, щоб не роз'днали.(*Вона знаходить на столі поза лампою хутряні рукавиці, пристрасно тулить їх до себе. Далі говорить, пригорнувши рукавиці до щоки)*.....

Галло.....галло.....ні.....Я перешукала на комоді, на кріслі і в комірчині - ніде немає..... Гаразд.....я ще раз подивлюся, хоч я певна.....якщо натраплю на них до завтрашнього ранку, то покладу на дно портфеля.....Що любий?.....Листи.....так.....а ти їх спали.....Я маю до тебе ідіотське прохання.....Ні, одним словом, якщо ти їх спалиш, то згорни попіл у те черепахове пуделко, що я тобі подарувала на цигарки і яке ти.....Галло!.....ні.....я дурна.....вибач. Я мусіла б краще триматися (*плаче)* .....Так, уже. Треба було висякати носа. Все ж таки мені було б приємно мати той попіл, так що.....Який ти хороший!.....Ах! (*Артистка проказує уривок в лапках іноземною мовою, яку вона найкраще знає)*"Щождо паперів, дорогих твоєму серцю, то я їх усі спалив, спалив у печі. Спочатку, було, подумав розгорнути та витягти малюнок, про котрий ти мені згадував, але пізніше ти просив мене спалити все, і я все спалив.....Ах! досить.....досить..... так".....(*далі по-українськи)* Та правда, ти ж у халаті.....Лягатимеш спати?.....Не слід працювати допізна, лягай відпочивай, бо завтра вставати рано.Галло!.....Галло!.....що сталося?.....Я наче говорю досить голосно.....А як тепер, чути?.....Питаю, чи тепер чути?.....дивно, бо я тебе чую, наче ти тут у кімнаті.....Галло!.....Галло!....Галло!.....Ну от! тепер я нічого не чую.....Так, але голос доходить дуже здалеку, дуже здалеку.....Але ти, ти мене чуєш. По черзі.....Ні, ні, не клади!.....Галло!...Я розмовляю, оперейтор, я розмовляю.....Нарешті! Я тебе чую, дуже добре чую. Еге, так неприємно. Почуваєш себе мертвим: сам чуєш, але безсилий зробити, щоб тебе почули.....Ні, цілком, цілком добре. Просто щось невидане, що нам дають змогу говорити так довго. Звичайно після трьох хвилин починають перебивати і помилково попадають не на той номер.....Якраз

навпаки.....я чую тебе навіть краще, ніж перед тим, але твій апарат дзвонить. О, кажуть, то не твій апарат дзвонить. О, кажуть, то не твій апарат..... ....

Ти знаєш, я тебе бачу (*Він стає видимим)* .....Яка хустинка?.....Шовкова червона.....А!.....похилився праворуч.....В тебе закачані рукави.....у лівій руці? Слухавку. У правій? Олівець. Ти вимальовуєш на листку паперу профілі, зірки, серця. Ти смієшся! То-то, я маю очі замість вух.....(*Несвідомий рух, наче ховається)*.....О, ні, любий, ні, не дивися на мене.....Страх?.....Ні, я не боюся.....ще гірше.....Я відвикла бути сама в ліжкові.....Так.....так.....так.....так, так....обіцяю.....я, я.....обіцяю.....обіцяю.....ти хороший.....Не знаю. Я уникаю не себе дивитися. Навіть лампи не засвічую на туалетному столику, бо вчора я зіткнулася віч-навіч зі старою жінкою.....Ні, ні! з худою, старою жінкою з сивим волоссям і масою дрібних зморшок.....Ти дуже ласкавий! Але ж, мій любий, хороша фігура - це і є найбільше лихо: вона лише для артистів.....Я найбільше любила, коли ти гримав: Дивися на мене, гидка короткошийко!.....Так, шановний пане!.....Я пожартувала.....Ти потвора?.....*На щастя,* ти помиляєшся, ти мене любиш, бо [illegible] би мав рацію, то телефон перетворився б на страш[illegible] не лишає по собі сліду, що не робить жодного шуму.....Хто, я злісна?.....Галло!.....галло! галло!.....галло, любий....де ти?.....Галло, галло, галло, оперейтор,(*дзвонить)* Галло, оперейтор, мене роз'єднали *Поклала слухавку. Тиша. Знімає слухавку)* Галло! (*Пробує дзвонити)* Галло! галло! (*Ще раз пробує)* Галло, оперейтор. (*Знову пробує. Дзвінок)* Галло, це ти?.....Та ні, оперейтор, нас роз'єднали.....Не знаю.....тобто....навпаки.....слухайте.....Отей нуль чотири тире сім. Галло!.....Занята лінія?.....Галло, оперейтор, спробуйте ще раз.....Добре (*Кладе слухавку. Дзвінок)* Галло! галло! 04 тире 7? Ні, не 6, а 7. О! (*Дзвонить)* Галло!.....галло, оперейтор! Мене помилково з'єднали з тире 6, а я просила тире 7. 04 тире 7, Отей. (*Чекає)* Галло! Отей 04 тире 7? О, так! Це ви Жозефе...Це говорить.....Ми розмовляли з паном і нас роз'єднали..... Немає?.....так.....так.....він ще не повернувся.....дійсно, яка я дурна! Пан телефонував мені з ресторану, а коли нас перервали, то я викликала хатній номер.....Вибачайте, Жозефе.....Дякую.....дуже дякую.....Добраніч, Жозефе.....(*Вона кладе слухавку, їй недобре. Дзвінок)*

Галло! а! любий! це ти?.....Нас роз'єднали.....Ні, ні. Я чекала. Раз подзвонило, я підняла слухавку, але ніхто не обізвався.....Без сумніву.....Напевне....Ти сонний.....Мило з твого боку, що ти подзвонив.....Дуже мило (*Плаче).....(Тиша).....*Ні я тут.....Що?.....Вибач.....Яка дурниця.....Нічого, нічогісінько.....Не приховую нічого.....Запевняю тебе - нічого не сталося.....Все по старому.....Анічогісінько. Ти помиляєшся..... Така, як і до цього..... Тільки, отак говориш, говориш, не застановляєшся

digitized by ukrbiblioteka.org

над тим, що треба буде покласти сдухавку і лишитися в порожнечі, серед ночі.....тоді.....(*плаче)*..... ....

Послухай, коханий, я тобі ніколи не брехала.....Так, знаю, знаю і вірю тобі, а ось я сама піймалася.....ні, я не про те.....я щойно збрехала.....тількищо.....зараз.....біля телефону. Протягом п'ятнадцяти хвилин я ухиляюся від правди. Я знаю, що не можу ні на що сподіватися, але брехня не приносить надії, а крім того я від природи не люблю брехати, а особливо тобі.....Та де! нічого серйозного, любий, не лякайся.....Всього-на-всього я сказала неправду, про мою суконку і що обідала у Марти.....І не обідала я і не маю на собі рожевої суконки. На мені було пальто прямо поверх сорочки. Чекала на твій дзвінок, очей не зводила з апарату, то сяду, то встану, кидаюся з кутка в куток, я божеволіла, божеволіла! А тоді схопила пальто і хотіла бігти брати таксі, щоб проїхати попід твоїми вікнами, може дочекатися.....Ну! Дочекатися, дочекатися, хіба я знаю чого.....Маєш рацію.....Навпаки.....Слухаю, слухаю.....Буду розумнішою.....Чую.....Відповім на все,..... присягаюся.....Тут.....Нічого не їла.....Не могла.....Мені було дуже погано.....Учора ввечері я хотіла прийняти таблетку на спання. Мені сказали, що чим більше їх приймеш, тим краще спатимеш, а якщо я прийму їх всі, то спатиму без снів, як убита (*плаче)*.....Я ковтнула їх дванадцять.....в гарячій воді.....Як кисіль. І мені приснився сон: снилося те, що є справді. Потім я раптово прокинулася з почуттям полегші, що сон минув, а коли переконалася, що все то правда, що я сама, що моя голова не спочивае на твоєму плечі, а мої ноги не торкаються твоїх ніг, - я відчула, що не в силі, (*не в силі)* жити..... .... легка, легка і похолоділа я вже не відчувала ударів серця, а смерть усе не приходила, тільки зростала невимовна туга, і через годину я подзвонила до Марти..... У мене забракло відваги померти насамоті.....Любий.....Любий.....О четвертій удосвіта вона приїхала разом з лікарем, який мешкає в їхньому будинку. Гарячка була понад сорок. Виходить, отруїтися не так просто, люди здебільша помиляються в дозі. Лікар сказав, що робити, і Марта залишалася в мене аж до вечора. Я ледве упросила її піти: ти обіцяв востаннє задзвонити і я боялася, що мені заважатимуть говорити.....Зовсім, зовсім добре.....Понад усе.....Навпаки, саме так.....Невелика горячка...38.3.....це нервове.....не турбуйся.....Ой, яка ж я дурна! Я ж собі обіцяла, що не хвилюватиму тебе, що попрощаюся спокійно і скажу "до побачення" так, наче ми зустрінемося завтра.....Ой, дурна.....Ні, ні, дурна!.....Найтрудніше - покласти слухавку, повернутися в ніч.....(*Плаче)*.....Галло!.....Мені здалося, що хтось добивається на лінію.....Ти хороший, мій любий.....Любий, якому я зробила боляче.....Так, говори, говори, розповідай про будьщо.....Від муки я качалася по підлозі, але вистачило почути твій голос, щоб почувати себе краще, треба тільки заплющити очі. Часами, коли ми лежали в ліжку, я клала голову на улюблене місце,

тулячись вухом до твоїх грудей, а ти щось оповідав, - тоді твій голос звучав точнісінько так, як зараз в апараті.....Негідний?.....То я негідна. Я ж присягалася.....я.....Наприклад! Від тебе.....від.....від тебе я не зазнала нічого окрім щастя.....Та ні ж, любий, я повторюю, це зовсім не так. Бо ж -*я знала* - я чекала на те, що трапилося. Тоді як більшість жінок сподіваются прожити ціле життя поруч коханого чоловіка і розрив застукує їх несподівано - (*я знала)*.....Я тобі ніколи про це не згадувала, але у кравчині в журналі я бачила її фотографію.....На столі, відкритий якраз на тій сторінці.....Це по-людському, вірніше по-жіночому.....Бо я не хотіла затьмарювати наші останні тижні.....ні. Звичайно .....Не роби з мене кращої, ніж я є .....Галло! Мені чути музику..... Кажу: музику.....Ну, тобі слід постукати в стіну і дати зрозуміти сусідам, щоб не включали грамофон у таку пізню годину. В них виробились погані звички, бо тебе ніколи не бувало в дома.....Не має значення. А втім, лікар і Марта навідаються завтра.....Ні, любий. Він хороший лікар, і немає підстави, чому б я мала його ображати й закликати когось іншого.....Не турбуйся.....Безумовно.....безумовно.....Вона дасть тобі знати, що нового..... ... Розумію.....розумію..... .....

Одначе тепер я почуваю в собі відвагу, велику відвагу.....Чому?.....Навпаки! Так у тисячу разів краще. Якби ти не обізвався, то я померла б.....Ні.....послухай.....послухай.....Давай знайдемо якийсь спосіб.....(*Вона робить кілька кроків то в один то в другий бік, і її мука виливається в скаргу)*.....Пробач мені, я усвідомлюю, що ця сцена нестерпна, що я зловживаю твоїм терпінням, але повір - мені тяжко, тяжко. Телефонний шнур це все, що нас в'яже.....Позавчера ввечері? Спала. І поклала телефон поруч себе.....Ні, ні, в ліжко....так. Знаю. Дуже смішна, але я забрала телефон до себе, бо наперекір усьому на нього можна покладатися. Він тягнеться аж до тебе, а ти обіцяв подзвонити. Щоб же ти думав? Мені наснилася ціла купа коротеньких снів. В одному твій довгоочікуваний телефонний дзвінок перетворився на нежданого удара, яким ти звалив мене з ніг, у другому щось душило мене за горло, в третьому я опинилася на дні моря, що дуже нагадувало твою кватирю, і була з'єднана з тобою водолазною кишкою і благала тебе не рвати її, - одним словом безглузді марива, якщо їх розповідати, але ввi сні вони набирали правдивости й ставали жахливими.....Тому,що ти зо мною говориш. Ось уже п'ять років я живу тобою ти - повітря, яким я дихаю, мій час минає в очікуванні тебе; коли ти спізнюєшся, мені зачинає ввижатися, що тебе немає серед живих, і я сама мертвію від тієї думки, щоб знов ожити, щойно ти відчиниш двері, нарешті повернувшився, і знов умирати зо страху, коли ти підеш здому. Зараз мені є чим дихати, бо ти розмовляєш зі мною. І мій сон не виглядає таким страшним. Та якщо ти розірвеш, розірвеш кишку.....Добре, мій коханий, я спала. Я заснула, бо то була перша ніч. Лікар пояснює це очманінням. У перший вечір

digitized by ukrbiblioteka.org

засинають, горе ще не набрало повної сили, воно нове, незвичне і його можна витримати. Натомість, нестерпучою стає друга ніч, вчорашня, і трета, сьогоднішня, а за короткий час завтрішня й післязавтрішня, а там дні без ліку, Господи, що ж тоді?!.....Мене не лихоманить, хібащо зовсім трішечки, їй право.....Саме через безвихідність становища, слід було зібрати відвагу і покаятися в брехні.....І.....і признатися, що я сплю, уві сні з'являються марива, а пізніше настає пробудження, треба їсти, вставати і йти, але куди?.....Ех, мій сердешний, я ніколи не мала іншої роботи, лише доглядати за тобою.....Пробач! Я дійсно була завжди заклопотана, тобою,через тебе. Це .....Мартине життя впорядковане.....Це все одно, що вимагати від риби, аби вона звикла жити на сухому.....Я ще раз повторюю, я не потребую нікого.....Розваги! Я тобі відкрию одну річ, не дуже поетичну зате правдиву: від того знаменного недільного вечора ніщо не було в стані заповнити мою увагу крім дентиста, коли він убивав мені нерв.....Сама.....Сама.....Вже два дні, як він не виходить з передпокою.....Я пробувала його покликати, погладити, він не підпускає до себе нікого. Ще трохи і він мене загризе.....Так, мене, мене! Він вишкірює зуби й гарчить. Його не можна пізнати, повір мені. Я його боюся.....Марті? Я ж кажу тобі, що до нього не підступишся. Марта ледве вийшла з кватирі - він не дозволяє відкрити дверей.....Це найрозумніше. Присягаюся, він мене лякає: не їсть, не ворушиться, а як уп'ялиться в мене поглядом, то по спині мурашки зачинають бігати.....Звідкіля мені знати? Йому очевидно здається, що я тебе скривдила.....Нещасна тварина!.....Не маю ніякої підстави бажати йому щось подібне, я його аж надто добре розумію. Він любить тебе, бачить, що ти не повертаєшся, і йому здається, що винна я.....Спробуй прислати Жозефа.....Я думаю, він з ним піде.....О, мені!.....Трохи більше чи трохи менше.....Я ніколи не була його улюблениця, ніколи!.....Він не може не відчувати непевности, це так, але запевняю тебе, він не дозволяє до себе торкнутися.....Якщо не хочеш забирати, то я віддам його до захоронку. Немає сенсу чекати поки він захворіє і сказиться.....Він не зачепить нікого, якщо буде з тобою, він ставиться доброзичливо до осіб, які тобі подобаються.....Я мала на думці, що він симпатизує людям; з якими ти живеш.....Добре, любий. Ясно, це лише собака. Не зважаючи на весь його розум, він того не відгадає.....Я перед ним не соромлюся, Бог знає, на що він тільки не надивився!.....Може він просто мене не пізнає, або я здаюся йому страшною.....Ніколи не знати.....Навпаки.....Пригадуєш тітку Жанну того вечора, коли я принесла вістку, що забито її сина. Вона бліденька й маленька, а тоді вона стала велетенською, і які рум'янці виступили!.....Розчервонілий велетень, вона підпирала головою стелю, а її руки були всюди, і тінь від неї заповнила цілу кімнату, і вона *лякала.....(вона лякала!)*.....Вибач, будь ласка. А її собачка сховалася під комод і гавкала як на звіра..... ....

....Але ж я не знаю, любий! Звідки мені знати? Коли людина сама не своя, вона робить несусвітні речі. Лише подумай, я одним духом розірвала пакунок з моїми фотографіями разом з ковертою і не позитига тогк. А навіт с тсі, що для паспорту.....Що?.....Навіщо мені тепер паспорт?.....Ніякої втрати. Я виглядала на ній жахливо.....Ніколи! Адже ми зустрілися в подорожі. Якби я почала подорожувати, то могла б мати лиху долю знову зустрітися з тобою.....Не настоюй.....Облиш.....Галло! Галло! Пані, покладіть слухавку. Ми маємо приватні телефони. Галло! Ні, мадам.....Пані, ми не намагаємося бути цікавими, а вам зовсім нема чого лишатись на лінії.....Якщо ми здаємося вам смішними, то навіщо ви марнуєте час, замість того, щоб повісити слухавку?.....О!.....Любий, любий! Не гнівайся!.....Нарешті!.....ні, ні. Цим разом я сама: зачепила апарат. Вона поклала слухавку,поклала відразу, як тільки сказала ту підлість.....Галло!.....У твоєму голосі образа.....О так, тебе образило щойно почуте, я знаю твій голос.....Образило!.....Я.....але, любий, ця жінка напевне дуже злослива, а крім того вона тебе не знає і уявляє, що ти такий як усі чоловіки.....Ні, ні, любий! Це зовсім не те саме.....Які докори сумління?.....Галло!.....облиш, облиш. Не думай більше про цю дурницю. Скінчено.....Який ти наївний!.....Хто? Яке це має значення? Позавчора я зустріла особу, чиє ймення починається на С.....На літеру С - Б.С. - так, Генрі Мартен.....Вона питала мене, чи в тебе є брат, і чи то не він повідомляє про весілля.....

А що б ти хотів, щоб я зробила?.....Правду..... Вислови співчуття.....Признаюся, я не засиділася, сказала, що маю гостей у хаті.....Який стук, такий грюк. Людям не подобається, коли з ними зривають зв'язки, а трохи-потрохи я порвала зв'язки з усіма.....Бо не хотіла прогаяти жодної хвилини, яка належала нам.....Байдужісінько. Можуть говорити, що хотять.....Будьмо справедливі: наші відносини для людей незрозумілі.....Людям дай.....Людям дай або кохання, або неприязнь. Розрив є розрив, вони це пронюхають відразу. Ти їх ніколи не приневолиш розуміти.....Їм.....їм завжди лишається недовідомі деякі речі.....Найкраще поводитися так як я: кепкувати з них.....Цілковито (*в неї вириваеться приглушений вигук болю)* Ой!.....Нічого. Я говорю, говорю; я забулася при розмові, все виглядало по-старому, і раптом пригадалася дійсність.....(*Сльози)*.....Навіщо.....плекав ілюзії?.....Так.....так.....Ні! В давнину, коли люди бачили один одного, можна було згубити голову, забути, що обіцяв, переконати дорогу людину поцілунками чи доказами. Єдиний погляд міг усе змінити. Але біля телефону те, що скінчилося, скінчилося.....Буть спокійний. Двічі самогубства не пробують .....Можливо, щоб змусити себе спати.....Я не купувала б револьвера. Ти не бачив, що я купувала револьвер!.....Де в мене знайдеться сила на брехню,

digitized by ukrbiblioteka.org

мій найдорожчий?.....Жодного.....Я мусіла б мати до того якусь принуку, є обставини, за яких брехня стає безцільною. Ти ще міг би щось вигадувати, щоб полегшити біль розлуки.....Я не кажу, що ти вигадував, я кажу, що ти міг би, і що я це розпізнала б. Ось, приміром, я знаю, що ти не дома, як ти говорив мені.....Ні, ні, любий! Стривайно.....Я тобі вірю.....Я зовсім не хочу сказати, що я тобі не вірю.....Чого ти сердишся?.....Власне, ти говориш зі злістю. Бачиш, коли ти заводиш мене в оману завдяки своїй доброті, а я про це здогадуюся, то я відчуваю до тебе ще більшу ніжність.....Галло! *галло!.....Галло!...(Кладе слухавку і говорить пошепки, дуже швидко)* Господи, хай він подзвонить. Господи, хай він подзвонить. Господи, хай він подзвонить, Господи, хай він подзвонить. Господи, хай (*Дзвінок, вона піднімає слухавку)* Хтось перервав. Я саме говорила, що коли ти кажеш мені неправду по своїй доброті, а я про це здогадуюся, то я не відчуваю до тебе нічого крім ніжности.....Безперечно.....От дурненький.....Мій коханий.....мій коханий..... .....(*Обкручує шнур навколо шиї)* .....Я знаю, що так треба, але це жорстоко.....У мене ніколи не вистачить сили волі.....Так. Створюється ілюзія, що ми ось тут один біля одного, і несподівано пригадаєш - нас розділяє ціле місто з підвалами і клоаками.....Пригадуєш, як Івонна допитувалась, яким чином голос проходить крізь кілечка шнуру? Я обвила шнур навколо шиї. Твій голос огортає мою шию.....Нас могли випадково роз'єднати на станції.....О! любий! Як ти можеш підозрівати, що в мене такі негарні думки? Я свято переконана, що для тебе ця справа ще тяжча, ніж для мене.....ні.....ні, ні.....До Марселю?.....Послухай, любий, оскільки ви прибудете до Марселю під вечір, я хотіла б.....мені було б приємно.....приємно, якби ти не зупинявся в тому готелі, де ми мали за звичку спинятися. Ти не сердишся?.....Бо ті речі, яких я не уявляю, не існують для мене, або вірніше, вони існують, але якось відчужено, неясно і не причиняють стільки болю.....ти розумієш?.....Дякую.....дякую. Ти хороший. Я люблю тебе (*Встає й посувається до ліжка з апаратом в руці)*

Ну, от .....отак .....Хотіла за звичкою сказати: до скорого Сумніваюся .....Трудно вгадати.....О! .....Це краще. Набагато краще.....(*Лягає на ліжко, обнімає руками апарат).* Мій любий.....мій найдорожчий .....Я мужня. Поспішай, іди. Клади слухавку! Швидче клади! Клади! Я люблю тебе, люблю тебе, люблю тебе,люблю тебе.....(*Слухавка падає на підлогу)*

ЗАВІСА

Copyright by Editions STOCK, Paris 1972

ЗАПИСКИ ІЗ СТАРОГО КОРАБЛЯ

Ліда Палій

Огрядна жінка посувається і звільняє для мене краєчок вузької лавки біля самого борту. На валізку не стає вже місця, тож кладу її при сходах на нижню палубу. Не думала, що цей югославський корабель буде такий старий та запущений...

Пристань у Дубровніку віддалюється в білу каламуть. Чахкає мотор, тремтить чардак. Я втомлена, хоча щойно ранок, а передомною шіснадцять годин дороги. Час ледве повзе, боюся думати про години болючого одноманіття.

Лінькувато пересуваються пливкі обриси прибережних гір, усе сіре й монотонне. Десь зриваються корабельні сирени і глухо тонуть у морі.

На палубі терпка вологість і проникливий холод. Мряка клубочиться поміж лавками, дряпає в горлі. Двовимірні постаті пасажирів застигають в одній позі.

Відхиляю голову назад і кладу на корабельне поруччя. Надо мною давно не білена стеля і вилинялі брудно-рожеві рятункові пояси. Борт дрижить, годі держати на нім голову. Треба думати про щось приємне.

ще вчора на кормі грецького корабля майорів прапор у біло-сині смуги а на палубі все яріло від білости і чистоти мов вимите морською піною і було тепло і барвисті лежаки мерехтіли на сонці а море було таке синє що вже здавалося немає синішого кольору і по плесі ковзалося сонце а потім падало у воду і розбивалося на дрібні осколки мов дзеркало

хотілось злетіти вгору і полинути до островів на яких чіткими рядами стояли гори спершу блакитні а далі сизі а тоді найвищі димчасто-сиві а від землі легіт приносив пахощі тилію і ще інших південних прянощів

у стіп Парнасу у пристані в Іпеї перший офіцер стояв на прові і наглядав над закиненням кітви так як його предки це століттями робили і ржаво скреготали ланцюги і пінилось море а солодкий вітер розгортав кучері грека над його смаглим обличчям і думалось про те що той самий вітер напинав колись вітрила Одіссеві

в коринтській затоці сонце оранжовим овалем тонуло в лілову мряку де на обрії сходились береги Аттики і Пелопонесу й тоді на безлюднім чардаку ввижались античні герої

digitized by ukrbiblioteka.org

Починає йти дрібний дощ. Пасажири вовтузяться, совають клунки, з відкритої палуби тікають під дах. На мокрій блискучій кормі залишається тільки кілька постатей закутаних у дощовики. Під дахом стає глітно.

Час далі йде мляво, нудьга стискає горло.

Розхристаний капітан з завихреною чуприною та почервонілими очима робить враження підпилого. Розглянувши небо, він дає наказ розгорнути брезент над відкритим чардаком.

У Корчулі приходять нові сірі пасажири, розміщуються покотом на клунках і на підлозі. Товкітня ще збільшується.

Від квартир залоги заносить запахом їжі, мені починає дошкуляти голод.

Остогидли кіптяві прибережні гори. Немає чіткости ні в краєвиді ні в почуттях.

кажуть що моряки забобонні і Алексіс клав жовті воскові свічечки у кожній церкві до якої ми заходили на острові Корфу а далі при дорозі зривав довгасті блискучі листки потирав у долоні і я дивувалась як прегарно пахне лаврове листя

у музеї в Геракліоні на Криті стояла пишногруда богиня землі і плодючости а назовні в густій зелені спалахували багряні квіти гібіскуса і в евкаліптовних деревах невтомними кругами цокотали цикади мов старі годинники і не було вітру і висіла теплінь над усім тим квітучим світом

гора Іда настромилась на кам'яні роги бика на терасі палати в Кноссос а в лябіринті на старезному троні засіла тінь Міноса і чотиритисячні дами сходили з фресків і в півсутінках шелестіли довгими спідницями а в глибині підвалля велцкі урни дзвеніли порожнечею і тільки нагадували про солодкі вина

при заході сонця коли корабель відчалював а небо рожевіло в морі тоді гора Іда разом із світлами у стіп прилипла до ілюмінатора в моїй каюті

над срібними оливковими гаями у стрімких горах у Дельфі зависли руїни святині Аполлона де Пітія пророкувала колись долю світу а в Олімпії на місці ігрищ тепло липло до тіла а навколо пахло розпеченою сосниною і качалися великі циліндри колон де перед віками у святилищі сидів могутній мармуровий Зевес а тепер тільки ящірки шугали й ховались у щілинах

на грандіозному акрополі в Атенах небо бриніло синявою і сонце позолочувало пальці колон але годі було думати про історію бо туристи обсіли каміння мов малі різнобарвні комахи

вночі хтось прикріпив освітлені холодно-білі стіни Партенону до неба і вони гойдалися між вітками винограду над столиками таверни а мене заколисували монотонні мандоліни і вино шуміло в голові

Наш малий корабель причалює до Гвару. У пристані чорні парасолі і знову натовп. Стає моторошно, що на покладі не стане для всіх місця. Юрмище переливається через поміст. Увесь чардак скидається на табір

біженців. Товста полька попадає в істерію, вона певна, що корабель потоне.

Не трапляється нічого драстичного, і пливемо неквапно далі. Даю сусідці таблетку на заспокоєння, і вона тихне.

Хтось стягає кілька заяложених лежаків із капітанського чардака. По довгому вовтуженні знаходимо місце, де їх покласти, сідаємо вигідніше. Полька витягає хліб і ковбасу та частує сусідів. Розговорюємось, намагаємось помагати одне одному. Молода італійка, що сидить у мене у стіп, дарує штани-джінси мадярці, яка тремтить від холоду в міні-спідничці. Мені треться об ноги рудий собака, його теж дражнить товкітня. Мужчина невідомої національности чомусь роззувається і босоніж сидить на розгорненій газеті та намагається годувати собаку кексами.

Дощ ущух, ще тільки краплини тремтять на бар'єрі і капають спроквола додолу. Час повзе несамовито помалу, і хочеться скучно позіхати.

у грецьких селах на узбіччях гір доми викрасовувались на осонні мов скриньки одна над одною ибілені до разючости оздоблені палаючою буґенвіллю і царювали опецькуваті заокруглені церковці без гострих кутів а коло них стояли на сторожі струнки статечні священики в клобуках і довгих рясах мов свічі

при столиках кантин сиділи чоловіки і пили перебираючи в руках пацьорки мов чотки тоді коли жінки у великих білих хустках їхали верхи на віслюках повертаючись з поля

у пристані в Родосі розкрилились великі вітряки а далі за чорними кипарисами й патлатими пальмами ховалася фортеця хрестоносців

на тім же острові я спиналася на віслюку на гору акрополя в Ліндосі де ряхтіли грецькі руїни виґлянцьовані солоними вітрами а осел ступав певно по кругляках стрімких вулиць а навколо коливались білі доми і хитався обрій над волошковим морем і подував легкий вітрець і заносив запахом помаранчових садів

при заході сонця пливала у морі розгортаючи руками літеплий шовк води і довкола не було ні живої душі тільки на березі хтось тужно співав

в Ефезі відгребані вулиці старого римського міста і вичовгані кам'яні плити по яких ходили великі мужі історії по яких їхала Клеопатра і амфітеатр в якому безуспішно намагався проповідувати апостол Павло й історія говорила а то й кричала різними мовами все зворушувало а серце товклося й хотілось сісти під фіґовим деревом і впорядкувати почування але турецький провідник у біблійному завої скликав сопілкою як пастир і йшла за ним по розпеченому камені а сонце гріло

в Кушадасі на побережжі Малої Азії в каварні над морем було чути як муедзин виводив молитву і вона висіла над містом а місто далі шуміло під небом нап'ятим на стрільчасті мінарети і було видно як у пристані виблискував мій корабель мов велика риба а прибережні пальми й аґави кидали довгі тіні на пісок і тоді приходила ніч несподівано і швидко

Посутеніло. В Спліті зійшла більшість пасажирів, чардак майже

digitized by ukrbiblioteka.org

порожніє. Вітер торгає полотнами лежаків, вони напинаються мов вітрила. Одягла вже все, що могла, але далі пронизливо холодно. Ходжу по хиткому покладі, держуся то бар'єри то стін. По підлозі котяться порожні пляшки з пива. В одному куті п'яні югославські портові робітники щось вигукують і намагаються співати, пісня обривається на півскладі.

На нижньому чердаку отвір у нутрощі корабля, там грюкіт машин, звідтіля визирають замурзані обличчя, іде тепло і заносить дьогтем.

У маленькому барі переступаю через пасажирів, що сховалися тут від холоду. Жінка з немовлям поклалась таки на самому порозі. При прилавку замовляю гарячу лемонаду, щоб трохи нагрітися. У барі душно і надимлено.

вечором у синьому сальоні грала оркестра сентиментальні мелодії легіт перебирав фіранками при ілюмінаторах а пізніше внизу в трюмі корабля вищала музика у "дискотек" і в півсутінках коливалися обличчя над столиками і постаті вихилялися в модерному танку по помості а перший офіцер Димитріюс якого обличчя нагадувало Гермеса в музею в Олімпії в білій уніформі з позолоченими пагонами підбивав серця пасажирок

по півночі з горішньої палуби було видно як з повні місяця капало світло на плесо води і чорні леза островів краяли море на куски і все було чітке і чардак виблискувався і фосфоричним світлом яріла уніформа Алексіса а він розказував свою версію міту про Дедаля і Ікара тоді коли ми пливли попри острів Ікаріос і ніч була спокійна і тепла

Я знову сновигаюсь по кораблі. Вже по півночі. Перехилююсь через борт і дивлюся на білий пінистий кільватер у чорній воді. Вода зовсім близько, здається, можна рукою сягнути. Далеко на березі блимає маятник.

Бліді електричні лямпки ледве освітлюють чардак. Під ними сплять портові робітники і кілька бельгійських студентів у спальних мішках.

На прові зовсім темно. Надщерблений місяць підбився і завис розп'ятий на реї. Уся надбудова корабля стала великою і погрозливою на тлі роз'яреного неба. Мотор чахкає монотонно, десь скрегоче металева шогла, і нагадується фільм про старий корабель у Африці.

Уже дуже втомлена і повіки стають важкі. Зближаються світла Задару. У причалі видніє кілька постатей. Може, хто з них має до винайму кімнату з білою постіллю?

ЦАР ІЗ СХОДУ

Вільям Ендерсон

Був холодний зимовий вечір. Над Галет Біл блистіла ясна зоря, неначе з позлітки зроблена й на самому вершку ялинки завішена. Непорушне повітря, здавалося, аж дзвеніло від морозу. Але тут, у нашому затишному фермерському будинку, розжарені печі пашіли благодатним теплом.

На столі вже прибрали після вечері, і я саме примістився при ньому, щоб вигідно викурити свою вечірню цигарку. Та ось сходами зійшов униз наш малий синок Брюс. Він виглядав дивовижно у своїй довгій білій сорочці, на яку надягнув коротку багряну намітку, мережану сріблом. В одній руці він держав величезну корону з картону й позлітки, з другої звисала багаторізьблена кадильниця. На ногах у нього були тонкі сандалі.

- Що це таке? - засміявся я.

Моя дружина приглядалася до хлопчини з ніжною усмішкою.

- Адже він є один з трьох східніх царів, - пояснила вона мені з ледь помітним докором. А її погляд нагадав мені недвозначно мою обіцянку відвезти нашого синка на різдвяну виставу, що відбудеться сьогодні в місті у шкільному будинку. Я здригнувся на згадку про мороз надворі, але мовчки надягнув кожуха й відважно вийшов у темінь ночі до ґаражу.

Батерія в старому авті була вже давно нечинна, але, завдяки одній з тих незбагненних примх техніки, мотор зразу ж пішов у рух. Проте це були тільки диявольські хитрощі, бо ще не встигли ми виїхати на шосе, як авто зупинилося. У мене похололо на серці. Я глянув на Брюса, але він сидів мовчки, обнявши руками корону й кадильницю, та дивився широко розплющеними очима на безмежну дорогу аж ген туди, де вона зникала за горами. Місцевість Галет була віддалена звідси п'ять миль, а до найближчої бензинової станції, яка подавала слабку надію на допомогу, було ще дві милі.

- Ну, що ж, - сказав я, - нічого не вдіємо. Але це врешті не така то велика трагедія.

Брюс ще й досі не вимовив ні слова, тільки його очі були тепер звернені на велику зорю, що яскравіла над зикзакуватим хребтом гір. У цьому моменті в мене заворушилось якесь незнайоме почуття, бо знечев'я я пізнав, що хлопець молиться. І він також дав обіцянку, а тепер молиться, щоб ніщо йому не перешкодило відіграти ролю одного з трьох царів під час різдвяної вистави.

digitized by ukrbiblioteka.org

Я взявся за корбу й докладав усіх зусиль, щоб пустити в хід мотор. Даремно. Тоді я витягнув цигарку й закурив, шоб при цьому ще раз обдумати всю справу. Коли я викурив цигарку й глипнув у авто, - Брюса вже не було. Я догледів його далеко на дорозі. Він ішов, притримуючи однією рукою свій довгий одяг. У другій коливалась кадильниця, а висока золота корона стирчала набакир на голові. Я скинув кожуха й узявся знову за корбу.

Після півгодинної праці мотор нарешті загудів, і я поїхав. Здігнав Брюса вже під самим містом.

- Ти не повинен був іти, - докоряв я йому. - Адже такий мороз!

- Я запалив кадильницю, і мені було тепло, - відповів він. - Крім цього, я йшов завжди за зорею й набагато скоротив собі дорогу впоперек ферми Бейсонів і якраз при їхньому новому будинку я вийшов знову на шосе.

Він тіпався від холоду.

- Але твої сандалі! Ти ж міг у них цілком відморозити ноги.

- О, так кепсько не було.

Ми прибули до шкільного будинку саме в час. Я стояв зовсім з-заду поміж глядачами. Коли я побачив Брюса, як він увійшов своїми наболілими ногами на сцену, став навколішки біля ясел і сказав своє привітання новонародженому Ісусові, - мені стало соромно, що я вдома сміявся з мого сина, побачивши його в чудернацькому одязі східнього царя. Я збагнув, що щось сильніше, аніж звичайна обіцянка, погнало його в цю морозну ніч сюди до школи.

Коли ми верталися додому, Брюс показав мені місце, де він вийшов знову на шосе із своєї скороченої дороги.

- Там живуть Томпсони, - сказав він, - і там помер Геррі Томпсон.

Проїжджаючи згодом повз ферму Бейсонів, ми побачили ясно освітлені вікна. Це мене немало здивувало, бож відколи Джордж Бейсон пішов на війну, стара бабуня, яка втратила вже в світовій війні найстаршого сина, постаріла тепер іще більше, і на фермі панував завжди понурий настрій. Я зменшив скорість їзди, і крізь освітлені вікна ми побачили Лю Бейсона, що сидів і покурював люльку та розмовляв з дружиною і матір'ю.

Цього вечора не трапилось більше нічого особливого. Але в перший день Різдва прийшла до нас сусідка з найближчої ферми. Вона принесла нам святкові дарунки: паштет з дичини й дзбанок вина. Вона подалася в кухню до моєї дружини, що саме готувала обід. Я й собі пішов туди, бо люблю інколи послухати жіночої балачки.

- Ти тільки послухай! - звернулась до мене дружина.

Наша гостя мала блискучі від хвилювання очі, все ж у її погляді я помітив якусь недовірливу настороженість до мене.

- Ви не мусите в це вірити, - заявила вона мені. - Але так воно вже є, що наші люди тут у горах бачать іноді дивні речі і в них вірять.

- Що ж ви бачили?

- Це не я, це стара Бейсон бачила. Вчора ввечері...їй було особливо сумно. Раптом їй здалося, що щось рухається біля хати. Вона виглянула

крізь вікно... я повторяю тільки те, що вона мені сама розказувала... і тоді з'явилося щось надзвичайне. Місяць, правда, не світив, але ви ж знаєте, що вчора було дуже зоряно. І тоді вона побачила, як у білий день, одного з трьох царів з Біблії, як він сходив з горбка, із золотою короною на голові й кадильницею в руках.

Ми з дружиною переглянулись, але поки я встиг щось сказати, наша гостя цокотала невпинно далі:

- Не смійтеся, ні! Це можуть посвідчити також інші, а саме Томпсони. Ви їх знаєте, це ті, що в них помер тепер син. Коротко кажучи, діти перші почули царя. Він співав: "Приходьте всі віруючі". Це було безсумнівне. Діти побігли до вікна й побачили царя, що йшов дорогою. Золота корона, чудовий одяг, кадильниця й узагалі все.

Сусідка дивилась на мене з очікуванням.

- Так, так, - сказала вона. - Старі люди й діти бачать часом такі речі, яких нам не дано бачити. Але ж, я кажу: Бейсони й Томсони навіть не зустрічалися сьогодні, тож не могли спільно щось таке вигадати. Стара Бейсон була сумна й увесь час думала про свого поляглого сина. А Томпсони були теж невеселі, бож це перший Свят-вечір без їхнього Герріі. І не думайте, що вони не молилися в цей Свят-вечір. Ви, можливо, не вірите, що молитва має якесь значення. Але я вам кажу, що для них це була дуже велика підтримка побачити щось таке і повірити в це.

У кухні стало цілком тихо. Очі обох жінок слідкували пильно за виразом мого обличчя, шукаючи знаку недовір'я, бо я людина не дуже побожна. Не знаю, якої відповіді вони від мене чекали, але ж напевно ніяк не сподівалися такої, яку одержали. Хоч я не бачив під час учорашнього Свят-вечора жодної візії, але те, що бачив, зробило на мене набагато сильніше враження, ніж будь-яка візія: я бачив малого живого хлопчину, який хотів дотримати даного слова й через бездоріжжя поспішав увесь час за зорею - за тією самою зорею, що за нею багатосот років тому поспішали три царі із Сходу до Вифлеєму.

Я не смів заперечити тієї безмежної сили й віри, що горіла в очах мого сина в ту ніч. І тому, на здивування й радість обох жінок, я сказав з усією повагою:

- Так, я вірю, що в днях Різдва Христового наш Господь є поміж нами.

Переклад з англійської - А.Я.

digitized by ukrbiblioteka.org

НЕТОПТАНИМ ШЛЯХОМ

Юрій Клиновий

І

Коротку історію незакінченої монографії д-ра Юліяна Вассияна п.з. "Василь Стефаник" подав авторові цієї статті український письменник Богдан Гошовський. Тому що його інформація кидає яскраве світло на деякі події з життя Вассияна,посередньо чи безпосередньо зв'язані з писанням монографії, я зацитую її повністю, пропускаючи тільки одно місце, що його дехто міг би вважати контроверсійним:

> "Оце подумав, - пише Б. Гошовський,- що про працю Вассияна треба дещо розказати.
>
> "Вступ", тобто перша частина, була написана в Празі в 1927 році. В ній автор каже, що розглядатиме тільки одне оповідання, проте не згадує яке. У розмові зі мною Вассиян не раз згадував, що про творчість Василя Стефаника треба написати врешті довшу працю.
>
> Коли ж , із закінченням другої світової війни, Вассияна звільнено із німецького концентраційного табору, він опинився в селі Авфкірх коло Кавфбойрен, де перебував я і д-р Микола Шлемкевич, а в сусідньому селі ще й д-р Володимир Кубійович. Тоді Вассиян знову заговорив про Стефаника:
>
> - Коли б я мав його твори, то взявся б писати про нього, сказав він.
>
> На щастя, я мав зі собою львівське видання "Українського в-ва", редаговане вами, яке я зараз же дав йому. Тоді він і почав писати другу, незакінчену частину.
>
> Якщо б не передчасна смерть, - пише далі Гошовський, - то був би хіба закінчив, бо заплянував широко, як це маємо в рукописі, отож поступнево здійснював свій плян. І перша частина в чистописі, і друга в формі нотаток показують, що мали б ми цінну студію, може, єдину в своїм роді і щодо глибини, але загнаний у ярмо чорноробочим у "шапі", не витримав. Ніколи бо, та й ще фізично, не працював отак у наймах. Що ж - великі діячі американської України, ще й хвалилися по його смерті: "я йому роботу дав", несвідомі у своїй мізерії, що так загнали в могилу вийняткову людину, якій вистачило б дати окрему кімнатку і кілька долярів на прожиток."

II.

Я погоджуюся з Богданом Гошовським. Ми справді могли б мати "цінну студію, може, єдину в своїм роді", якщо б Юліянові Вассиянові вдалося було її закінчити.

А так твір Вассияна складається з двох різних частин, різних не тільки часом написання, але й своїм стилем і ступнем завершености. Перша частина, т. зв. "вступ", таки досить довга, писана і закінчена в Празі в 1927 році, мавши 33 роки, був у повному розквіті свого таланту та й ще з великими надіями на успішне завершення української визвольної боротьби, активним і провідним учасником якої він був. Проте перша, не друга частина викладає головні думки Вассияна про творчість Стефаника, вона й дає непогане уявлення про те, чим монографія була б, коли б її закінчено.

Передусім на початку наших уваг хочемо підкреслити обважнілість Вассиянової прози, яка, ніде правди діти, навіть у дещо зредагованій формі стоятиме на перешкоді почитності його твору. Його прозу тяжко читати, інколи тяжко, а то й неможливо розуміти. Його словесне плетиво, чи не під впливом німецької складні, вкрай згущене, стиль ляконічний, стиснутий до останніх можливих меж. Нерідко при читанні складається враження, ніби автор покинув тему, яку почав обговорювати на початку уступу. Проте таке враження поверхове, при повторному уважному читанні воно зникає.

Коли ж ідеться про другу частину, то вона читається набагато краще, стиль її набагато легший. Створюється враження, ніби читач, по бурхливому штормі, заплив у затишну, без одної зморшки затоку. Ця частина це насправді перші чорнові записи, в яких багато цитат з новель Стефаника. Тут часто можна читати такі уваги:

> "Цей відступ дуже уважно продумати ще раз і розширити."
> "Це оповідання (Вассиян має на увазі новелю "Злодій" - прим. Ю.К.) розроблене недокладно, поширити в оригіналі."
> "Розвинути основно й дуже обережно!" -

така Вассиянова примітка до уступу, присвяченого новелі "Земля".

Проте Вассиянова монографія, зокрема перша її частина, цілком оригінальна, і формально і матеріяльно, вона таки дуже далека від основного потоку нашої критичної літератури. В цій частині, наприклад, він не користується цитатами ні з творів письменника, про якого пише, ні з авторів, які писали про нього, не вживає звичайної термінології, до якої звикли наші критики й літературознавці. Головне в його творі це шукання психологічнофілософських критеріїв Стефанікової творчости, вперте намагання найти абсолютні ознаки його мистецького вислову. Вассиян бо не тільки філософ-мислитель, він і психолог, який поклав собі завдання якнайглибше проникнути в душу героїв своєї монографії, отже і самого письменника і постатей, ним створених. Не зважаючи на всі незвичайності

digitized by ukrbiblioteka.org

і форми і змісту монографії, Вассиян показує себе тонким знавцем літератури, який по-своєму відчув і зрозумів творчість Стефаника та є її великим, інколи, може, надто захопленим ентузіастом.

Зараз на початку свого твору Вассиян стверджує, і не без рації, що...

"українська літературно-наукова критика ніколи не йшла впарі з виявами мистецької творчости"

Тому, пише він далі, "в історичній лінії розвитку української літератури" Стефаника нема. І Вассиян намагається найти місце для цього письменника, бо, на його думку, він перший....

"насправді визволився з пут поверхового етнографізму, плоскої побутовщини та розніжненої, неглибокої сантиментальности тільки в силу наявної в ньому найглибшої стихії рідного села, що його він власне відкрив у своїй творчості на інший, новий лад найбільш йому питомої характеристики."

Вассиян робить теж спробу визначити творчу природу Стефаника, вважаючи його готовим творцем, який не потребув шукати своєї вмістимости, тобто змісту й емоційної наснаженості своїх оповідань, а мусив тільки шукати себевияву, отже форми для них.

"Творці цього типу, - пише він, - мають до себе відношення хіба настільки, наскільки прагнуть свого вияву, зрештою вся їх уява спрямовується в річище реалізаторського діяння."

Тому Стефаник, знов же за категоризацією Вассияна, є антиподом фавстівського типу творців, які шукають нараз обидвох елементів, і форми і змісту своїх творів.

А втім насвітлити всі проблеми, які порушує Вассиян у своїй монографії, подати їх інтерпретацію простішою мовою, означало б написати роботу бодай втричі більшу, ніж Вассиянова. Тому ми обмежимось тільки до короткого обговорення двох проблем, це тим більше, що й сам Василь Стефаник висловив про них свою думку.

III

Дуже багато місця присвячує Вассиян літературній вартості новель Стефаника. Його увагу приковує зокрема захованість автора за своїм сюжетом, що спостеріг уже Іван Франко і підтвердили пізніші дослідники. Стефаник бо і цитуємо:

"...поражає ілюзією повної об'єктивности свого предмету, за яким формально він, автор, цілком заховався, чим, самозрозуміло, незвичайно підніс енергію мистецького впливу, що передається постійним струмом зростаючого напруження."

Саме цю ознаку Стефаникової розповіді зараховує Вассиян до його "кардинальних мистецьких досягнень." Пише він далі:

> "Так у коротких мініятюрах він стократно розп'яв героїв свого віку, подібно він розпинав кожночасно себе в глибах свеї душі, скільки разів повертався його зір туди, куди він духово належить."

Тут Вассиян висловлює погляд, який не раз підтверджував сам Стефаник, завжди дуже патетично, про емоційну зв'язаність цього письменника з своїми героями і своїм середовищем. А Вассиянові думки про літературну вартість Стефаникових оповідань не тільки дуже оригінальні, але й, здається, правдиві. Пише він на цю тему, між іншим, і таке:

> "Стефаників світ це дійсність життя, замкнена пов'яманою системою ліній, що в перспективнайтглибина мгущуються в пластичній площі малюнків, насичених динамікою вислову. Піднесене напруження опановує тут усі частини і тим, власне, вводить цілу будову в дивний, незвичайний ритм постійного руху. На перший погляд тут вражає почуття аритмії, асиметрії в розподілі тектонічних мас, неправильности окремих площ, недотягненості ліній, що губляться в неспокійному дрижанні цілого архітектонічного тіла. Виникає враження, ніби ціла будова кричить безліччю дисонансів, що постійно, на новий лад, розвалюють її на тяжкі, прикрі для нормального ока злами, кострубаті і похмурі своєю стихійністю."

Підкреслюючи кострубатість новель Стефаника, їх своєрідну недовершеність, Вассиян виправдує жорсткість його стилю ось таким уступом:

> "Поволі приходить засвоєння спостеріганої дійсности, що в ній, немов наново, всі частини індивідуалізуються, потім щораз більше взаємно зближаються, одна одну просякають - зливаються в один могутній акорд."

У своєму погляді Вассиян має немаловажного союзника, таки самого автора "Землі", а теж українського письменника Осипа Маковея, який, бувши в 1898 році одним з редакторів Літературно-Наукового Вістника, відкинув три новелі Стефаника саме через їх недоробленість. 26-літній тоді письменник у своєму листі з 11 березня 1898 року відповідає Маковеєві ось як - цитуємо тільки фрагменти:

> "По Вашім листі я думаю, аби не печатати тих моїх дрібниць / Стефаник має на увазі три свої нариси: "Вечірня година", "З міста йдучи" і "Засідання" - прим. Ю.К./.
>
> ...Я готовий пристати на то, що мої оповідання закороткі, заборзо шкіцовані, загрубі, аби ввійшли в літературний журнал. Може, борше найшли би собі примістя у споді якої політичної часописи. Сирий матеріял -

digitized by ukrbiblioteka.org

то хиба. Але більше Ваших закидів не приймаю. Будовою своєю вони, мої оповідання, не кривдять естетики і штуки.

...Не шліфував я їх з того поводу, що, правду кажучи, я не маю тепер часу творити делікатних фабрикатів. Але друга причина тому ще важніша. Ото я уважаю, що ті естетичні заокруглення, то є на то, аби їх читач борзенько минав, або на то, аби запліснілому мозкові не дати ніякої роботи.

...Як ми маємо стати на якусь оригінальну і сильну літературу, то треба писати безлично голі образки з життя мужицького. І хоч вони сирий матеріял, то все таки не деклямація. Бо всякі речі надто прибрані, і ще з життя нашої інтелігенції, серед котрої нічо не діється, мусять вийти на деклямацію. А серед мужиків так багато діється, що відти і сирий матеріял має хосен."

Будь які коментарі тут зайві, однаковість поглядів Вассияна і Стефаника, хоч виражених в різних площиних, - не залишає ніякого сумніву. Тут хіба можна додати, що лист Стефаника до Маковея був уперше надрукований у "Творах" цього письменника, що їх видало в 1964 році київське видавництво "Дніпро".

IV.

Однією з важливих проблем Стефанікової творчости, особливо в нашому часі, є її соціяльний аспект. Це тому, що величезна більшість радянських українських критиків, по волі чи поневолі, кладе головний натиск на соціяльне тло, мовляв, воно, а не літературна вартість його оповідань, має найбільшу вагу. Очевидно, немаловажну ролю відіграють тут, у загальній оцінці, ще й прижиттєві погляди письменника, його "благонадьожність" з точки погляду т. зв. Марксизму-ленінізму, зокрема і його відношення до "старшого брата" і його культури.

Проте українська еміграційна критика, аж ніяк не намагаючись применшити соціяльнего звучання Стефанікової творчости, все таки вважає, що її естетично-національними елементами аж ніяк не можна нехтувати. Тут треба передусім згадати монографію д-ра Луки Луцева "Василь Стефаник - співець української землі", що в 1972 році появилася накладом В-аа "Свобода", а далі дипломну роботу д-ра Данила Струка "Василь Стефаник - Його студії болю при самих основах буття", що незабаром появиться англійською мовою, теж інші роботи, менші і своїм розміром і своїм значенням.

Цікаво, що й Вассиян присвячує цій темі свою увагу, як звичайно по-своєму, оригінально. Він таки досить широко обговорює критику, яка, на його думку,

"сплощує вияви духового життя в тісні рямці історичного матеріялізму, видання офіційної філософії східного комунізму."

А потім Вассиян стверджує:

"В цьому відношенні Стефаник найбільше небезпечний з усіх новітніх українських письменників тим, що предметом його мистецької уваги є виключно українське село, що живе в умовах скрайньої соціяльної бідности."

Тому, - пише далі Вассиян, -

"дуже легко при досліді його творчости зачепитися за соціяльне тло і виключно ним інтерпретувати цілий образ духового життя селянства."

Роз'язуючи цю проблему, Вассиян, як критик знову ж таки перегукується з поглядами самого Стефаника на цю тему, Важливі, мовляв, не так соціяльні умови, в яких людина живе, важлива її постава до тих умов, її людська гідність, що навіть на самому дні не дозволяє їй втратити моральних вартостей, скотитися вниз до тваринного існування. Але даємо слово Вассиянові:

Адже ж у його творах, навіть у тих, де соціяльне тло своїм негативним станом найразючіше показане, на перший плян висувається завжди щось інше, ніж момент безпосередньої соціяльної нужди, а саме - образ духової індивідуальности людини, що дуже часто, всупереч крайній нужді, виявляє обличчя людської гідности і вражає красою своєї моральної сили /"Кленові листки"/."

Немає сумніву, що під цим уступом підписався б і сам автор "Кленових листків". Він, до речі, і підкреслив морально-естетичну вартість своїх оповідань на своєму ювілею 26 грудня 1926 року. Сказав він тоді, між іншим, і таке:

"Я представив ваше темне життя і представив ваш настрій. І все те страшне, що є в ньому, а що так болить мене, писав я, горіючи, і кров зі сльозами мішалася. Але коли я найшов у ваших душах такі слова, що можуть гриміти, як грім, і світити, як зорі, - то це оптимізм."

В першому реченні Стефаник підкреслює трагедійність своїх оповідань, джерело якої і в економічному положенні українського села і в психічному складі його творчого "я". Зате друге речення розкриває те, чого шукав і що найшов письменник, не тільки гострі ножі сліпої помсти, але й сяйво небесних зірок у душах своїх героїв, отже ті самі ідеалістичні елементи, які в його творчості найшов і Юліян Вассиян.

digitized by ukrbiblioteka.org

"То якісь такі люди, що револьверами грають до данцу, що в кождій кишени мають бомби, що якісь блискучі ножі ховають помежи ребра - таких ніхто не видів. Кажуть, що нагнали нас нашої землі, що будем міститиси на смерть, а житє наше фурєти будем ворогови під ноги, як вошиву сорочку на войні..."

В. Стефаник: Гріх.

У вступній статті до 1-го тому творів д-ра Юліяна Вассияна п.з. "Мислитель, ідеолог, публіцист" редактор його Богдан Гошовський, між іншим, пише:

"Юліян Вассиян і досі невпізнаний і недоцінений, бо його всієї творчої спадщини ми й досі не знаємо та начеб і не хочемо знати, дозволивши їй лежати недрукованою вже майже 20 років по смерті мислителя - та й досі намагання познайомити з нею, бодай у рукописах, наші наукові кола та відповідні установи й середовища залишилися досі безуспішними."

У тій же передмові Гошовський вияснює причину тієї байдужности нашої спільноти до творів Вассияна:

"Безперечно Ю. Вассиян здебільшого важкий своєю формою викладу і стилем, але він зовсім не важкий, коли з напругою в нього "вчитатися" і власне тоді відкрити особливі вальори його мови й форми."

Немає сумніву, що наше суспільство, чи занадто ліниве, чи занадто зайняте поточними справами, щоб присвятити дещо уваги своєму філософові. Проте його товариші зброї, такі ж революціонери, як покійний Вассиян, деякі з них теж покійники, в один голос співають йому посмертні пеани:

"...український філософ, науковець, публіцист, одна з найбільш маркантних постатей в історії модерного українського націоналістичного руху."

/Зенон Пеленський, "Український Самостійник", ч. 43, 25 жовтня 1953/

"Але поза тим Україна втратила в ньому одного із кращих своїх мислителів, що сміло може стати поруч із

передовими нашими мислителями всіх епох."

/ Д-р Марко Антонович: "Історіософія Юліяна Вассияна","Розбудова держави", Клівленд-Вінніпег, ч. 1/ 12/, 1954/

"Це був носій творчої думки. Вассиян був просто неоцінений на нарадах і зборищах. Критик, аналітик і синтетик, а разом із цим першорядний промовець, він не тільки вносив пожвавлення в наради, але був їх душею, запліднював їх своєю думкою."

/Володимир Мартинець: "Українське підпілля - від УВО до ОУН", стор. 212/

"Як один з ідеологів українського націоналістичного руху, Вассиян не писав ніколи так, щоб вартість написаного кінчалась одним чи другим днем. Ні, він поринав думками десь "до підводних скель" і звідти виносив на поверхню життя перлини духа, що ставали справжньою наукою, необмеженою ніяким часом."

/Олександер Бойків:"Виїмкова людина", "Українське слово". Париж, ч.623-4, 25 жовтня 1953/

Якесь світло б'є від цієї постаті із спогадів сучасників. А й на автора цієї статті коструватa проза Вассияна має якусь дивну гіпнотичну силу, що про неї, кожний по-своєму, висловлювались його товариші. Таки частенько неоковирна вимовність мислителя, образна система його вислову викликали подив, що межував із захопленням. Як книжковий герой Івана Франка, що поринав у морські глибини, твір людського розуму і серця, він виносив з темряви дорогоцінні перли.

digitized by ukrbiblioteka.org

У СТОРІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО

12 січня 1973 року сповнилося сто років з дня народження видатного українського маляра, графіка, архітекта, мистецтвознавця і педагога - Василя Григоровича Кричевського. Відзначаючи ці роковини і водночас вшановуючи світлу пам'ять Василя Григоровича у 20-річчя з дня його смерти, 15 листопада 1952-ого року у Венесуелі, Українська Вільна Академія Наук у США влаштувала дня 11 листопада мин. року Наукову Конференцію, присвячену його творчості й пам'яті, водночас із виставкою його праць.

Відкрив Конференцію при численній участі гостей керівник Мистецької кураторії УВАН Яків Гніздовський, вітаючи присутніх в імені президента УВАН проф. Олександра Оглобина, як також дочку Василя Григоровича Галину Василівну Кричевську-Лінде, яка прибула спеціяльно для цієї нагоди з Каракасу у Венесуелі. З доповіддю про життя і творчість Василя Кричевського виступав Вадим Павловський. Спогади проф. Валеріяна Ревуцького про зустрічі з Василем Кричевським читала Оксана Буревій.

Під час конференції відбувалася виставка матеріялів до біографії В. Г. Кричевського та праць, що зберігаються в УВАН і в колекції В. Павловського. Після доповідей В. Павловський висвітлив яких двісті кольорових прозірок із малярської творчости В. Кричевського.

Слово Я. Гніздовського, доповідь В. Павловського та спогади В. Ревуцького друкуються в цьому числі нашого журналу. - Редакція.

ВАСИЛЬ КРИЧЕВСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Яків Гніздовський

Завдячуючи Вадимові Методієвичу Павловському, що зберіг поважну частину творчого доробку Василя Григоровича Кричевського, маємо сьогодні нагоду відсвіжити наше знайомство із його творами і доповнити наше знання про одного з найвидатніших представників українського національного і культурного відродження першої половини 20-того сторіччя. В. Павловський, автор уже готової до друку монографії про мистця, що появиться у виданні УВАН, поділиться коротко підсумками своїх досліджень та висвітлить сотки зроблених ним прозірок із малярських праць В. Кричевського. В. Павловському належить наша вдячність за збереження частини спадщини В. Г. Кричевського - документації нашого недавнього минулого, яка так часто, на наших таки очах безслідно пропадає. Буде прочитаний також спогад проф. Валеріяна Ревуцького з Ванкуверу.

Засяг творчости, мистецьких зацікавлень і праць Василя Григоровича Кричевського широкий. Своєю багатосторонністю він нагадує мистців Ренесансу. В. Г. Кричевський є одним із основних філярів нашого новітнього відродження. Він - архітект, мистець-маляр, один з основоположників нової української книжкової графіки, автор проєктів театральних і кінофільмових інтер'єрів і костюмів. В час української державности був творцем державного знака УНР й автором проєктів українських грошей. Протягом усього життя вивчав пильно пам'ятки української старовини, наполегливо їх збираючи і рятуючи від знищення й забуття. Взагалі, ставав до праці усюди там, де його громадська свідомість добачувала прогалину. А прогалин у нас було багато. Цей факт визначав функцію нашого мистця і водночас із цим характер самого мистецтва. Умови, в яких довелося працювати Кричевському, були такі, що мистець мусів не тільки виявляти свою індивідуальність, але також і стверджувати свою та свого мистецтва національну приналежність. І саме на цьому ґрунті зародилася в нас із особливою силою ідея національного мистецтва та національного стилю.

У живій мистецькій творчості важко схопити типові ознаки національного характеру і встановити, що з того, що твориться на наших очах, є типово українським. Типово національне можна пізнати і знайти тільки в історії. Шукаючи за національним стилем, Василь Кричевський був одним із перших українських мистців, що звернулися до історії.

digitized by ukrbiblioteka.org

Володимир Січинський в "Енциклопедії Українознавства" пише таке: "З початком XX-ого ст. одночасно з посиленням українського національного руху, поміж українськими мистцями поширилася течія відродження українського стилю, піонером і послідовним виразником якої був Василь Кричевський."

Обговорюючи книжкову графіку, згаданий автор стверджує там же: "Зворотною точкою у розвитку української книжкової графіки були праці Василя Кричевського, який під впливом Михайла Грушевського звернувся до джерел старої української гравюри і народного мистецтва". Як із цього можна бачити, в той час це була панівна ідея, яка захопила не тільки мистців, але й увесь тогочасний культурнотворчий актив.

Національне піднесення дало нашому мистецтву могутній поштовх. Воно створило творчий клімат й ентузіязм, який не тільки зумовив буйний ріст українського мистецтва, але також зумів надхнути й заплідднити дальші ґенерації наших мистців. І тому надзвичайно цікаво повернутися до тих центральних ідей, які відіграли важливу рушійну ролю в нашому новітньому відродженні.

Провідною ідеєю доби Василя Кричевського було відрубне українське мистецтво і український стиль. В час великого національного піднесення це була, мабуть, одинока дорога. Ця ідея була логічним висловом самого життя і тому вона так скоро прийнялася, знайшовши пригожий ґрунт.

З того часу, як ідеї національного мистецтва спалахнули на Україні яскравим полум'ям, минуло вже більше, як півсторіччя. І сьогодні, з перспективи десятиріч видно, що українське мистецтво є не тільки мистецтвом якогось одного історичного відтинку і що український історичний стиль - це не тільки стиль, базований на історичних зразках, або на мотивах народного мистецтва. Такі напрямки можна радше назвати історизмом, фолкльоризмом чи українізованим стилем. Українські стилі в мистецтві є різні, але українським мистецтвом фактично є все, що створене руками українського мистця. Тут можна б, очевидно, додати деякі уточнення, як, наприклад, середовище тощо, але моїм завданням сьогодні не є давати докладну й вичерпну дефініцію українського мистецтва, чи українського стилю. Ледве, чи така дефініція чогось живого, як є ним мистецтво, взагалі можлива.

Я хотів би вказати на деякі неточності у визначуванні національного мистецтва, які часто некритично повторюються в наших писаннях про мистецтво і тим самим звужують українське мистецтво до історично-фолкльорних ознак.

Історизм чи фолкльоризм не є виключно українське явище. Подібні тенденції зустрічаються, наприклад, у Німеччині та в деяких слов'янських народів, передусім помітні вони у прикладній графіці, але саме й тим вони периферійні. Ніде ідея національного мистецтва не була піднесена до таких висот і ніде не була вона поставлена в таке центральне місце, як це

було і, до деякої міри, є ще й досі у нас. Мабуть, ні в одному підручнику історії новітнього мистецтва, не зустрінемо, таких частих у нас, репродукцій банкнотів. Для цього можна знайти виправдання, але ж воно не зміняє факту.

Національне піднесення початку XX-ого сторіччя, що видвигнуло історизм і повернення до народних джерел, як форму вияву нашого нового самобутнього мистецтва, відіграло важливу ролю в мистецтві і в інших ділянках культурного життя, але рівночасно спрямувало його на специфічні рейки, якими воно подекуди котиться ще й сьогодні. Наша суспільність вважає часто історизм чи фолкльоризм за одиноку форму вислову нашого мистецтва. Тому то, наша еміґраційна спільнота прийняла "Собор" Олеся Гончаря з таким великим, об'єктивно невиправданим ентузіязмом.

Як можна судити з тих відірваних прикладів і зразків української радянської графіки, які попадають нам до рук, навіть мистці наймолодшої ґенерації в УРСР, часто вагаються й непевні, що таке індивідуальна творчість, а що народна, і де кінчається історія і де починається майбутнє. Це свідчить про те, яку атрактивну силу мали і мають ще й досі ідеї, що їх співтворцем і невтомним реалізатором був Василь Григорович Кричевський.

digitized by ukrbiblioteka.org

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ В. КРИЧЕВСЬКОГО (1873-1973)

Вадим Павловський

Василь Григорович Кричевський був одним із найвидатніщих діячів національної української мистецької культури XX віку. Його діяльність охоплює понад півстоліття (1897-1952), припадаючи на період бурхливого розвитку української культури й мистецтва.

До цього розвитку спричинився у великій мірі сам Василь Кричевський, працюючи й творячи в найрізноманітніших ділянках. Видатний і своєрідний маляр-пейзажист, педагог і мистецтвознавець, він одночасно був першим національно-українським архітектом, архітектом-новатором, основоположником цілого напрямку в українській архітектурі. Він був новатором в українській книжковій графіці, в оформленні постановок українського театру, в ужитковім (прикладнім) мистецтві та був основоположником кіно-декораційного оформлення на Україні, що визнають і совєтські офіційні видання Академії Наук УРСР.

Значення Василя Григоровича Кричевського для розвитку української культури в першій половині XX століття - величезне. Лише українці можуть дійсно по заслузі оцінити це значення, бо він був суто-українським, національним мистцем, його творчість виходила з народної української основи, а наукова діяльність була присвячена студіям цієї народної основи-українського народного мистецтва.

Лише українці можуть належно оцінити працю Василя Кричевського та його внесок до національної культури, бо вони найліпше обізнані з загальним станом національного питання в підросійській Україні напочатку цього століття, коли українська мова була урядово заборонена в прилюдних місцях за винятком театру. Проте не кожний знає стан мистецької культури в російській провінції, а зокрема на Україні в ті часи.

В ті роки навіть передові діячі українського національного відродження не мріяли про національне українське мистецтво - національне своїм духом і формою, а не лише тематикою. Популярним мистецьким напрямком в провінції тодішньої Російської імперії в малярстві були "Передвижники" - реалісти з ухилом тематики в бік громадянського протесту (до речі, ці "Передвижники" і досі вважаються там в СРСР за зразок для сучасних мистців!), а в архітектурі загальновживаним був зведений до казарменно-казенного рівня Ренесанс. Книжки оформляли малярі-станковісти, яким і на думку не спадало, що мистецтво оформлення книги може мати свої специфічні вимоги, а постановки навіть найкращих українських театральних труп звичайно обмежувались двома-трьома декораціями, які вживались на всі випадки.

Василь Григорович Кричевський

digitized by ukrbiblioteka.org

Ось на такому полі почав свою новаторську мистецьку діяльність Василь Григорович Кричевський.

Значення його діяльности для українського мистецтва добре усвідомляли і його сучасники. Так, напр., мистецтвознавець Федір Ернст писав, що "Одна з провідних ролів в утворенні сучасного українського мистецтва належить Василеві Григоровичу Кричевському" ; поет Микола Бажан писав у 1928 р., побачивши працю Василя Кричевського на кінофабриці в Одесі: "В історії української архітектури, графіки, станкового малярства, прикладних мистецтв іменем Кричевського позначено значні, епохальні, нечувані досі досягнення... Творчість Василя Кричевського - виняток. Він доводить, що найрізноманітніша творча робота буде глибокою, органічною та оригінальною лише тоді, коли в її основі лежить майже енциклопедична культура та знання, запліднені хистом, і то культура, не замкнена в рямці якоїсь одної національности, чи якоїсь одної доби, а культура вселюдська; він вільно орієнтується не лише в українській культурі, зокрема в джерелах її - народному мистецтві, - але й в культурі всього людства".

Мистецтвознавець проф. Степан Таранушенко писав про нього: "Проф. Василь Григорович Кричевський - один з найвизначніших і заслужених перед українською мистецькою культурою майстрів старшої ґенерації. Про нього з повним правом можна говорити як про мистця-громадянина з широким діяпазоном інтересів. Його творчість у своїй основі демократична в найкращому розумінні цього слова. Його мистецтво завжди мало ухил до практичного застосування. З природи своєї він чужий до поглядів і практики відірваного від життя мистецтва для мистецтва. Він завжди був активний ворог вузькости, зашкарублености чи замкнутости. Дуже вражливий до всього нового, живого, він ніколи не зупиняється в поступі; він усе дивиться тільки вперед і ввесь час іде в ногу з життям. Разом з тим це - художник, що свідомо тримається рідного ґрунту".

Як вже було згадано, Василь Григорович Кричевський народився сто років тому. Батько Василя, земський повітовий фельдшер, часто брав сина з собою в поїздки з його рідного села - Ворожби під Лебедином - і хлопчик пізнав так з дитинства мальовничу українську природу Слобожанщини та її історичні пам'ятки, а вдома - в родині - навчився шанувати народні традиції й звичаї. По навчанню в технічній школі, Василь Кричевський набув ґрунтовної фахової й мистецької освіти у харківського професора архітектури Сергія Заґоскіна, а згодом ще студіював українську історію, етнографію й народне мистецтво в Харківськім університеті, у професорів Дмитра Багалія, Миколи Сумцова та Єґора Рєдіна.

За своєю фаховою освітою Василь Григорович Кричевський був мистцем-архітектом; працюючи в 1890-тих роках для харківського архітекта Олексія Бекетова, він запроєктував низку великих будівель - приватних домів, банків тощо. Скоро він став робити й свої власні проєкти та одержував за них нагороди на конкурсах.

Ім'я Василя Кричевського стало широко відомим по всій Україні 1903

року, коли він одержав нагороду на конкурсі за свій проєкт будинку Полтавського Земства; в цьому проєкті він спробував відродити характерні риси українського народного будівництва, використавши їх у сучаснім, великім кам'янім міським будинку. Будинок Полтавського Земства, збудований в 1903-1907 рр. мав епохальне значення; він набув розголосу навіть далеко поза межами України, підніс національну свідомість багатьох українців і викликав десятки наслідувань (включно до м. Харбіна на Далекім Сході, де була досить значна українська колонія). Цим проєктом, як свідчать мистецтвознавці, Василь Кричевський поклав початок цілому напрямку в українській архітектурі, якої до того взагалі не існувало; тому не даремно українська молодь ще в 1930-тих роках називала його "батьком української архітектури".

Згодом він виконав низку інших проєктів у тому самому напрямку; останнім був музей при могилі Тараса Шевченка, зроблений ним разом зі своїм помічником та учнем, Петром Костирком (відкритий у 1939 році).

Творча праця Кричевського над проєктом Полтавського Земства була б неможлива без ґрунтовного знання народного мистецтва, яке тоді лише починали студіювати. Але Василь Григорович саме й був одним з тих, хто студіював його; він вже давно перед тим цікавився і народною архітектурою і вжитковим мистецтвом, збирав і вивчав їхні зразки. Він студіював український народний орнамент і готував працю про походження його.

З роками його збірка унікальних творів українського народного мистецтва, що містилася в Києві,не поступаласякістю найкращим музеям тих часів і була широко відома в фахових наукових колах. Василь Кричевський відписав її в своїм заповіті місту Харкову, але вона вся дощенту згоріла в пожежі 7 лютого 1918 року, коли більшовицькі загони обстрілювали Київ з гармат.

Проте Кричевський і далі, протягом усього свого життя, не припиняв студій джерел українського народного мистецтва, дослідження архітектурних пам'яток старовини та іншої наукової праці. Він був членом Комітету по Охороні Пам'яток Старовини, членом Наукової Ради Софійського Заповідника в Києві, дійсним членом Всеукраїнського Археологічного Комітету, членом Комісії Старого Києва при Історичній Секції ВУАН, та інших наукових установ. З ініціятиви Василя Кричевського було створено 1928 року перший на Україні Шевченківський музей у реставрованому ним же будиночку в Києві, де колись жив Шевченко. Крім цього проф. Кричевський писав статті на мистецькі теми, критичні замітки, рецензії та працював над підручником і альбомом з українського народного мистецтва.

Василь Григорович Кричевський був також чудовим і плодовитим малярем - співцем краєвидів України й Криму. Хоч він і починав свою малярську діяльність під впливом формальних засобів імпресіонізму, але, за словами мистецтвознавця Дмитра Антоновича, він ще на початку цього століття дав почин для нової, оригінально-української, так би мовити - національної течії в українськім малярстві. Василь Кричевський створив

digitized by ukrbiblioteka.org

понад дві тисячі великих образів і маленьких етюдів; багато з них є окрасою і картинних ґалерій України (хоч тепер, по війні, їх там не виставляють) і десятків приватних збірок в Европі та Америці.

Василь Кричевський був першим українським мистцем, який по-новому підійшов до оформлення книги. Перші його обкладинки до видань українських авторів були виконані на мотивах українського народного орнаменту та на мотивах орнаментації українських стародруків XVII - XVIII століть (як, напр., "Історія України" Михайла Грушевського); вони відразу ж викликали ряд наслідувань. Засади Кричевського, що обкладинка має творити гармонійне ціле з внутрішнім виглядом книги, тепер визнані всіми і мистецтвознавці по-праву вважають його основоположником сучасної української книжкової графіки.

Василь Кричевський виконав понад 70 обкладинок до книг - між ними такі, що є модерними навіть і для наших часів - та оформив ряд цілих видань; крім цього він виконував ще й екслібріси (для Сергія Єфремова, Сергія Маслова, Дмитра Ревуцького, Ярослава Стешенка та інших).

Окремо слід зазначити, що Василь Григорович Кричевський був автором проєктів і Великого і загальновідомого Малого Державного Герба УНР - Тризуба у вінку, проєктів Державних Печаток УНР і зеленого кредитового білету УНР в 2 гривні.

Свої знання архітектури, малярства й народного мистецтва Василь Григорович понад чверть віку передавав молоді. Одним з його перших учнів був Анатоль Петрицький. Василь Кричевський був одним із засновників Державної Української Академії Мистецтв у 1917 році; на відзначення його заслуг, товариші-професори обрали його першим ректором. Він був професором цієї Академії, а потім - Київського Художнього Інституту, також - Архітектурного Інституту, Будівельного та інших, і виховав сотні молодих мистців.

Василь Кричевський сказав нове слово в оформленні українського театру, працюючи в 1907 - 1910 роках в театрі Миколи Садовського; тут він виконав понад 20 постановок, вперше намагаючись оформити кожну виставу як одну декоративну і життєвоправдиву цілість. Цим він підніс мистецьку сторону українського театрального оформлення до небувалого тоді рівня.

В 1925 році Василя Григоровича запросили як мистця й консультанта до роботи в кіно, яке на Україні тоді щойно починало ставати на ноги. Він провів там величезну роботу, почавши, за словами Миколи Бажана, "вчити абетці українознавства наших кінематографістів". В його оформленні та з його консультацією були поставлені фільми "Тарас Шевченко" (1926 р.)і "Тарас Трясило", обидва - з Бучмою в головній ролі; "Звенигора" Довженка (1928), згодом - фільми "Назар Стодоля" (1937), "Кармелюк" (1938), перший кольоровий фільм "Сорочинський Ярмарок" (1939) та інші.

Праця над оформленням архітектурних інтер'єрів, як і постановок театральних п'єс і кінофільмів, тісно пов'язана з прикладним мистецтвом, і за проєктами Василя Григоровича було виконано багато килимів,

Група професорів-засновників Української Академії Мистецтв у Києві, грудень 1917 року. Сидять - зліва: Абрам Маневич, Олександер Мурашко, Федір Кричевський, голова Центральної Ради Михайло Грушевський, секретар освіти Центр. Ради Іван Стешенко, Микола Бурачек. Стоять: Георгій Нарбут, Василь Кищенський, Михайло Бойчук.

digitized by ukrbiblioteka.org

декоративних вибійок та вишивок, меблів, керамічних виробів і тому подібного. Зразком широкого застосування прикладного мистецтва Кричевським може бути, наприклад, оформлення приміщень Історичної Секції ВУАН в 1928-1930 роках у Києві.

Мистецькі вироби за проєктами Василя Кричевського, хоч часто базовані на принципах народної творчости, були настільки свіжі й оригінальні, що їх відзначали нагородами й розкуповували на виставках і залюбки купували за кордоном.

За останні півсотні років ім'я Василя Григоровича Кричевського часто зустрічалось на сторінках українських та закордонних видань. Відповідно до змін партійної лінії, офіційні автори ставились до нього в своїх писаннях в різний час по-різному; вони лаяли його напочатку 1930-тих років і хвалили перед початком війни; скоро по війні офіційні мистецтвознавці називали його "махровим буржуазним націоналістом". Але по смерті Сталіна офіційний погляд знову міняється і в сучасних виданнях з мистецтвознавства та загальнодоповідкового характеру (як "Укр. Радянська Енциклопедія") про нього пишуть хоч і стримано, але досить об'єктивно. Українці в Польщі навіть відзначили століття народження Василя Кричевського спеціяльною статтею і згадкою в Українському Календарі на 1972 рік, видаваному у Варшаві (справа в тім, що там подано дату народження Василя Кричевського за старим стилем, і тоді вона припадає на останній день - 31 грудня 1972 року).

За відомостями з Києва, там навіть готується спеціяльне видання, присвячене Василеві Кричевському, але ще досі не випущене. Зі свого боку, Українська Вільна Академія Наук у США збирається відзначити цю дату виданням монографії про Василя Григоровича Кричевського; рукопис її вже зданий до Академії.

ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ КРИЧЕВСЬКИЙ

ЖМУТ СПОГАДІВ

Валеріян Ревуцький

Постать Василя Кричевського - унікальна; він творив і в архітектурі, і в малярстві, і в графіці, працював і в театрі і в кіно! Про всі ці ділянки його творчости будуть роками ще писати фахівці. Моє завдання більш ніж скромне: коротко оповісти про ті кілька фактів, які звели мене з цією чарівною людиною, переказати те, що оповідав мені про Василя Кричевського мій батько; він був пов'язаний багатьома роками дружби з Василем Григоровичем Кричевським і з його дружиною Євгенію Михайлівною, рідною сестрою відомих українських діячів науки - Вадима й Данила Щербаківських.

Перша моя зустріч з Василем Кричевським "тане в мряці" мого дитинства. Це було ще під час Першої світової війни, перед революцією. Василь Григорович жив тоді в будинку проф. Михайла Грушевського в Києві на розі Паньківської та Микільсько-Ботанічної вулиць. Його помешкання, на шостому поверсі, було все увішане картинами і меншими етюдами, мальованими Василем Григоровичем, та килимами й вишивками з його збірки. З вікон було далеко видно в усі боки по долині річки Либеді і квартира була повна сонця. Мій батько говорив про щось із Василем Григоровичем, а той, щоб зайняти мене - тоді мале хлоп'я - дав мені гладити свого чудового тигрового кота, якого звали Сіропуз.

Я сидів з котом на софі, над якою висів килим, як я дізнався потім, роблений за малюнком Василя Григоровича. На ньому було дерево, на якому сидів козак (то був Соловій-Розбійник з давніх леґенд) і немов дмухав на верхівця, що під'їздив до нього на коні. Ноги коня були хвилясті - це він тремтів од потужного посвисту Солов'я, а їхав на ньому Ілля-Муромець. Про це все мені пояснили пізніше.

Як оповідала потім Євгенія Михайлівна, Сіропуз виявився своєрідним рекордсменом, бо три рази падав з шостого поверху на землю і виживав. Правда, за останнім разом не вижив, хоч довго надіялись, що виживе. Василь Григорович дуже любив тварини і щоразу переживав, коли Сіропуз падав і потім довго відлежувався. Цей кіт дуже любив Василя Григоровича і біг до дверей зустрічати його, коли ще здаля чув його кроки.

Десять років пізніше Кричевські жили в Києві на Стрілецькій вулиці, в будинку ч. 26, недалеко від нас, і я досить часто бував у них.

digitized by ukrbiblioteka.org

Дуже яскраво пригадую вечір у них 30 грудня 1927 року, в день народження Данила Михайловича Щербаківського, який трагічно загинув за півроку до того. Отже, цей вечір був вечором присвяченим його пам'яті. В гостях був мій батько - побратим покійного, зі мною й моєю мачухою, та друг Данила Михайловича, літературознавець Іван Єрофіїв, що читав свої спогади про нього.

Я побував у Полтаві влітку того року, і Василь Григорович запитав мене про мої враження з Полтави. При цьому мова зайшла і про колишній будинок Полтавського земства, як відомо, збудований за проєктом Василя Григоровича. Я згадав про викладені з різнокольорової майоліки /полив'яних плиток/ герби повітових міст Полтавської губернії на фасаді цього будинку і про мальовничий зелений дах будівлі, що мерехтів різними відтінками зеленої черепиці. При цій нагоді Василь Григорович оповів мені, як саме укладали цю черепицю за його командою: він сам стояв у парку напроти будівлі і сиґналізував майстрам - дахівникам, маючи при собі різнокольорові прапорці. Піднімаючи прапорець того чи іншого відтінку, він вказував майстрові, якого кольору черепицю класти.

Значно пізніше Василь Григорович оповідав мені, що, працюючи зі своїм асистентом, одним з найталановитіших його учнів, архітектом Петром Костирком, над проєктом меморіяльного музею при могилі Тараса Шевченка, він мав на увазі вжити для прикраси фасаду цього музею барельєфи. Йому хотілось показати на цих барельєфах події з життя Шевченка, але здійснити цей задум не пощастило, бо він був визнаний урядовими комісіями за "вияв націоналізму".

Як оповідав мені архітект Дмитро Дяченко пізніше, саме в той час, десь узимку 1937-38 року, Спілка Архітектів Української РСР вчинила "розправу", обвинувачуючи його (Дяченко часто користувався засобами бароккового стилю) і Василя Григоровича в "націоналізмі в архітектурі". Коли промовці стали критикувати Василя Григоровича, оповідав Дяченко, він нічого не відповідав і лише злегка посміхався. Це було настільки дивним і невідповідним до обставин і загального настрою авдиторії, що було помітно, як промовці бентежились, намагаючись обвинувачувати Кричевського. - "Що він думає?..." Але Василь Григорович продовжував посміхатись, не знижуючись у своїй гідності до суперечок, до захисту своїх ідей перед тими, що змушені були подрібничковому чіплятись і виступати проти нього. Видно було його іронічне ставлення до всього цього.

Напочатку 1928 року ми з батьком оглядали щойно випущений новий фільм Одеської кінофабрики "Тарас Трясило", де мистцем-оформлювачем і консультантом був Василь Григорович. Вдома батько, розмовляючи про цей фільм, сказав: "Я пізнаю тут Василя Григоровича, як великого майстра "Живих картин" - я бачив їх, як він ставив їх, коли працював у театрі Садовського". При цій нагоді батько оповів мені про одну з цих "живих картин", популярних у ті часи - перед першою світовою війною. Їх ставили в театрі Садовського в Києві по закінченні основної

програми вистави, як в інших театрах давали "дивертисмент". Ця "жива картина" Василя Григоровича була "Гоголь слухає українських пісень". Декорації зображали панське подвір'я родини Гоголів на Полтавщині. Старосвітський панський дім з ґанком та колонами. На ґанку стояв стіл з чайним начинням; біля столу сиділа мати Миколи Гоголя (славетна артистка Марія Заньковецька), на сходах сидів сам Гоголь (актор Іван Мар'яненко), а перед ним, на стільці, сидів лірник з малим поводирем. Лірника грав Микола Садовський.

Наскільки сильне враження справляв цей екстер'єр будинку, зроблений Василем Григоровичем, свідчить випадок, що про нього згадує у своїх спогадах драматург Спиридон Черкасенко. Цю саму декорацію вжито було кілька років пізніше для постановки його п'єси "Жарт життя". Напередодні своєї смерти - точно напередодні! до театру Садовського зайшов,на цю п'єсу, Микола Лисенко і пішов за лаштунки. Під час перерви він пішов на сцену і побачив там декорації Кричевського. Вони були такі типові для давніх панських будинків Полтавщини, що Лисенко зразу відчув себе немов би вдома, в хаті своїх батьків на селі. Він сів на ґанку і затягнув перерву в театрі, бо йому не хотілося сходити звідти - мрії композитора сягнули в його далеке дитинство.

Але найбільше враження залишилось у мого батька від роблених Василем Григоровичем оформлень інтер'єрів осель в історичних п'єсах в театрі Садовського. Він згадував, що в тих оселях можна було побачити мальовані самим Кричевським килими й рушники, кераміку (куманці, дзбани і т.п.) та скляні посудини на полицях, а на стінах і козачі портрети і нагаї, рушниці, списи та інші речі, які були типовими для убранства козачих хат в минулім; цими речами зразу переносило глядача в інший світ, в інші часи. В українському реалістичному театрі тих часів ніхто не вживав таких декорацій; Василь Григорович перший запровадив такий підхід і вказав цим нові шляхи, нові можливості.

Восени 1937 р. я сам був захоплений тим, як Василь Григорович оформив інтер'єри хати сотника Хоми Кичатого в поставленому ним тоді фільмі "Назар Стодоля", за мотивами п'єси Шевченка.

Як я згадував на початку, довголітня дружба пов'язувала мого батька з Василем Григоровичем. Одного разу ми з ним зайшли "пощедрувати" на його ім'янини - "на Василя" (14 січня) - це було на самім початку 1930-тих років. Незадовго перед тим, 1928 року, обходили 100-ліття смерти німецького композитора Франца Шуберта. Видавництво "Книгоспілка" видала вокальні твори Шуберта під редагуванням мого батька і в українському перекладі. З приводу виходу в світ цієї збірки, в нашій родині була вечірка; туди прийшов і Василь Григорович із дружиною. На осіб із зібраного товариства батько склав куплети на мотив Шубертівського "Веселого мірошника" зі збірки пісень "Die schone Mullerin". Були там і куплети про Василя Григоровича - жарт про те, як він дістав артрит правого плеча і тимчасово не міг малювати. В них оповідалось про заходи лікарів та моєї мачухи (вона була рентґенологом) як його умовити

digitized by ukrbiblioteka.org

лікуватись і про його скептичний погляд на лікування-просвічування та рентґеном:

"Як вам кортить, собі й світіть -
Моя рука мені болить,
Не ваша, не ваша!"

Повний текст цієї "Кричевськіяди", написаної батьком, є в архіві Вадима Павловського.

Всім відомо, яким чудовим майстром екслібрісу був Василь Григорович. В книжковних знаках він завжди виходив від якоїсь характерної риси в обличчі людини, для якої робив екслібріса. Так, роблячи екслібріса для мого батька, він додав одну маленьку риску під очима і вона відразу зробила всю постать козака-бандуриста з формою голови батька страшенно зосередженою, втопленою в свою гру, де "новий Мамай" забув про свої головні козацькі бойові обов'язки. В екслібрісі мого хрищеного батька, покійного вже теж академіка Сергія Маслова, Василь Григорович упіймав ту характерну посмішку його, коли він схилявся над кожною щойно одержаною новою книжкою...

1939 року Василь Григорович робив на київській кіностудії кольоровий перший на Україні - фільм "Сорочинський ярмарок" за Гоголем. Одного разу він оповідав мені (і навіть показував шкіци) свинячої голови, що, як відомо, відіграє поважну ролю в цій історії. Бувши надзвичайно вимогливим у мистецтві до того, що він хотів здійснити, Василь Григорович доручав адміністраторам кіноздіймальної групи знайти точно такісіньку свиню з такою самісінькою мордою, як на шкіці. Адміністратори кинулись шукати по колгоспах за такою свинею і, нарешті, привезли її з тріюмфом до кіностудії. Як оповідав Василь Григорович, цього кабана-актора почали тренувати до здіймання: спочатку ставили перед ним корито з їжою поза невеличким отвором у формі вікна селянської хати. Потім ускладнили завдання тим, що цей "актор" мусів вибити мордою легенько вставлену раму вікна, щоб дістатись до корита. Нарешті, в день здіймання за вставленою рамою примістили не корито, а свіжу пахучу паляницю. Кабан, вже призвичаєний до того, почувши запах хліба, вибив рилом раму і схопив буханця. В той самий момент його фільмували, а він "їв буханця, аж сопів од насолоди"- казав Василь Григорович.

Василь Кричевський надзвичайно любив Київ і на його численних образах можна бачити найрізніші вигляди міста. Він часто зупинявся в зручному місці і починав малювати, не зважаючи на цікавих, які ставали коло нього. Але бувало й інакше. Одного разу, над вечір, проходячи повз київський Оперовий театр, я побачив гурток людей на тротуарі. Підійшовши ближче, дивлюсь - аж це Василь Григорович шкіцує вулицю Леніна (колишню Фундукліївську) вниз у бік Хрещатика. На шкіці вже виразно зазначено було контури будинку Академії Наук, що на розі Володимирської вулиці. Якийсь тип намагався підійти ближче до Василя Григоровича, але натовп гримнув на нього "- Не підходь - не заважай йому!" Проте Кричевському так і не пощастило закінчити шкіца: якийсь

тип, з дуже неприємним обличчям, нахабно став просто перед Василем Григоровичем, закриваючи йому весь краєвид. Той зрештою вийшов із себе: "- Ну, от, все й зіпсував! Тепер вже нічого більше не зробиш!" - і перестав малювати. Побачивши мене, він каже: "- Уявіть собі, який хам!" Я цілком погодився з Василем Григоровичем і оповів йому, як натовп реаґував перед тим на іншого типа, що намагався ближче підійти до нього. "От бачите - ті розуміють, а цей, напевне, навмисне це зробив..."

З приходом німців до Києва родина Кричевських опинилась на Великій Житомирській вулиці. Приміщення їх було велике, але опалювати було нічим. Зайшовши одного разу туди, я зустрів Василя Григоровича тепло вдягненим в пальто, але неспроможним покинути свого пензля. Він продовжував малювати і в цих невідрадних обставинах...

Останній раз я зустрів Василя Григоровича з дружиною в гостинному Львові біля бібліотеки Оссолінських, в листопаді 1943 року. Ми швидко перемовилися... Василь Григорович просив заходити до них; Євгенія Михайлівна оповідала, як чудово їх приняв український Львів. "- Чи ж тільки ми довго будем користуватися цією гостинністю?" - закінчила вона.

По війні родина Кричевських опинилася у старшого сина Василя Григоровича, тепер вже покійного Миколи Кричевського, що жив у Парижі. Через маляра Василя Перебийноса я дізнався про їхню адресу, коли вже був в Англії, тяжко працюючи на залізниці. Я написав їм листа; Євгенія Михайлівна негайно відповіла, відчувши моє незавидне становище в той час. Лист кінчався словами: "Василь Григорович передає вам щирий привіт і просить переказати, щоб трималися. Буде ліпше!"

Смерть Василя Григоровича, а кілька років по тому - Євгенії Михайлівни, я пережив, як втрату близьких і рідних мені людей...

Передо мною лежить графіка Василя Григоровича, яку він виконав для обгортки повісти Юрія Яновського - "Майстер корабля". Надзвичайна простота ліній, нічого зайвого... І яка глибинна умовність.. Не пам'ятаю, хто саме - хтось із мистецьких критиків - сказав десь у 20-тих роках: "Василь Кричевський не в минулому, а весь в сучасному і в майбутньому". Василь Кричевський таки належить майбутньому, і про нього ще не сказано повного слова. Це - завдання мистців майбутнього: висвітлити його численне малярство, його графіку, його архітектурні праці, його велику педагогічну діяльність в учбових закладах в Києві та в інших містах.

Завдання ж цього нарису - лише згадати до сотих роковин народження цього принципово-наполегливого мистця і чарівну, шляхетну людину.

digitized by ukrbiblioteka.org

Найвидатнішою подією в українській археологічній науці 1971 року були здійснені археологічною експедицією Інституту археології АН УРСР під проводом Бориса Миколайовича Мозолевського розкопи скитського кургану Товста Могила й унікальні за своєю науковою вартістю знахідки скитського ювелірного мистецтва, які збагатили видатно дотеперішнє знання про життя і побут скитів (скіфів), народу, що заселював територію сучасної України в першому тисячоліттi до Хр. і з початком першого тисячоліття по Хр. Радянські і західні скитологи зараховують знайдені експедицією Б. Мозолевського предмети до найдосконаліших творів образотворчого мистецтва і ювелірної майстерности скито-античного світу, які перевершують відомі в усьому світі давніші знахідки із скитських курганів Чортомлик і Солоха. Відкриття і знахідки мають вже широку літературу. Для читачів "Сучасности" передруковуємо із київського журналу "Наука і суспільство" (но. 8 з 1972) розповідь Бориса Мозолевського про проведені його експедицією розкопи і здійснені ним знахідки разом із репродукціями важливіших речей. Розповідь його доповнюємо добіркою створених ним поезій, бо ж Борис Миколайович Мозолевський не тільки учений археолог-дослідник, але й поет. - Редакція.

СКИТІЯ З ВИСОТИ ЦАРСЬКИХ КУРГАНІВ

Борис Мозолевський

Люди, котрі цікавляться історією, напевно помітили, що останнім часом дослідники далекої давнини все глибше проникають у товщу проблем, пов'язаних з початком залізного віку. В цей період формується й утверджується слов'янська спільність. У цей же період існує Скитія могутнє державне утворення на території нашої країни, до якого входила й частина слов'ян. До речі, на сьогодні проблема Скитії одна з найактуальніших. Не можна сказати, що скитська історія для нас за сімома замками. Скитам дуже пощастило в тому розумінні, що вони були сучасники античної цивілізації і про них залишилося чимало історичних відомостей. Ось уже близько двохсот років широко досліджуються археологічні пам'ятки Скитії. Проте, як і в кожній галузі людських знань, чим більше ми заглиблюємося в історію скитського суспільства, тим більше питань постає перед нами.

До останнього часу основним археологічним джерелом вивчення історії Скитії були пам'ятки, розкопані в дореволюційний час. Не зважаючи на недосконалість методики тогочасних досліджень, на підставі їх були зроблені спроби (часом досить вдалі) розв'язати ряд кардинальних питань. І хоч ці джерела ще далеко не вичерпані, успішне вивчення їх неможливе без широкого залучення нових...

В Україні досліджено велику кількість пам'яток, які дали великий матеріял для вивчення життя і побуту рядового населення степової Скитії (відзначимо принагідно, що він іще не дістав належної наукової обробки). Розкопки ж великих, так званих царських курганів довгий час внаслідок багатьох причин не проводилися. Лише останніми роками у зв'язку з широкими новобудовними роботами на півдні України розкопано кілька таких пам'яток. Серед них відома Гайманова Могила в Запорізькій області. Сюди хотілося б віднести і Хомину Могилу поблизу м. Орджонікідзе на Дніпропетровщині. Цього року там проведено також дослідження видатної скитської пам'ятки кургану Товста Могила.

Розкопки показали нам Скитію не тільки в новому історичному аспекті, але й у зовсім новому художньому втіленні. Ми з певністю можемо твердити, що скитознавство зараз перебуває в стадії бурхливого розвитку, який полягає, з одного боку, в цілковитому оновленні археологічних джерел, з другого, в якісно новому підході до питань скитської історії, їх деталізації і конкретизації. Саме розкопки цих курганів, з погляду автора, підводячи певною мірою підсумки майже двосотрічної історії вивчення Скитії, відкривають новітню її сторінку.

Товста Могила мала 8,6 метра у висоту і близько 70 метрів у діяметрі. Її оточував глибокий рів, що переривався в східній частині. Центральне поховання на глибині 9 метрів від рівня сучасного поля як і переважна

digitized by ukrbiblioteka.org

більшість основних скитських могил було пограбоване ще в давнину. Грабіжники (це були не скити), пройшовши майже 30-метровою норою до основного склепу, повністю зруйнували поховання чоловіка, що було в ньому. Тут ми виявили перемішані людські кістки, уламки амфор та набірного залізного панцира, кілька сот золотих бляшок, а також золоту спіральну обручку, дві великі золоті обкладинки від ритона (рогу для пиття вина), уламки булави.

Знаючи з досвіду, що в дромосі коридорі, який вів з вертикальної вхідної шахти до склепу, крім дешевого кухонного начиння, скити ніколи нічого не клали, грабіжники поминули його (на той час він, імовірно, вже був засипаний землею). А тим часом цього разу саме тут лежали найкоштовніші речі небіжчика.

Біля входу в дромос ми побачили кістяк слуги, далі стояли бронзові лутерії, світильник і велика грецька амфора на вино з трьома ручками. В самому кінці дромоса, вже біля спуску в склеп, лежали в один ряд меч з окутими золотими платівками рукояттю і піхвами, оздоблений золотом батіг або бунчук і, нарешті, масивний нагрудний убір золота пектораль. Окуття рукояті й піхов меча прикрашене сценами боротьби звірів. Це перший скитський меч у золотих піхвах, виявлений за останні 60 років на Україні. Зображення на ньому надзвичайно чіткі, образи звірів напрочуд ясні.

Золота пектораль шедевр скито-античного мистецтва. Діяметр прикраси 30 см., вага 1150 грамів. Три її яруси мають вигляд півмісяця, між витими джгутами витвори образотворчого мистецтва. Середній ярус рослинні мотиви, скульптури птахів. На двох інших об'ємні зображення сцен боротьби звірів та сюжети з скитського життя. В центрі верхнього фриза двоє роздягнених до пояса скитів, які шиють сорочку із овечої шкури, розтягнувши її за рукави. Біля них горити з луками і стрілами. Праворуч і ліворуч від цієї сценки свійські тварини із своїми малятами: кінь, корова, вівця, коза, качка. Молодий скит, сидячи навпочіпки, доїть вівцю, інший сидить біля неї, тримаючи в руках амфору.

За своїми художніми якостями виріб не має собі рівних серед знахідок степової Скитії. Славнозвісний солоський гребінець та чортомлицька ваза лише наближаються до нього. Знахідка ставить цілий ряд питань історії, життя та культури скитського суспільства, які заслуговують на окрему працю.

Неоціненну наукову інформацію дала бокова гробниця Товстої Могили одне з не з небагатьох царських поховань, що не зазнало пограбування. В могилі знайдено кістяк жінки в пишному, найбагатшому з відомих у Нижньому Подніпров'ї вбранні. Воно складалося з обшитих золотими бляхами і платівками головного убору, трьох широких золотих браслетів, одинадцяти перснів, двох великих сережок із зображенням богині, що сидить на троні, масивної золотої гривні, кінці якої оздоблені зображенням зграї левів (по сім на кожному) і протомою коня. Біля голови небіжчиці стояли срібна і чорно-лякова посудини, за нею лежали разки кольорового скляного намиста, флакончики для ароматичних речовин, рум'яна, білила тощо.

Руків'я скитського меча, оздоблене карбованими постатями тварин

Поруч з похованням жінки лежали рештки дитини приблизно дворічного віку. Вбрання її, так само як одяг матері, густо обшите невеличкими золотими бляшками, на шиї дротяна золота гривня, у вухах золоті сережки. На відміну від цариці, що лежала на дерев'яному помості, дитину поховано в саркофагу, оздобленому алебастром. Біля голови дитини стояли три мініятурні коштовні посуди на вино, в правій руці широкий золотий браслет, у лівій обручка.

Біля обох входів до могили і поблизу входу до склепу царя знайдено залишки розібраних дерев'яних катафальків. Над вхідною ямою цариці вперше в незайманому стані виявлено великий комплект бронзових прикрас від поховального кортежу.

digitized by ukrbiblioteka.org

Немає сумніву, що під курганом поховано членів царської родини самого царя, його дружину та малолітнього наступника престолу. Про останнє свідчать ритуальні посудини на вино, котрі тут могли символізувати лише атрибути влади, і широкий золотий браслет у руці дитини. Символіка передачі Богом влади царю на персепольських рельєфах (Передня Азія) пов'язана саме з передачею золотого браслета. Коли це так, то ми маємо перше археологічне підтвердження спадкоємности царської влади в Скитії, що характеризує її як клясове суспільство з усталеним єдиновладдям монарха. Значення наведеного відкриття важко переоцінити. Адже до цього часу, обговорюючи питання про верховну владу в Скитії, ми могли спиратися лише на суперечливі і тенденційні повідомлення стародавніх греків.

За їхніми свідченнями, принаймні у VII-VI ст. до н. е., Скитією правив не один, а кілька царів, які, очевидно, стояли на чолі великих племінних об'єднань. Можливо, тільки підчас війни, як було за походу на Скитію перського царя Дарія (кінець VI ст. до н. е.) верховна влада над всією країною переходила до рук одного з них.У IV ст. до н. е. Скитія об'єднується в єдину державу на чолі з верховним царем Атеєм. Але і в цей час колишні племінні об'єднання зберігали певну автономію, за багатством вожді цих об'єднань не поступалися перед верховним царем. Де ж знайти критерій, щоб вирізнити поховання верховних скитських царів з-посеред місцевих?

Найпростіше вбачати його у висоті курганів. Справді, у степовій Україні є чотири-п'ять скитських курганів IV-III ст. до н. е. заввишки близько)20метрів. До них належить Солоха, Чортомлик, Олександропіль і, можливо, ще не досліджена Нечайова Могила. Висота ж решти скитських царських курганів становить 8-12 метрів.

Проте і за розмірами підземних поховальних споруд, і за багаством інвентаря всі кургани майже однакові. Більше того, і Солоха, і Чортомлик, і, мабуть, Олександропіль було насипано за два заходи, в зв'язку з повторними похованнями, первісна ж їхня висота була 12 м. імовірно такі ж розміри в давнину мала і Товста Могила. Коли ж судити за багатством останньої, то центральна її гробниця мала належати тільки одному з найвидатніших діячів Скитії, тобто верховному її цареві. На нашу думку, підтвердженням цього можуть бути і рідкісні ритуальні речі, що завжди вважалися ознакою царської влади: ритон, булава (до цього вона була відома лише в Солосі), бунчук і пектораль. Про багатство ж царя найяскравіше свідчить пектораль: в жодному скитському кургані не було такої коштовної речі.

Вражає також незвичайна кількість людських жертвоприношень у кургані. Навіть у грандіозному Чортомлику їх було п'ять, більше ніде не зустрічалося. У Товстій же Могилі вісім забитих слуг! При чому: вперше на парадній прикрасі царя (в даному разі на пекторалі) виявлено зображення не привілейованих, заможних скитів-воїнів, а рядових общинників, зайнятих своїми буденними справами. Що це вияв демократизму деспота? Тоді навіщо стільки людських жертв? Але нам

Золоті оздоби ретону - рогу до пиття вина

важко зараз зрозуміти психологію того далекого світу.

Ми не маємо зараз можливости достеменно визначити місце небіжчика Товстої Могили в політичній історії Скитії безперечно лише те, що він був одним з верховних її правителів. Але мені хочеться трохи пофантазувати з цього приводу. І хай ці міркування вважаються першою наближеною гіпотезою в системі майбутнього пізнання.

При ознайомленні з матеріялами Товстої Могили впадає у вічі її спорідненість з Чортомликом. Аналогічну будову мають кінські могили і могили конюхів. Лише в цих двох курганах одного з конюхів поховано з коштовною гривною на шиї, до складу сагайдачних наборів входили однакові кістяні стріли. В обох курганах знайдено тотожні або дуже близькі речі. Це насамперед жіночі браслети, вуздечкові набори, гривня з

digitized by ukrbiblioteka.org

Знайдена у Товстій Могилі золота пектораль

фігурами левів на кінцях, золоті бляхи, зокрема бляшка із зображенням бика, що лежить, повернувши голову у фас, тощо.

Бляшку з биком, як і деякі інші речі, покищо виявлено тільки в Чортомлику і серед прикрас царя й малолітнього царевича з Товстої Могили, що безперечно свідчить про спорідненість усіх трьох поховань. Відстань між Чортомликом і Товстою Могилою не перевищує 10 кілометрів. Цікаво, що місцеве населення називало Чортомлик також Товстою Могилою імовірно, навіть сама форма обох курганів мала щось спільне.

Проте аналіза речового матеріялу доводить, що Товста Могила дещо пізніша від Чортомлика - в ній зустрічаються речі, близькі до інвентаря Олександропільського кургану, який надійно датується початком III ст. до н. е. Найбільш вірогідна дата Чортомлика - остання третина IV ст. до н. е.

Але хто був чортомлицький цар?

Щоб з'ясувати це питання, повернемося до історичних подій кінця IV - початок III ст. до н. е. В середині IV ст. до н. е. Скитію згуртував у єдину державу леґендарний цар Атей. 339 року до н. е. скитське військо, очолюване Атеєм, зазнало жорстокої поразки від армії Філіппа Македонського. Сам Атей, що мав на той час понад 90 років, але, не зважаючи на це, верхи на коні кидався в саміське пекло бою, загинув.

Скит поміж тваринами - фрагмент пекторалі

digitized by ukrbiblioteka.org

З цього часу Скитія починає поступово занепадати, втрачаючи території під натиском сарматів і германських племен. Десь з кінця IV ст. до н. е. в скитській матеріяльній культурі з'являється багато фракійських елементів, що, можливо, свідчить про орієнтацію Скитії в цій обстановці на Фракію.

Свого часу деякі вчені висували думку, що Атея поховано саме в Чортомлику. Справді, це найвищий і найбагатший курган степової Скитії, до того ж поки що єдиний серед аналогічних пам'яток, який найбільше відповідає даті загибелі Атея. Кістяк головного небіжчика належав людині дуже похилого віку. Чому б і нам не припустити, що Атея поховано в Чортомлику, а в Товстій Могилі, найближчій до нього і за відстанню, і за змістом, - його найближчого наступника - сина чи брата?

Певно, поразка Атея від македонців викликала нарікання скитської знаті, влада якої, природно, була обмежена творцем єдиної держави. Тоді, щоб якось утримати владу, його наступник мав вдатися до демагогії і спиратися у своїй діяльності на нижчі верстви суспільства, звідси, можливо, і той «демократизм» царя Товстої Могили, про який ішлося вище.

По смерті цього «Атейовича» знать мала знову підвести голову і швидко впоратися з його малолітнім наступником, рештки якого виявлено в бічній гробниці. До речі, є всі підстави припускати, що царицю покладено до могили з покаліченою ногою. Чи не «допомогли» свого часу померти і їй?

Можливо, після смерти останнього «Атейовича» владу захопила родина, котра, не маючи в Скитії династичних коренів, зорієнтувалася на зовнішні сили, зокрема на Фракію. Звідси і той незрозумілий на перший погляд наплив фракійства у скитській матеріяльній культурі, характерний для більшости пам'яток, споруджених після Товстої Могили (Олександропіль, Хомина Могила тощо).

Матеріяли Товстої Могили поки що не можуть дати остаточної відповіді ні на це, ні на багато інших питань скитської історії.

ІЗ ПОЕЗІЙ БОРИСА МОЗОЛЕВСЬКОГО

ПЕРЕД СВІТАНКОМ

Світає. І небо поволі згаса.
Тьмянішає місяця срібний серпанок.
Не знаю, в степу заряхтіла роса,
Чи синьо проміняться очі скитянок.

А мак над могилою з болю згорів,
І сивий туман - ніби саван печальний.
Мов білі черниці, при світлі зорі
Завмерли в молитві похилені мальви.

Що ти для мене готуєш, мій дню?
Чим розплачуся за зустріч з тобою?
Золотом скитським?
Двигтінням вогню?
Чи долею, може?
Чи може - собою?

НЕОЛІТ

Над степом повінь місячна пливла,
Я гола йшла, збирала квіт ромену.
В моїх очах кипіла синя мла -
І місяць цілував мені рамена.

За балкою дві ватри на горі,
А на землі ще ні межі, ні вежі.
Дві білі мої втіхи, дві зорі!
Кому дам спити вашої пожежі?

digitized by ukrbiblioteka.org

О непорочна святосте зачать
Над прірвою бездонно-голубою!
Ти чуєш, світе, - лебеді ячать,
І ген олені йдуть до водопою!

Луна, мов дзвін, над степом прогула,
І гурт завмер сторожко край дороги.
Чатує на оленів там стріла,
І ось один з них сумно скине роги.

На жовтім рінні розтечеться мак,
Він похитнеться і сповзе додолу.
Тоді стрункий упевнений юнак
Його на спині понесе додому.

Я подивлюся тільки і піду
В блакитну повінь, в місячну завію.
На срібні зела мовчки упаду
І тихими устами споловію.

ОБРАЗИ ГАЙМАНОВОЇ МОГИЛИ

1. *Оздоба у вигляді золотої качечки з амфороподібною підвіскою у дзьобі*

(ВЕСІЛЬНА ПІСНЯ)

Ой, летіла качечка на схід сонечка,
Була в мене Опія, люба донечка.

Ой, летіла качечка, квітло зіллячко,
Несла в дзьобі амфору на весіллячко.

А вже ж те весіллячко плачем линуло, -
Повінчалась Опія з домовиною.

Як упав милий в битвонці, взяли силою,
Задушили, юную, над могилою.

Туга коса чорная, білі грудоньки.
Чого ж тепер плакати, добрі людоньки?
А щоб не подумала, що не добрі-бо, -
У віночок качечку тобі зробимо.

Золотая качечка, в дзьобі амфора,
А із тихих вуст її крівця капала,
А із нецілованих - чорна капала:
Кап-кап-кап-кап...

2. *Уривок золотого окуття, із зображенням овець, що тікають*

Хто там - вовк, орли, шакали
Мчать, на вітрі розпростерті?
Від загибелі тікали -
Опинилися в безсмерті.

Жах скипає злоторунно,
Батогом свистить при боці.
На губах - пекучий трунок,
Золота сльоза на оці.

Воля з розпачем зіткнулась,
Мов струна відбилась в деку.
А одна ще й оглянулась -
Вухом ловить небезпеку.

Не втекти вже! - биті карти...
Та не спинять карти биті!
Зачекайте, зачекайте!
У віках ви вже відбиті.

digitized by ukrbiblioteka.org

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В.ЛЕНІНА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ЗДІЙСНЕННЯ (І)

Іван Бакало

Лідери КПРС уже майже півстоліття твердять, що вони здійснюють ленінську національну політику та створюють умови розвитку братерства і рівности всіх раніш пригноблених народів Російської імперії. На всіх партійних з'їздах, конференціях, в декретах ЦК чи ухвалах уряду підкреслювали, що партія і уряд, стосовно до цього питання, керуються виключно вказівками Леніна. На XX-ому з'їзді КПРС у справі національної політики М. Хрущов казав: "Партія керувалась і буде керуватись вказівками великого Леніна, який говорив, що "лише повна уважність до інтересів різних національностей може усунути ґрунт для конфліктів, усунути взаємне недовір'я".[1]/

У програмі КПРС, прийнятій 1961 року, також підкреслено, що в період побудови матеріяльної бази комунізму (1960-і і 1970-і роки) питання національних взаємовідносин поміж народами СРСР буде вирішуватись на основі проведення ленінської національної політики. "Партія буде як раніш провадити політику, яка забезпечуватиме фактичну рівність всіх націй і народностей з повним урахуванням їх інтересів".[2]/

Та проте, згадана заява лідера партії, як і всі було попередні, чи й програмові настанови мають велике розходження з практичним здійсненням національної політики СРСР. Ще у 1920-х роках партія, покликаючись на Леніна на всьому обширі СРСР провадила коренізацію, сутність якої полягала в тому, щоб створювати передумови для розвитку адміністративногосподарської й культурно-освітної діяльности кожного народу на його національній основі. Ухили серед членів партії в бік недооцінки національних особливостей меншин СРСР, як і переоцінка їх, на XII-ому з/їзді РКП (б) були засуджені, при чому ухил в бік великоросійського націоналізму вважався головною небезпекою. Тодіж на з'їзді, як висловлювались деякі визначні його делеґати, вітав ще дух Леніна, що за станом здоров'я не міг взяти безпосередньої участи в роботах з'їзду.

Під кінець 1920-х років курс партії у здійсненні національної політики різко змінився, в першій половині 1930-х років стався й розгромом багатьох культурно-національних установ. На XVII -ому з'їзді ВКП(б) 1934 року ухил в бік місцевого націоналізму прийнято було вважати за головну небезпеку у здійсненні політики єдности народів СРСР.

Апологетів національної політики переслідувано, а в багатьох випадках і фізично винищувано. Члени національних партій, що приєднались до комуністичної, як, наприклад, в Україні, члени партії "боротьбістів" були майже повністю фізично знищені.

В наступні роки, як і тепер, національна політика партії проходила вже під знаком надання переваги більш розвинутій російській мові,. Про це в програмі партії відмічено: "російська мова має позитивне значення, вона сприяє взаємному обмінові досвідом і наближає кожну націю і народність до культурних осягів всіх інших народів СРСР і до світової культури".[3] В цій же програмі поставлено завдання домагатись зближення націй поміж собою, розвивати загальну для всіх радянських націй інтернаціональну культуру.

Така постанова стоїть у повній протилежності до ухвал XII-ого з'їзду ВКП(б) і практики у здійсненні національної політики середини 1920-х років.

З цієї причини постає питання, чи КПРС здійснює ленінську національну політику, чи лише прикриває свою вже цілком іншу національну політику, ніж ту, яка була визначена їх провідником - Леніним з урахуванням практичного розвою національних рухів народів СРСР за час здійснення ним державного урядування і проводу в партії, а особливо в період підготови до творення союзної держави - СРСР.

І. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПОЛІТИКИ ЛЕНІНА В НАЦІОНАЛЬНОМУ ПИТАННІ

Російські соціял-демократи лівого крила, і особливо В. І. Ленін, ще в перші роки цього сторіччя стали проявляти особливо велике зацікавлення до національної проблеми народів Росії, вважаючи національне питання за один з важелів у революційній боротьбі за повалення існуючого режиму. Ще перед скликанням 2-го з'їзду РСДРП (1903) Ленін виступив з рядом статтей з національного питання. Найбільш заслуговують на увагу - "Чи потрібна самостійна політична партія "жидівському пролетаріяту". "Про маніфест вірменських соціял-демократів", "Національне питання в нашій програмі" та інші.

З'ясовуючи позиції марксистів у цьому питанні, Ленін рішуче виступав проти поділу сил пролетаріяту в боротьбі з буржуазією. Коли Бунд (Загальний жидівський робітничий союз) , не задовольняючись автономією в РСДРП (таке положення в цій партії він посідав 1898 року до свого виходу з РСДРП 1903 року) , домагався встановлення федеративних стосунків з РСДРП, Ленін у названій статті різко виступив проти цих вимог Бунда. Він писав: "в питаннях боротьби з самодержавством, боротьби з буржуазією цілої Росії, ми повинні виступати як єдина,

digitized by ukrbiblioteka.org

централізована, бойова організація, ми повинні опиратися на увесь пролетаріят без різниці мови і національности..."[1]/

Відмінну позицію від Бунду в організаційно-партійнім і національнім питанні посідав Союз вірменських с.д. щодо РСДРП, який розпочав свою практичну діяльність у 1902 році. У першому числі свого пресового органу "Пролетарій" у передовиці-маніфесті було відмічено:" З'являючись одною з галузей Російської соціял-демократичної партії, з широким розгалуженням на всі простори Росії, "Союз вірменських с. -д." цілком солідаризується з нею у своїй діяльності і буде боротися разом з нею за інтереси російського пролетаріяту взагалі й вірменського зокрема".[2]/ Цей союз, як зазначено в маніфесті, не включав у свою програму вимог політичної автономії для народів Кавказу. "Ми вимагаємо автономії щодо культурного життя, себто свободи мови, шкіл освіти і т. і. [3]/ Що стосується політичного укладу життя у звільненій Росії, Союз вірменських с.-д. висловлювався за створення федеративної республіки.

До таких вимог політичного кредо "Союза" Ленін ставився зовсім прихильно. Коментуючи цей маніфест-передову "Пролетарія", він вітав вимоги громадянських свобід, повної рівности, як і "... вимоги права на самовизначення для кожної національности, що входили до складу держави".[4]/ Але тому що "Союз" висловився і за державний устрій у вільній Росії, за федерацію республік, Ленін, як послідовний прихильник централізму, тут же рішуче заперечив можливість такого державного устрою в Росії. "Не діло пролетаріята пропаґувати федералізм і національну автономію, не діло пролетаріята висовувати подібні вимоги, які неминуче зводяться до вимоги створення автономної клясової держави. Справа пролетаріяту - стисліше згуртувати як можна більш широкі маси робітників всіх і всяких національностей, об'єднувати для боротьби на можливо більш широкій арені за демократичну республіку і за соціялізм".[5]/

Щодо рішення національної проблеми народів Росії, подібну думку дещо пізніше висловив і К. Кавтський. Та проте він вважав, що об'єднання робітничих мас повинно йти по лінії національних соціялістичних партій а не огульно в порядку об'єднання всіх націй і народностей в єдину партію. Захист же національних вимог він вважав, треба відкласти "до того часу, коли в самій Росії буде розв'язано загальне питання". [6]/

Централістичні погляди Леніна виявлялись і на самому 2-му з'їзді РСДРП. Коли стояло питання про прийняття 3-го пункту програми партії, а саме про "широке місцеве самоврядування, обласне самоуправління, для тих місцевостей, які відрізняються особливими побутовими умовами і складом населення", Ленін висловлювався проти слова "обласне", бо таке могло бути витлумачене в розумінні розподілу цілої держави на дрібні області, а до того ж ще й за національною ознакою". [7]/ Вимоги Леніна, як звичайно, зводились до збереження повної політичної єдности, як це сказано було на прикладі його реакції на маніфест "Союза" вірменських с.-

д. В статті "Національне питання в нашій програмі" Ленін писав, що боротьба "за свободу самоврядування зовсім не зобов'язує нас підтримувати вимогу національного самовизначення". [8]/ Партія, пояснював він, буде підтримувати самовизначення не народів і націй, а пролетаріят в кожній національності.

Ленін, намагаючись запровадити гегемонію партії в політичному житті країни, в цих вимогах висловлював думку, яка не була співмірною з постановою розв'язки національного питання у К. Маркса і Ф. Енґельса, які під емансипацією націй розуміли всю соціяльну сукупність, а не лише пролетаріят. В дебатах з польського питання Енґельс говорив:"Польща повинна, принаймі, володіти територією 1772 року...Вона повинна володіти не лише басейнами, але й гирлами своїх великих рік..." [9]/

2-ий з'ЇҐД РСДРП у своїх рішеннях щодо національного питання схвалив "право на самовизначення за всіма націями, які входять до складу держави". [10]/ Ця ж формула була прийнята і на першому з'їзді РСЛРП 1898 р.) Ця теза принципових заперечень на з'їзді не викликала. Але Бунд в національному питанні захищав позицію культурної автономії і його делеґати запропонували доповнити цю точку програми словами: "і створення установ, які ґарантували б їм повну свободу культурного розвитку". [11]/ Пропозиції Бунду з'їзд не підтримав.

Неґативно поставились до програми російських с.-д. і польська соціялістична партія (ППС) . Точку програми про право націй на самовизначення вони вважали "таємничою" і "неясною". [12]/

В статті "Національне питання в нашій програмі" Ленін, захищаючи свої погляди на проблему національного укладу Росії, з приводу таких виступів писав: "Буржуазний демократ (а таким він рахував ППС) ... уявляє, що демократія усуває клясову боротьбу, і тому ставить свої політичні вимоги абстрактно, огульно "безумовно" з точки зору інтересів "всього народу..." [13]/ Такий підхід він вважав за буржуазну ілюзію і категорично відхиляв.

Яскраве світло на позицію централістів (провідне місце серед них посідав Ленін) відбивали суперечки, які постали на 2-му з'їзді РСДРП з приводу "рівности мов". Питання це порушено було лідером бундівців - Лібером і підтримане було головно делеґатами національних організацій. На внесок делеґата з'їзду Кострова (Ной Микол. Жорданія) про включення до програми партії вимоги про "Рівноправність мов в усіх школах, установах і зібраннях,"', що й було прийнято (точка 8 програми) більшістю голосів, - Ленін голосував проти. [14]/ Тоді ж було прийнято, що рідна мова кожного народу може бути вживана нарівні з державною в усіх місцевих громадських і державних установах.

Ці настанови, як вимога життя, лишались фактично без значних змін в програмі РСДРП большевиків до захоплення ними влади в Росії.

Програма австрійської соціял-демократії з національного питання,

digitized by ukrbiblioteka.org

прийнята на Брюннському з'їзді 1899 року, була більш ліберальна. - "Ми, зазначено в програмі, не визнаємо жадних привілеїв і відкидаємо тому вимогу державної мови... " [15]/

Програмні настанови РСДРП про право націй на самовизначення притягали увагу багатьох політичних діячів і то різних соціально-політичних течій, які займалися розв"язкою національної проблеми в Російській імперії. Л. Юркевич, український с. -д. у своїй розвідці "Русские соціал-демократы и національный вопрос", вважав, що Ленін в поясненнях цієї тези висловив думки, сутність яких зводиться скорше до збереження багатонаціональної держави, як до розчленування її чи створення федерації держав. Це твердження Юркевич підпирає словами Леніна: "... ми зобов'язані виховувати робітників в "байдужості" до національних відмінностей. Це безперечно". [16]/ "Член нації гнобительки повинен бути "байдужим" до питання про те чи належить мала нація до його держави чи суспільної, а чи самим собі, дивлячись по їх симпатіях: без такої "байдужости" він не соціял-демократ". [17]/

Що стосується соціял-демократа пригнобленої нації, писав далі Ленін, він має аґітувати за "добровільне злучення націй. Він може... бути і за політичну незалежність своєї нації і включення до складу сусідньої держави. Але в усіх випадках він повинен боротися проти дрібно-національної вузькости, ізольованости... за підпорядкування інтересів часткового інтересам загального". [18]/

Аналізуючи ці вислови Леніна, Юркевич вважав його палким захисником єдности Росії. Він давав перевагу, Юркевич знову цитував Леніна,"вигодам великих держав з точки зору економічного проґресу і з точки зору інтересів маси населення". [19]/

Ця позиція Леніна, як відомо, знайшла своє підтвердження в період т. зв. воєнного комунізму, в період нищення новопосталих за національною ознакою демократичних держав - Україна, Білорусь, Кавказькі держави Прибалтійські, Туркестан, й інші, та встановлення т. зв. радянської влади на величезних просторах Російської імперії силою зброї.

Про прагнення зберегти поновлену Російську імперію в її кордонах свідчить той факт, що Ленін докладав всіх зусиль, щоб створити єдину Російську с.д. партію, яка об'єднувала б представників різних національностей. До соціял-демократичних організацій, які провадили свою політичну діяльність поза РСДРП, він був далеко не байдужим. До редакції журналу українських с. -д. "Дзвін" Ленін писав: "...маю сказати, що проповіддю відокремлення українських робітників в окрему с. -д. організацію обурений глибоко". [20]/ Цілком зрозуміло, що єдина партійна організація різнонаціональна за своїм складом, але підпорядкована одному центру, з перевагою в ній за чисельністю росіян, мала б вирішувати долю самовизначення націй.

Цілеспрямованість Леніна щодо формування с. -д. партії імперського

характеру суперечила духові марксизму. Енґельс, як відомо, висловлювався за обмеження природних кордонів великих історичних націй мовою і симпатіями. [21]/ Подібних тверджень у Леніна протягом його дореволюційної діяльности не було.

Роза Люксембурґ, відома діячка польської с. -д. партії, в статті "Національне питання й автономія" подала ряд арґументів проти програмових настанов РСДРП про право націй на самовизначення. Вона вважала, що роздрібнення великої капіталістичної держави за національною ознакою і створення малих національних держав призведе до роздрібнення сил в колі пролетаріяту, до послаблення його лав і підпорядкування буржуазії. Крім того, дрібні держави завжди будуть залежні в економічнім відношенні від великих. Вона писала: "Чи можна поважно говорити про "самовизначення" формально незалежних чорногорців, болгар, румунів, сербів, греків, частково навіть швайцарців, незалежність яких сама є продуктом політичної боротьби та дипломатичної гри "европейського концерту". [22]/

З приводу цих тверджень Р. Люксембурґ Ленін зазначив, що вона підмінила питання про політичне самовизначення питанням про економічну самостійність і незалежність. "З точки зору національних відносин,писав Ленін,- найліпші умови для розвитку капіталізму є безперечно національна держава... Це означає, що "самовизначення націй" в програмі марксистів не може мати, з історичної точки зору, іншого значення крім як політичного самовизначення."[23]/ дивлячись на це, Р. Люксембурґ вважала точку програми партії про самовизначення за "метафізичне речення" і що воно нічого "практичного" не має в собі.

Ленін, захищаючи позицію партії про право націй на самовизначення, звертав увагу на історичну епоху в розвитку капіталізму, яку переживала та чи друга країна і зокрема Росія а початку XX сто-тя. Східна Европа й Азія, писав Ленін, лише вступила в епоху буржуазних революцій, в епоху буржуазно-демократичних рухів, спрямованих "до творення національнонезалежних і однонаціональних держав". [24]/

І ось цю ситуацію Ленін з власним йому діялектичним підходом, досить зручно використовував. РСДРП під його проводом, спрямовуючи свою діяльність до об'єднання робітничої кляси різних національностей Росії, активність якої проявлялась більш інтенсивно в період революційних виступів початку 1900 років, вважала доцільним включити в програму точку про самовизначення націй і захищати її, але тільки, як політичний засіб: "Нам кажуть: підтримуючи право на відокремлення, ви підтримуєте буржуазний націоналізм пригнічених націй". "Ми відповідаємо: ні, саме буржуазії важливе тут "практичне" рішення, а робітникам важливе п р и н ц и п о в е визначення двох тенденцій. О с к і л ь к и буржуазія нації пригнобленої змагається з нацією гнобителькою, постільки ми завжди і в усіх випадках і рішуче за всіх з а, бож ми найдужчі і найбільш послідовні вороги пригноблення.

digitized by ukrbiblioteka.org

Оскільки буржуазія пригнобленої нації обстоює с в і й буржуазний націоналізм, ми проти" (підкреслено в оригіналі [25]; Та саме тому, що буржуазія нації пригнобленої не може змагатись з нацією гнобителькою, не переслідуючи своїх національних інтересів (вигід), то й право на самовизначення націй РСДРП може використовувати залежно від обставин, які будуть складатися в революційному русі".

В резолюції нарад ЦК РСДРП, літо 1913 року, сказано, що питання про самовизначення націй не треба плутати з питанням доцільности відокремлення тієї чи другої нації. У кожному окремому випадку с. -д. партія буде розв'язувати це питання самостійно, враховуючи інтереси цілого суспільного розвитку і інтереси клясової боротьби пролетаріяту за соціялізм.[26]/

Отже, питання про самовизначення націй само по собі не має практичного значення, воно поставлено з залежність від політичної коньюнктури в оцінці РСДРП.

Оцінюючи цю ухвалу ЦК РСДРП, прийняту з активною участю Леніна, з позицією, яку він посідав щодо відокремлення Норвегії від Швеції, захищаючи прогресивні настанови про самовизначення націй, легко виявляється певна неузгідненість. У випадку відокремлення Норвегії від Швеції в 1905 році шведський пролетаріят виявив повну толерантність до норвежців, хоч такий акт безумовно послаблював економічні зв'язки раніш існуючої єдиної держави, послаблював фронт боротьби робітничої кляси з буржуазією. Цього Ленін у своїх виступах не засуджував. Навпаки, він вважав, що фронт боротьби пролетаріяту цих двох націй з буржуазією посилювався, бо руйнувались зв'язки приєднання проти волі норвезького народу, яке сталось 1814 року.[27]/

"Надбання" Росії до 1917 року також мали характер примусовий, проте щодо Росії про доцільність відокремлення силоміць включених територій і народів від метрополії - Польщі, Фінляндії, Прибалтійських країн, України і багатьох інших, - залишає за собою право РСДРП. "...Ми за право відокремлення (а не за відокремлення всіх!)" [28]/

Ленін, захищаючи ідею збереження великих держав і вбачаючи в цьому найкоротший шлях до соціялізму, писав: "соціялісти не можуть досягти своєї великої мети, не борячись проти всякого гноблення націй. Тому вони безумовно повинні вимагати , щоб с.-д. партії пригноблюючих націй (т. зв.великих держав особливо) визнавали і захищали право пригноблених націй на самовизнання, і саме в політичному розумінні слова, цебто право на політичне відокремлення". [29]/ Але під твердженням про політичне відокремлення саме й маркувалась суть справи.

Відомо, що великі держави, як звичайно, не обмежуються однорідним етнічним складом населення. Проте, Ленін у своїх працях, писаних до революції 1917 року, твердив, що марксисти вороже ставляться до федерації і децентралізації. Капіталізм, писав він "вимагає для свого

розвитку більш великих і, як тільки можливо, більш централізованих держав", а це з свого боку ґарантувало більшу можливість широко розгорнути боротьбу пролетаріяту з буржуазією.[30]/

Отже, якщо немає іншого шляху до соціялізму, як тільки через великі держави, то всі декларації РСДРП і самого Леніна про самовизначення націй в політичному сенсі зводяться до математичного зеро (нуля). Та чи марксистський це підхід у розв'язці національної проблеми? Учень і послідовник Маркса Авґуст Бебель, організатор німецької соціял-демократії, до речі, якого за марксиста вважав і Ленін, у справі самовизначення націй висловлювався у дусі широкої демократії. Він писав: "...Коли ми бачимо, що народами керують наперекір їх волі, то наш обов'язок - ставати по стороні тих, хто виявляє волю звільнити себе від чужого ярма". [31]/ Тут, як бачимо, не ставиться питання в тій площині, що партія лише за відокремлення, але не за відокремлення всіх, що бажають відділитись.

Окремі члени РСДРП висували пропаґандно-політичні льозунґи щодо розв'язки національної проблеми. Так, Ю. П'ятаков пропонував прийняти льозунґ "геть з колоній" (по-російськи - "вон из колоний") як вимогу робітників до своїх урядів. Проти цього льозунґу рішуче виступив Ленін. Та це не означає, що Ленін захищав експансію метрополій з метою підтримки об'єднаних сил пролетаріяту в його боротьбі з буржуазією. Він вважав, що такий льозунґ можна буде здійснити у зв'язку з розвитком соціялістичної революції. "...Як тільки захопимо владу, писав Ленін,...ми зробимо це /дамо свободу відокремлення/, коли самі будемо урядом, зовсім не для "рекомендацій" відокремлення, а навпаки, для полегшення й прискорення д е м о к р а т и ч н о г о зближення і злиття націй.... ми вважаємо своїм обов'язком і в с в о ї х і н т е р е с а х зробити це, бо інакше соціялізм у Европі буде нетривкий" (підкреслено в оригіналі) [32]/

Про умови, за яких можлива була б перемога соціялізму ще в перші роки XX століття, висловився і К. Кавтський. В праці "Про національне питання в Росії" він писав, що не лише в інтересах с.-д. всіх націй Росії, а і в інтересах демократії Західньої Европи і всього світу, щоб революційний рух в Росії прийняв більш широкі розміри і щоб наслідки його були по змозі більш демократичні. Для здійснення цього він вважав, що "всі пролетарські партії Росії, до якої б національности вони не належали, повинні залишити все, що може ослабити революційний рух в Росії... вони не мають висувати на перший плян сепаратистські тенденції й вимоги, а мають залишатися у тісному контакті з.-д. Росії ..."Окремі національні вимоги, на думку Кавтського, мають бути відкладені до того часу,коли в самій Росії буде розв'язано загальну справу". [33]/

Отже різниця в твердженнях Кавтського і Леніна полягала в тому, що Кавтський визнавав існування самостійних с.-д. партій народів Росії, а

digitized by ukrbiblioteka.org

Ленін змагав до створення лише загальноімперської с.-д. партії і що лише вона має заступати прерогативи в розв'язці національного питання. Одначе, Ленін, як і Кавтський, з усією ясністю визначали свої розрахунки на загальну соціялістичну революцію.

Ю. Пятаков, Р. Люксембург та інші члени РСДРП все ж вважали точку програми про право націй на самовизначення зайвою. В тезах Бухарина, підписаних Пятаковим і Ївгою Бош. щодо національного питання зазначено, що "Льозунг про самовизначеннянацій насамперед утопійний і шкідливий, який породжує ілюзії" (див. *Документы и материалыпо истории национального вопроса в Росии и в СССР,* М. 1930, стор. XXX, або А. Мнацаканян, стор. 76/. Розбіжність у поглядах серед членів РСДРП щодо цього питання привела до відкритої дискусії. На сторінках російської закордонної й чужомовної партійної преси було поміщено ряд статей. В "Сборнику социял-демократа" ч. I, жовтень 1916 року, було подано декілька виступів, присвячених цій дискусії. З-поміж них були з такими конкретними назвами: "Право на самовизначення в капіталістичнім суспільстві нездійсниме", "Право на самовизначення не до застосування при соціялістичному суспільстві". [34]/

В цьому ж "Сборнику" в перекладі на російську мову було надруковано і "Тези про імперіялізм і національне пригноблення", складені К. Радеком. В "Тезах" Радек писав, що завданням соціял-демократії є вимога для пригноблених націй всіх демократичних прав, в тім числі й свободи пропаганди про політичне відокремлення. Але тут же він застерігав, що с.-д. складаючи з себе всяку відповідальність за політику буржуазії, не буде виступати "*за встановлення нових прикордонних стовпів у Европі, за поновлення знищених імперіялізмом кордонів*". [35]/

Це означає, що с.-д. не буде змагатись запоновлення анектованих держав і народів у їх національних кордонах. Радек вважав, що маси пригноблених і пригноблюючих народів у солідарній боротьбі спроможні будуть знищити національне гноблення, а разом з тим і економічну експлуатацію, а приведуть людство від імперіялізму до соціялізму. "Соціялістичне суспільство не буде знати ніякого гноблення, воно забезпечить всім народам право самостійно розв'язувати всі їх потреби". [36]/

Тут до речі буде згадати, що Інсаров ще 1907 року в своїй статті "Національне питання і марксизм" підкреслював, що національна проблема багато національних держав може бути розв'язана лише тоді, коли демократія переможе й замінить собою капіталістичну систему". [37]/

Позиція Леніна в час дискусії про самовизначення націй ішла ще далі вліво від того, що висловив Радек у своїх "Тезах". У статті "Підсумки дискусії про самовизначення" Ленін писав: "Перебудувавши капіталізм у соціялізм, пролетаріят створить м о ж л и в с т і , які приведуть до усунення національного гноблення" (підкреслено в ориг.). На цій базі,

твердив він, будуть розвиватись такі стосунки поміж націями, які приведуть до їх повної взаємодовіри і кінець-кінцем повинні будуть завершитися "зближенням і злиттям їх". [38]/

З початком революції 1917 року, коли при владі був ліберальний коаліційний уряд з участю також і соціялістів-революціонерів, Ленін у своїх виступах продовжував захищати право націй на самовизначення і з властивою йому енергією підтримував почуття національного патріотизму, яке спонтанно і несподівано для лідерів російських ліберальних партій проявилось у народів Російської імперії.

В брошурі "Квітневі тезиси" хоч і було повторено раніш висловлену думку, що пролетарська партія повинна прагнути до створення як можна більшої держави, але тут же Ленін підкреслив, що для здійснення цієї мети має бути виключена будь-яка форма насильства. Програмовою вимогою революційного пролетаріяту, писав він, має бути: "повна свобода відокремлення, найширша місцева (і національна) автономія, докладно опрацьовані ґарантії прав національних меншин". [39]/

Тоді ж, у квітні 1917 року на Всеросійській конференції РСДРП(б) в національному питанні і зокрема з приводу самовизначення націй, як в одній з головних точок програми партії, були висловлені такі найбільш маркантні твердження. Ю. Пятаков, як і в дореволюційний час, у своєму виступі домагався того, щоб льозунґ про відокремлення націй було замінено льозунґом "Геть кордони поміж націями і державами". Ф. Дзержинський також не вважав за потрібне підтримувати льозунґ про самовизначення націй. В умовах боротьби за соціялістичну революцію "націоналістичні потягнення реакційні" - казав він. [40]/ Ф. Дзержинський виступав проти створення незалежних - Польщі, України й інших національних держав. Він закидав Ленінові, що в цьому він становиться на позиції націонал-шовіністів. Та це Леніна не бентежило. (див. Мнакцаканян, стор. 88)

Сталін, головний доповідач на цій конференції по національному питанню, захищав власне точку зору Леніна. Його твердження зводились до "Признання за народами права на відокремлення; для народів, що залишаються в межах даної держави - обласна автономія; для національних меншин - окремі закони, які мали б ґарантувати їм вільний розвиток; для пролетаріяту всіх національностей даної держави - єдиний неподільний колектив, єдина партія". [41]

Трудно погодитись, щоб ця теза відповідала вимогам марксизму. Енґельс у передмові до польського видання "*Маніфесту комуністичної* партії" 1892 року писав: "... По щирості міжнародне співробітництво европейських народів можливе лише за тих умов, якщо кожний з цих народів буде повним господарем в своєму домі". [42]/ За умов же творення "єдиного неподільного колективу, єдиної партії", кожна гноблена національність позбавлялась того стану, щоб бути "повним господарем" в своїй країні.

digitized by ukrbiblioteka.org

На тезу Сталіна про єдиний колектив Ленін по суті не еаґував. Він, з властивим йому софізмом, на цій конференції розвивав думку подібно до того, як він писав з приводу відокремлення Норвегії від Швеції. "Фінни повинні говорити, що вони можуть мати право на повну розв'язку своєї долі (за своїм вибором) по-своєму, і той великорос, який це право буде заперечувати, буде шовіністом". [43] Заперечуючи Дзержинському, він говорив: "Ми до сепаратистичних рухів байдужі, невтральні. Якщо Фінляндія, якщо Польща, Україна відокремляться від Росії, в цьому нічого поганого немає". [44]/ Рішуче він зареаґував і на виступ Пятакова щодо його льозунґу "Геть з кордонами". Кордони, - говорив Ленін, - визначаються волею народу. Льозунґ "Геть з кордонами" буде лише тоді правильним, "коли соціялістична революція буде реальністю, а не методою". [45]/ Заокруглюючи свій виступ, він говорив: "ми хочемо братерського союзу всіх народів. Якщо буде Українська республіка і Російська республіка, поміж ними буде більше зв'язку, більше довір'я" Якщо українці побачать, що у нас республіка Рад, вони не відокремляться". [46]/

Про привабливу силу республіки Рад, питання лишилось відкритим. Ленін не розшифровував його, але він відмічав, що "...кожен росіянин-соціяліст, який не визнає свободи Фінляндії, України, скотиться до шовінізму. І ніякими софізмами і покликуванням на свою методу себе ніколи не виправдають".[47]/ З цілого контексту промови Леніна видно, що він закликав членів своєї партії, щоб їх агітація спрямована була на здійснення добровільного союзу поміж народами. Враховуючи попередню політичну діяльність Леніна, треба думати, що зміст такого виступу мав тільки тактичну ціль. Це підтверджується тим, що в прийнятій резолюції на цій конференції з його безпосередньою участю прориваються думки подвійного змісту. В одному з розділів резолюції сказано, що партія буде виступати за повну свободу відокремлення, що зредаґовано так: "За всіма націями, що входять до складу Росії, має бути признане право на вільне відокремлення і на утворення самостійної держави. Заперечення цього права і не вживання заходів, ґарантуючих його практичне здійснення, рівнозначне підтримці політики захоплень і анексій"[48]/. В іншому розділі записано: "Інтереси робітничої кляси вимагають злиття робочих всіх національностей Росії в єдиних пролетарських організаціях, політичних, професійних...Лише таке злиття...різних національностей дасть можливість пролетаріятові вести переможну боротьбу з міжнародним капіталом і буржуазним націоналізмом"[49]/.

Якщо про самовизначення націй питання лишалось завжди відкритим для його вирішення в політичному аспекті, то питання культурно-національної автономії, підтримуваної головно Бундом, в РСДРП завжди зустрічало заперечення. На Всеросійській квітневій конференції 1917 року вимога про здійснення культурно-національної автономії також не була

підтримана. З приводу цього записано: "Партія пролетаріяту рішуче відкидає т.зв. культурно-національну автономію. Вона, - далі сказано в резолюції - "посилює зв'язок робітників з буржуазною культурою окремих націй, між тим як завдання с.-д. полягає в посиленні інтернаціональної культури світового пролетаріяту"[50]/.

Тяжко погодитись з такою аргументацією проти культурно-національної автономії. Цей вид автономії національних меншин не стільки роз'єднував би робітничу клясу, як могла б роз'єднувати його і територіяльно-національна автономія в межах одної держави, і вона не більше посилювала б зв'язок робітників з буржуазною культурою, як і робітників основної державности з культурою свого народу. Але справа в тому, що здійснення культурно-національної автономії зумовлювалося розподілом шкільної освіти за національностями, вилученням шкільної справи з заряду держави й передачею її до рук окремих національностей. Марксисти, писав Ленін, -розмежування націй в межах одної держави вважали за шкідливе явище[51]/. Воно (розмежування) - писав він, - сприяє відчуженню націй, а "з цим безумовно не мириться пролетарський інтернаціоналізм, який проповідує не лише зближення націй але й злиття робітників всіх національностей даної держави в єдиних пролетарських організаціях".[52]/

Отже, культурно-національна автономія перешкоджала б здійсненню централізму в усіх аспектах багатонаціональної держави.

Інакше розцінювали цю проблему інші соціялістичні партії і зокрема жидівські. Бунд, а в революцію 1917 року і всі жидівські національні партії виступали з вимогою національної автономії для жидівського народу. Льозунг жидівської національної автономії, - писав С. Ґольдельман, - перетворився з абстрактної програмової точки в живу конкретну вимогу всіх жидівських національних партій з початку національних революцій народів Російської імперії[53]/.

Ці вимоги жидівських національних партій не були випадковими. Карл Реннер, лідер австрійських с.-д., підтверджуючи марксистський принцип про право націй на самовизначення, писав: "...якщо ви живете на моїй території, то ви підпорядковуєтесь моєму зверхництву, моїй мові. Це - ознака панування, а не рівноправства..."[54]/. І тут же він стверджував, що територіяльний принцип виключає який-будь компроміс і рівноправність.

Після Всеросійської квітневої конференції 1917 року РСДРП(б) Ленін запропонував новий текст партійної програми.Точку "про право націй на самовизначення всіх націй, які входять до складу держави", яка викликала гостру дискусію в рядах РСДРП і критику політичних діячів інших партій було замінено більш ясним означенням а саме: "9.Право на вільне відокремлення і на утворення своєї держави за всіма націями, що входять до складу держави. Республіка російського народу повинна приваблювати до себе інші народи чи народності не насиллям, а виключно добровільним

digitized by ukrbiblioteka.org

погодженням на творення спільної держави. Єдність і братерський союз робітників усіх країн не мириться ні з прямим ні з побічним насильством над іншими народностями"[55]/. За новою програмою передбачалась і відміна обов'язкової державної мови.

Ця більш ясна і безумовно більш конкретна за змістом точка програми РСДРП(б) прийнята уже з початком революції, мала лише пропаґандний характер. Зміст її спрямовано було проти тої політичної атмосфери, яку створив Тимчасовий уряд Росії щодо національних меншин з тим, щоб серед національних меншин знайти підтримку в боротьбі за владу.

Ленін, враховуючи ситуацію, яка створилась з розвитком національних революцій, спрямував проти Тимчасового уряду ряд статтей і спеціяльних робіт. У статті "Фінляндія і Росія" він писав: 'Капіталісти, буржуазія, а разом з ними і партія к.-д. (конституційних демократів) ніколи не визнавали політичного самовизначення націй, цебто, свободи відокремлення від Росії". Протиставлячи цьому віднощення с.-д., він продовжував: "Свідомий пролетаріят і соціял-демократи, *віддані* своїй програмі, *за свободу відокремлення* Фінляндії, як і всіх неповноправних народів від Росії. Ось незаперечна, ясна, повна картина" (підкреслення в оригіналі)[56]/.

У статті "Україна", розрахованій головно на українського читача, Ленін писав "Ми за якнайстисліший союз робітників усіх країн проти капіталістів і "своїх" і всіх взагалі країн. Але саме для того, щоб союз був добровільним, російський робітник, не довіряючи ні в чому і ні на хвилину ні буржуазії російській, ні буржуазії українській, стоїть тепер за право відокремлення українців, *не нав'язуючи* їм своєї дружби, *завойовуючи її* відношенням як до до рівного, як до спільника і брата в боротьбі за соціялізм" підкреслення в ориг.)[57]/. Стаття спрямована була, як відомо, на захист вимог українського демократичного уряду (Центральної Ради) про признання йому автономних прав. Ленін висловлювався не лише за ідтримку цих вимог, але, як видно з цитати, готовий був підтримати і вимогу про відокремлення України від Росії.

Та проте, як же в дійсності Ленін ставився в ті роки до питання про відокремлення тої чи другої національности від Росії? Слово для відповіді на це питання дамо самому Ленінові. В брошурі "Чи затримають большевики державну владу" він писав: "Держава є орган або машина насилля одної кляси над другою. Доки вона є машина насилля буржуазії над пролетаріятом, до того часу льозунґ пролетаріяту може бути лише один: *руйнування* цієї держави. А коли держава буде пролетарською, коли вона буде машиною насилля пролетаріята над буржуазією, тоді ми вповні і безумовно за тверду владу і за централізм" (підкреслення в оригіналі)[58]/.

Ці приклади вказують на те, що підтримка України, Фінляндії й інших національностей Російської імперії в їх прагненні будувати своє державне

життя, як того бажає народ, була лише тактичним маневром, спрямованим на повалення державної системи.

В теоретичних засадах, що стосувались рішення національної проблеми, самовизначення націй Російської імперії, Ленін підкреслював, що РСДРП не може прийняти форми федеративного устрою в демократичній державі. "Федерація, він писав, є союз рівних, союз, який вимагає обопільної згоди"[59]/, федерація послаблює економічні зв'язки. Вона негідний тип одної держави. "Марксисти в жадний спосіб не будуть проповідувати ні федеративного принципа, ні децентралізації". Централізована велика держава є величезний історичний крок вперед від середньовічної роздрібленості до майбутньої соціялістичної єдности всього світу..."[60]/.

Захищаючи принцип демократичного централізму, Ленін не виключав можливости допустити місцеве самоврядування, автономію областей з властивими їм господарчими, економічними і побутовими особливостями, а також і національним складом населення. Демократичний централізм, здійснюваний у формі автономії областей, за Леніним, буде вести до тісного економічного і культурного спілкування поміж окремими автономними частинами держави. Це, природньо, буде зміцнювати силу централізованої держави. "Автономія, писав він, є наш плян будови демократичної держави. Відокремлення зовсім не наш плян"[61]/.

До речі, Ленін не сказав тут нічого нового. К. А. Фортунатов, економіст-статистик, у своїй науковій розвідці *Національні області Росії*, підготовленій, треба думати, для спеціяльних комісій Державної Думи, писав: "Рідна мова місцевого населення є головною об'єднуючою силою, цементом всієї території; вона і має бути покладена, як найважливіша підвалина при розподілі всієї держави на частини, які мають керуватися обласним самоврядуванням"[62]/.

Захищаючи всебічно так званий демократичний централізм за умов впровадження автономного державного ладу, Ленін вважав за можливе дозволити навчання в школах в мовах місцевого населення, а не на загальнодержавній. Більше того, в статті "Чи потрібна обов'язкова державна мова" він з обуренням запитував: "кому це потрібно. Росіянам, російській демократії - цього не потрібно." Він не признає жадного національного гноблення, хоч би і "в інтересах російської культури і державности". Ось чому російські марксисти говорять, що необхідна: відсутність обов'язкової державної мови, при забезпеченню населення школами з навчанням у всіх місцевих мовах..."[63]/. Як на приклад рівноправности національних культур, мов він вказував на те, що у Швайцарії в армії офіцерам і унтерофіцерам "надається сама широка свобода звертатись до вояків в їх рідній мові".[64]/

Та проте Ленінові добре було відомо, що всі національності, які

digitized by ukrbiblioteka.org

входили до складу Росії, були поставлені в значно гірше становище щодо розвитку мови і культури, як росіяни. При засиллі росіян в містах і промислових центрах можна було з певністю сказати, що шлях до розвитку національних культур (не російської) навіть у вільній Росії буде дуже обмежений. А все ж Ленін писав, що "ніякого націоналізму пролетаріят підтримувати не може, - навпаки, він підтримує все, що допомагає затиранню національних різниць, усуненню національних перегородок, все, що робить зв'язки поміж національностями більш затисненими, все, що веде до злиття націй".[65]/ Вказуючи на окремий випадок масового переселення робітників з Великоросії в Україну на копальні, в сільське господарство, у міста, писав: "Факт асиміляції - в цих межах великоруського і українського пролетаріяту незаперечний. І цей факт *безперечно* є прогресивним". [66]/

Враховуючи те, що в Україні за царського режиму українських шкіл, включаючи і приватні, не було, українська мова в усіх установах (державних, громадських і приватних) була заборонена, український друк знаходився під особливо суворою цензурою, - такий процес асиміляції мав безумовно примусовий характер. І хоч примусова асиміляція за твердженням Леніна була противна марксизмові, в цьому випадку, мабуть в інтересах збереження цілости держави, він вважав її прогресивною.

Отже, порівнюючи вимогу про скасування державної мови і введення в школах мови місцевих національностей з запевненням про те, що пролетаріят не буде підтримувати закріплення націоналізму, що асиміляція великоросійського й українського пролетаріяту - акт прогресивний, позицію Леніна в розв'язці питання про розвиток національних культур також робить подвійною. Такими ж були і його запевнення в організації державного ладу для пролетаріяту національних меншин. Категорично заперечуючи будь-яку форму гноблення і примусу, він одночасно стверджував, що питання про політичне відокремлення має лишатись прерогативою РСДРП большевиків.

Змодернізований марксизм в розв'язці національного питання в теоретичних викладах Леніна виглядав як збалансовані рахунки подвійної бухгальтерії з прибутками на користь російського народу, на користь втримання російської великодержави.

Примітки

Використані джерела:

Вступ:

1.Н.С.Хрущев, *Отчетный доклад Центр. Комит. коммун. парт. Сов. Союза XX с'езду* партии, М.1956,стор.101

2.*Программа Коммун. партии Сов.Союза,* М.1961,стор.114

3.Там же, стор.115

I.Теоретичні передумови політики Леніна в національнім питанні:

1.Ленин,*Полное собрание сочинений* т.6,изд.4,стор.299-300

2.Там же, стор.291

3.Там же, стор.293

4.Там же
5.Там же
6.К.Каутский, *О национальном вопросе в России,* СПБ,1906,стор.10
7.*Второй с'езд РСДРП, Протоколы,* М.1959,стор.184
8.В.И.Ленин,П.с.с.т.VI,изд.4,стор.412
9.К.Маркс,Ф.Енгельс,В.Ленин,*О пролетарском интернационализме,* М.1957,стор.32
10.*Второй с'езд РСДРП, Протоколы,* М.1959,стор.421
11.Цит. за Н.Недасек,*Большев.в революц.движ. Белоруссии,* Мюнхен,1956, стор.97
12.Przedswit березень 1903
13.В.И.Ленин,П.с.с.VI,изд.4,стор.414
14.*Второй с'езд РСДРП, Протоколы,* М.1959,стор.187
15.Отто Бауер, *Национальный вопрос и соц.демокр.,* СПБ,1909,стор.550-51
16.Л.Рибалка,*Русские соц.-демократы и нац.вопрос,* Женева,1917,стор.22-23
17.Там же
18.Там же
19.Там же,стор.13
20.В.И.Ленин,П.с.с.т.XXXV,нзд.4,стор.99
21.В.В.Гаврилюк,*Національне питання у Маркса і Енгельса,* Харків, 1930,стор.65-66
22.И.И.Грошев,*Исторический опыт КПСС по осуществ.ленинской национ.политики,* М.1967,стор..61;В.И.Ленин,П.с.с.т.XVII,изд.3,стор.430
23.В.И.Ленин,П.с.с.т.XVII,изд.3,стор.431
24.Там же
25.Там же,стор.440
26.Там же,стор.12-13
27.Там же,стор.452
28.Там же,стор.90
29.Там же,соч.т.VIII,изд.3,стор.206
30.Там же,т.XVII,нзд.3,стор.154
31.Vorwaerts,1897,ч.54,додаток з 5 березня
32.В.И.Ленин,П.с.с.т.XIX,стор.227-28
33.К.Каутский,*О национ.вопросе в России,* СПБ,1906,стор.10
34.В.И.Ленин,т.XIX,изд.3,стор.471
35.Там же,стор.439
36.Там же,стор.440
37.*Образование* ч.2,1907,В. Инсаров,"Национ.вопрос и марксизм",стор.25
38.В.И.Ленин,т.XVII,изд.3,стор.245
39.В.И.Ленин,*Апрельские тезиси,* М.1951,стор.38
40.В.И.Ленин,т.XX,изд.3,стор.654
41.Там же,ст.653
42.К.Маркс, Ф.Єнгельс, В.Ленин, *О пролетарском* интернационализме,М.1957,стор.195
43.Ленин,т.XX,изд.3,стор.277
44.Там же
45.Там же,стор.278
46.Там же
47.Там же
48.Там же, стор. 619
49.Там же, стор. 620
50.Там же, стор. 619
51.В.И.Ленин, т.XVII,изд.3, стор. 126
52.Там же,стор.361
53.С.Гольдельман,*Жидівська національна автономія в Україні,* Мюнхен,1967,ст.11
54.К.Реннер (Синоптикус),*Государство и нация,* СПБ,1906,стор.29
55.В.И.Ленин,т.XX,изд.3,стор.304

digitized by ukrbiblioteka.org

56.Там же,стор.323-24
57.Там же,стор.535
58.В.И.Ленин, *Удержат ли большевики государственную власть*, М.1952,стор.30
59.Там же,т.XVII,изд.3,стор.90
60.Там же,стор.154
61.Там же,стор.90
62.К.Фортунатов, *Национальние области России*, 1897,стор.3
63.Там же,стор.181
64.Там же,стор.151
65.Там же,стор.146
66.Там же,стор.143

(Продовження в наступних числах)

ВІД РЕДАКЦІЇ

Це число нашого журналу було складене на компютері. Ця нова метода набору спричинила деякі технічні недотягнення у зовнішньому вигляді журналу. За ці недоліки просимо вибачення у наших співробітників і читачів. Їх будемо поступово усувати.

ВОГОНЬ І ПОПІЛ

З ПРИВОДУ НОВОЇ КНИЖКИ І. КОШЕЛІВЦЯ

Роман Рахманний

Після того, як військові частини Української Центральної Ради відвоювали Київ на початку березня 1918 року, президент Української Народної Республіки Михайло Грушевський написав знаменну статтю-есей про те, "що згоріло" в його домі, збомбардованому артилерією росіян-большевиків у перших днях лютого. Він пояснив символічно, що в його робітні-кабінеті згоріли ілюзії його сучасників-українців.

Вони, разом з ним, надіялися на дружню підтримку з боку ліберальних і соціяльно-прогресивних росіян у будівництві нового ладу в Східній Европі, де було б гарантоване гідне місце для української нації у власній державі. Тим часом усі росіяни без винятків поставилися вороже до відновленої української держави, а більшовицький уряд Леніна-Троцького (хоч і сам загрожений внутрішніми і зовнішніми ворогами) послав свої регулярні військові частини в Україну, щоб там повалити українську демократичну владу з її справедливим соціяльним ладом.

З цієї агресії розпочалась російсько-українська війна. Вона закінчилась приєднанням до більшовицької Росії України, як автономної области під назвою Українська РСР. Україна вернулась до статус кво за володіння Малоросійської Колегії.

Надто вже багато українців активно допомагали Москві здобути цю перемогу над своїм народом, щоб наслідки були інші! Одні - як члени всеросійської більшовицької партії. Інші, як вояки, підофіцери й офіцери нової російської армії, що зміцнювалась в агресорських боях під червоним псевдо-інтернаціональним прапором. А ще інші, як бюрократи - "каламарні душі" - в адміністраційному апараті.

Микола Скрипник був одним з найталановитіших у таборі отих українців, які за свої ілюзії згодом мусіли заплатити власним життям. Одні були розстріляні, інших замучили на засланні. Дехто волів укоротити собі життя, коли ті ілюзії про спільність українських та російських інтересів "згоріли в кабінеті" їхніх душ.

Постать Миколи Скрипника десятки років притягала увагу вдумливих українців - і сучасників того трагічного процесу 1917-33, і тих, хто лише через друковане слово пізнав тогочасну дійсність. Одних він заворожував своєю наполегливою українізацією УРСР, а інших відпихав своїм вірним служінням Москві, де він вбачав центр світової революції та інтернаціоналізму. Одні вважали його українським патріотом-державником, інші - зрадником; а ще інші - загубленою українською людиною, яка не сміє бути прапором ані для українських комуністів, ані для українських націоналістів.

Іван Кошелівець, у своїй праці *Микола Скрипник* (В-во "Сучасність"

digitized by ukrbiblioteka.org

1972), перший спробував накреслити всебічний портрет тієї складної людини на підставі матеріялів про М. Скрипника і власних його писань. Автор досяг подивугідного успіху. Перед нами немов живий український активіст з початку 20-го століття - того страшного, в своїх наслідках для України, часу в Росії: тоді бо все, що було активніше в українській громадськості, спрямовувало свій човен на всеросійське море. Національне себезаперечення досягло тоді найвищого рівня кипіння. Скрипник належав до тих, які взагалі не цікавилися українським питанням. Реформування Росії та перетворення її в прогресивну державу майбутнього виповнювало їх мислення по береги.

Щойно коли М. Скрипника призначено керівним діячем всеросійської більшовицької партії на території України, він почав приглядатися становищу, прагненням і можливостям українського населення. Але пройшло чимало часу і змарновано багато українських державницьких нагод, поки Скрипник почув у собі відповідальність за долю української нації. Московський колоніялізм і ленінський централізм у яскравій щоденній формі допомогли йому частинно отрястися з отупіння і спонукали його скеровувати рештки українських народних сил на шлях творення і зміцнювання "пролетарської України", як окремої держави.

Пролетарської, бо Скрипників погляд на українську націю та її шляхи розвитку був штучно звужений рамками ілеології - його власного утопійного інтернаціоналізму. Він бо вірив, що надходила епоха справедливого інтернаціонального ладу, в якому не буде гноблення одної нації іншою, а зокрема гноблені царатом народи матимуть усі можливості розвиватися гідно та відповідно до своїх прагнень і потреб. Передумовою для цього було: перетворитися в пролетарську націю, що тісно співробітничала б з більшовицькою Росією.

В ім'я тієї фікції М. Скрипник - паралельно з своїм будівництвом пролетарської України - безжально нищив ті українські національні сили, які не вкладалися у звужені рамки його ідеології. Таким чином він не зумів вирости в державника типу свого "вчителя" В.І. Леніна, який умів погодити свої ідеологічні тези з потребами російської нації. В цьому трагедія М. Скрипника та всієї української нації. Її не могли визволити "визволителі", що самі моталися на московській мотузці.

На користь М. Скрипника можна згадати одну властивість, якої бракувало багатьом його сучасникам - і комуністам, і українським патріотам, а брак якої дошкульно замаркувався на історії українських політичних діячів ще від Переяславської угоди аж до нинішніх партійних воєвод у Києві: відчуття інтеґральности української території, як державницької бази.

Як драматично описує це історик М. Грушевський, гетьман Богдан Хмельницький мав реальну перевагу в переговорах з послами московського царя в Переяславі 1654 року: він розмовляв з ними, як володар української держави з великою армією, яка успішно ставила чоло могутній Польщі. Але поза його плечима козацькі полковники і сотники почали "безпосередні переговори" з царськими послами. Вони

"випрошували" для себе царські грамоти на володіння новонабутими ланами, ставками, млинами, сіножатями тощо. Вони не розуміли, що цим вони заперечували територіяльну і юридичну цілість новоутвореної держави - віддавали її окремими ділянками під царське володіння ще до підписання будь-якою договору міждержавного характеру.

Подібне діло робили сучасники М. Скрипника в час революції, в час війни, на початку 1920-их і в тридцятих роках. Вони знищували субстанцію української нації для того, щоб тільки їхні особисті позиції були міцні в передсінках Кремля. Це, очевидно, не перешкодило володарам Кремля знищити їх одного по одному.

Микола Скрипник саме відрізнявся від них тим, що він завзято боровся за договірне устійнення кордонів України, вимагав віддачі тих областей, що їх безправно забрала Росія, намагався зміцнити український елемент у населенні міст України. Звичайно, це була бита карта. Її програно ще в 1919 році, коли українські національні сили були ще значні, але Скрипник і тисячі подібних йому українців допомогли Москві здобути перевагу - політичну та військову - на території України. У 1920-их роках (як це наочно видно з книги Ів. Кошелівця) Скрипник тільки рятував те, що можна було, з українського корабля, тонучого у водах російського океану. Але дір у днищі того "корабля" він не міг залатати, бо найбільші з них були зроблені таки його руками.

Іван Кошелівець - відомий, як літературний критик, знавець української та інших слов'янських літератур. При тому, він тонкий знавець французької літератури і зокрема сучасного літературного процесу в Європі. А втім, він один з тих українців, що їх умовно назвав я "людьми нової України". Вони жили і діяли в час, коли відроджена Україна відстоювала свою культурну і політичну самобутність перед обличчям наступу більшовицької Росії. Свій досвід і свої знання вони значною мірою передали молодшому українському поколінню в еміграції. Його монографія про М. Скрипника є яскравим доказом того твердження.

Своєю студією Ів. Кошелівець - на мою думку - заскочив не одного публіциста й історика; він засоромив зокрема українських дослідників у галузі політичних наук та суспільно-політичних процесів. Він бо дав українським читачам книгу, на яку вони ждали даремне довгі роки. Ця книга допоможе їм оберегтися від ілюзій радянофільства та псевдонаціоналкомунізму.

На друкованій документації та на словах М. Скрипника він спирає свою аргументацію про таку просту, але багатьом чомусь незрозумілу істину: "комунізм - фікція, а спілкування з Росією - вбивче для України. І його (Скрипникова) особиста доля - приклад на це"

* * *

У кабінеті М. Грушевського, ще на початку лютого 1918 року, згоріло українське ліберальне русофільство. Українське комуністичне русофільство повинно було згоріти принаймні в тому самому році, бо

digitized by ukrbiblioteka.org

ставлення "оновленої" Москви до України було явно імперіялістичне. Однак те русофільство - віра в можливість єдиної дії українських пролетарів з російськими пролетарями - проіснувало до 1933 року, принаймні для М. Скрипника. Тоді, побачивши всі страхіття організованого голоду, він розстріляв цю віру власною кулею у власне серце.

З пожежі в домі М. Грушевського (під гуркіт московських гармат, що бомбардували демократичний Київ) розгорівся вогонь української державницької війни. Вона тривала майже три роки, не зважаючи на велетенську перевагу Росії та ворожість і байдужість інших держав Европи. З вогню, в якому згоріла Скрипникова віра в утопійний інтернаціоналізм і псевдо-універсалізм, залишився тільки попіл.

"ЕКОНОМІЧНА КОЕКЗИСТЕНЦІЯ" І ЇЇ ІМПЛІКАЦІЇ ДЛЯ ВНУТРІШНЬОЇ СИТУАЦІЇ В СРСР

Анатоль Камінський

Три слова - відпруження, нормалізація, стабілізація - стали сьогодні "крилатою фразою" для означення сучасного міжнародного укладу, у його якщо ще не завершеному стані, то щонайменше в тому напрямі скерованому, побажаному і реалізованому. Після поїздки Ніксона до Пекіну і Москви, підписання договору в справі обмежень стратегічних озброєнь, домовлень про неагресію і визнання теперішніх кордонів між СРСР, Польщею і Західньою Німеччиною та відвідин японського прем'єра Танаки в Пекіні - світ заговорив про новий період в модерній історії міжнародних відносин, в основу якого покладено балянс сил великопотуг і потуг у їхньому тривимірному зазубленні -США, СРСР, Китай - і п'ятивимірному: вищезгадана трійка плюс Европейська економічна спільнота (разом з Англією) і Японія. Говориться про встановлення нового "святого альянсу" на подобу того з XIX ст., і Кіссенджера, головного архітекта зовнішньої політики Ніксона, порівнюють до Меттерніха. А дехто, жартома, називає Кіссенджера навіть Меттернісенджером..

Щоправда, не бракує теж більш скептичних і критичних голосів для цього роду порівнянь і упрощених усучаснень "святих альянсів". Підкреслюється ідеологічну ворожість і непримиренність поодиноких партнерів, засадничі суперечності в питаннях "національних інтересів", хиткість та пливкість формальних домовлень і брак спільної "ментальної" бази, яка була у партнерів "святого альянсу" в XIX ст. Не бракує також голосів про протиріччя між формально монтованим стабілізаційно-консервативним міждержавним укладом і одночасно наростаючим революційним потенціялом внутрі поодиноких партнерів, яке не може залишитись поза увагою уважного обсеватора. Але тим не менше, загальна тенденція в міжнародній політиці йде в напрямі "detente" і стабілізації, за якими має прийти сталий мир і кооперація.

digitized by ukrbiblioteka.org

Для нас не стільки однак цікаві самі лише мотиви, пружини, зазублення та механіка і дипломатичні перспективи сучасної міжнародної констеляції, але радше і в першу чергу її вплив і відношення до справ нашого і інших поневолених Москвою народів, до їхньої дальшої долі. Іншими словами: для нас важливішим є визначити, що саме означає зокрема для нашої національної політики цей новий уклад, чи і як - посередньо і безпосередньо - впливає він на стан нашого національного потенціялу, чи і які перспективи він замикає, чи відкриває перед визвольною боротьбою нашого народу. Ще точніше: яке його відношення до наростання еволюційних і революційних сил нашого народу під сучасну пору і в майбутньому.

Є ясним, що ці питання прийдеться трактувати насамперед у всесоюзному аспекті, але тим не менше з одночасним врахуванням специфічної ситуації в Україні. Зіставлення, чи поставлення міжнародної ситуації побіч нашого власного становища є необхідним для кожночасного політичного плянування і воно зокрема конечне в критичний для нас момент. А таким є саме теперішнє становище на наших землях, де з одного боку ми є свідками чергового розгрому українського відродження і паралельного скріплення русифікаційного натиску, а з другого - маємо виразне намагання здійснити у всесоюзному маштабі концепцію "єдиного радянського (читай: російського) народу".

Самозрозуміло, що в зовнішньо-політичному контексті, одним із центральних питань для нас є відношення США-СРСР. Це вже хочби з чисто "формального" погляду, поскільки саме США - в особі Кіссенджера - є автором цієї нової політики у відношенні до СРСР і до решти світу в загальному. Тому теж наш розгляд радянсько-американських відносин і їхніх імплікацій для нас, треба починати якраз із аналізи суті, характеру і цілеспрямування теперішнього курсу американської зовнішньої політики. А щоб це зробити, треба починати таки від самого Кіссенджера, його політичного думання і концептування, яке, до речі, найшло своє дуже виразне зафіксування і зраціоналізування в його писаннях з попередніх років. Тут треба згадати головним чином The Necessity for Choice: Prospects for American Foreign Policy з 1960 року, побіч таких його праць, як Nuclear Weapons anf Foreign Policy та A World Restored: Castlereagh, Metternich and the Restoration of Peace, 1812-1822. Слідкуючи за ходом американської зовнішньої політики останнього часу, треба нераз дивуватися з якою послідовністю і точністю автор згаданих праць дотримується своїх власних концептів і принципів у її формулуванні. Він дослівно витискає своє тавро на її узмістовленню оформленні й унапрямленні.

Кіссінджер - це не лише звеличник Меттерніха і Каслерей та клясичного балянсу силової політики. Він модерний і глибокий реаліст та далекий від всякого доктринерства прагматист. Одночасно він холодний калькулятор і прихильник складних комбінацій. Вихідною його політичного концептування, філософією його розуміння зовнішньої політики - національний інтерес держави в збалянсованому відношенні до

національних інтересів інших партнерів на міжнародній шахівниці.

Звідси теж його нехіть до всякої ідеологізації зовнішньої політики і критика таких її речників, як напр. Даллеса; він взагалі проти всяких "ізмів" у зовнішній політиці, а що найважливіше, він противник усякої "персональної дипломатії" і т. зв. еволюційної школи у зовнішній політиці.

Кіссенджер піддав дуже гострій критиці не тільки "персональну дипломатію" Рузвелта, який вірив в очарування, чи зачарування Сталіна. Він теж проти ставки на особистий характер і поставу радянських лідерів і їхню "психологічну еволюцію". Він також критично наставлений до всякого рода вершкових зустрічей, як довго вони не є належно підготовані і як довго в них не розподілено ролей і функцій для фахового детальнішого випрацьовання. Тому він теж перестерігає перед трактуванням "вершкових зустрічей", як дипломатичної панацеї.

Ще цікавішими однак є міркування Кіссенджера, які стосуються не лише самої дипломатичної стратегії, але пов'язування зовнішньої політики з "трансформацією радянського суспільства". Стосовний підрозділ у своїй "The Necessity For Choice" Кіссенджер починає ствердженням, що "зворотною стороною покладення всього на особистості була тенденція пов'язувати дипломатію з певними пресумпціями стосовно радянських внутрішніх розвитків. Переконання, що мир є природним, вело до віри в те, що всяка розв'язка є зумовлена або зміною настанови радянських лідерів, або основною трансформацією радянського суспільства, або обома. Раз радянська система змінилася, мир послідує за цим майже автоматично. Раціоналізацією теорії "контейнменту" (стримування) було те, що, мовляв, така політика буде сприяти більш ліберальній і гуманній внутрішній структурі Радянського Союзу..."

На думку Кіссенджера, західня і зокрема американська політика теж і опісля пов'язувала свою стратегію і цілеспрямування з внутрішніми процесами в Радянському Союзі і, як він каже, у висліді "думка про те, що головною метою західньої політики є перетворення радянського суспільства, переформовувала всякі переговори в майже соціологічний спір про радянські внутрішні розвитки". Тим більше, що впарі з тим ішло загальне переконання про брак доброї волі в комуністів і "ця теорія - як він пише - пересікалась з іншою теорією, яка намагалася доказати, що радянське суспільство є якраз в процесі основного переформування."

Кіссенджер критикує дуже гостро таку настанову, бо "такі диспути про внутрішні радянські розвитки відвертали нашу енергію від випрацювання наших власних цілей..." і "наша турбота за переформування радянського суспільства спричиняла те, що ми були або за штивні, або за м'які". Мало того, західні намагання сприяти лібералізації при допомозі зовнішньої політики дуже часто мали саме цілком протилежний наслідок. Що більше, така постановка "заставляла нас забувати про те, що ми маємо діло передусім з радянською зовнішньою, а не внутрішньою політикою" і що "переговори з

digitized by ukrbiblioteka.org

Радянським Союзом мусять виправдуватись нашими цілями, а не їхніми."

Таке розуміння зовнішньої політики виходило, зрештою, з ширшого погляду на саму еволюцію радянського режиму та поодиноких факторів, які її мали б зумовляти. Кіссенджер пише, що "якщо йде про комунізм", ми чули часто твердження, що Радянський Союз є якраз в стані глибоких і неминучих перемін. Вміру цього як він продукує щораз-то більше товарів широкої потреби, він ставатиме все менше ідеологічним і менше мілітантним суспільством... Індустріялізація вимагає технічного вміння, а освіта підсичує дух допитливости. Кляса керівників не піддасться тискові поліційної держави. Методи, вигідні для розвитку економіки в примітивному суспільстві, не будуть спроможні працювати у високо-розвиненому суспільстві... Відповідно до цієї теорії, головним завданням західньої політики мусить бути сприяти цілій корисній еволюції. І раз прийде до відпруження в зовнішній ділянці, радянські провідники не будуть мати іншого виходу, як злагіднювати свою власну політичну систему." Кіссенджер однак не вірить у ці, як він каже, популярні на Заході еволюційні теорії. І це вже хочби тому, що, на його думку, "існує поважний сумнів щодо правдивости самих еволюційних теорій. Реєстр взаємовідношень між економічним розвитком і поміркованою зовнішньою політикою, між індустріялізацією і домашніми освітніми інституціями, між наукою і духом допитливости не є таким обіцюючим, як це часто твердиться. Індустріялізація не зробила Німеччину менш мілітантною, якраз навпаки." Те саме, твердить Кіссенджер - сталося з Японією. На його думку, "опозиція до модерного тоталітаризму рідко коли концентрувалась в бюрократії, чи на університетах" і що ситуація в СРСР теж не інша...

Забігаючи наперед, все ж таки треба сказати, що у випадку СРСР, як і, до речі, в інших випадках, опозиція до режиму таки концентрувалася, щонайменше великою мірою, на університетах і в бюрократії, свідченням для чого може правити самвидавна література і її автори. Так само Кіссенджер аж надто упрощує справи з можливостями впливання збоку зовнішньої політики. В певних випадках дипломатія має шанси впливати навіть безпосередньо, як напр. це було в 1938 р., коли поступки Чемберлена і його французького колеґи Гітлерові "задушили" військовий протигітлерівський пуч, який був вже в останній стадії своєї підготовки і лідери якого чекали якраз не на концесії, але тверду поставу альянтських політиків.

Але це лише так, "між іншим". Вертаючись до нашої властивої теми, треба підкреслити, що все це не значить, що Кіссенджер виключає всяку еволюцію радянської системи і суспільства. Зовсім навпаки, він твердить навіть, що "еволюція комуністичного суспільства є неминучою", але вона "так само добре може піти в напрямі лібералізації", як і "створити тьмяні марева 1984-ого року".. "Вона може збільшити свободу, і так само добре може вирафінувати засоби невільництва..."

В такому розумінні, дотеперішня, чи точніше до-кіссенджерська політика США визначалася в основному "еволюційною школою" -

неґативного і позитивного напрямку, якщо йдеться про засоби і методи впливання. Зовнішня політика Трумана і Даллеса - це її неґативні посестри, які були спрямовані на викликання внутрішніх перемін саме в СРСР через тиск на нього; політика Айзенгавера (від Кемп Дейвід), Кеннеді, Джонсона - це її позитивні близнюки, які мали довести до подібних позитивних, лібералізаційних перемін внутрі СРСР і до відпруження назовні при допомозі позитивних засобів.

Ця позитивна еволюційна школа знайшла була свій вершковий вияв якраз в політиці "коекзистенції і будування мостів", в політиці, яку, до речі, СРСР спочатку приняв, але по кількох роках відкинув, як дуже небезпечну для нього. В такій коекзистенційній розгрі Москва справді програвала, всупереч всім своїм сподіванням і "ідеологічним" та каґебівським забезпеченням; програвала власне на своєму внутрішньому відтинку, де ця коекзистенція сприяла, великою мірою, теж лібералізаційним і еволюційним процесам в радянському суспільстві.

В цьому є теж і заперечення тверджень Кіссенджера про неможливість впливання зовнішньо-політичними засобами на внутрішню ситуацію противника. До речі, воно може бути і позитивне, і неґативне, залежно власне від цілеспрямування даної зовнішньої політики. Пригадаймо, зрештою, початки нової виключно зовнішньо-орієнтованої американської політики, яка, мабуть, таки не припадково часово збіглася з новими репресіями проти дисидентів у цілому СРСР і зокрема в нас, в Україні. Ми не знаємо, чи Брежнєв читав праці Кіссенджера, але його напевно познайомив з їхньою есенцією шеф Американського інституту Арбатов... І є ясним, що з таким однобічно-зовнішнім спрямуванням нової американської політики Москві не страшні ані торговельні, ні інші домовленння з Вашінґтоном, ані американська публічна опінія. А принайменше їй так може здаватися. Не треба зрештою забувати, що якщо йдеться про мільярдові закупи збіжжя, то вони дослівно врятували режим від затяжної кризи, яка могла скінчитися щонайменше усуненням Брежнєва. Пригадаймо, що Хрущов полетів в жовтні 1964 р. саме через подібну кризу в сільському господарстві, до речі, навіть меншого маштабу.

Так, чи інакше, саме в цілеспрямованості коекзистенційної політики лежить вся різниця між "старою" і "новою" зовнішньою політикою США. Попри всі свої недомагання, політика "еволюційної школи" була бодай якоюсь мірою орієнтована на функційні пов'язання її з внутрішніми процесами в СРСР; теперішня - виключає коекзистенційні засоби, як інструменти впливання на суспільство в такому пов'язанні з власною політикою, але визначається виключно власними зовнішньо-політичними міркуваннями й інтересами, які випливають з визнання за СРСР його сфери панування, признання його мілітарного паритету і. т. д. Це з одного боку, а з іншого: власними комерційними і політичними інтересами в площині прямих міждержавних взаємин.

В СРСР і на Заході приймали досі, як аксіому, що коекзистенція і відпруження назовні сприяють автоматично відпруженню і полегшенню

digitized by ukrbiblioteka.org

режиму внутрі СРСР. Після відвідин Ніксона в Москві й утвердження нового курсу американської політики, виглядало, що ця аксіома дістала в лоб, бо ж, як вже вище була згадка, відпруження між Вашінґтоном і Москвою не привело до полегшення режиму внутрі СРСР, а навпаки до його загострення. Ключ до розуміння отої "неприродної", "анти-аксіоматичної" ситуації лежить якраз у цілком відмінному, однобічно-цілеспрямованому курсі "ніксонівської", чи краще "кіссенджерської" коекзистенційної політики.

І тому теж, мабуть, таки не випадково в "Декларації принципів", що її підписав Ніксон і Брежнєв у Москві в травні Ї972 р., немає ні згадки про принцип самовизначення народів...

Немає теж жодного сумніву щодо цього, що при іншому цілеспрямуванні "нової" зовнішньої політики США, у теперішньому складному положенні СРСР, Вашінґтон мав певні шанси вплинути щонайменше гальмуюче на кремлівську олігархію, але цього не схотів зробити, оскільки нова постановка американської політики суворо дотримується невмішування у внутрішні справи свого партнера. Очевидно, що це не значить, що уряд США не прив'язує ваги і не слідкує за внутрішшніми процесами в СРСР. Навпаки, він враховує внутрішню ситуацію у своїх калькуляціях, але практичні потягнення своєї дипломатії обмежує виразно до вимог осягнення нового збалянсованого укладу сил між великопотугами. І то незалежно від того, що при тому всьому залишається дуже гостре відчуття спірних конфліктових ситуацій і передусім ідеологічної і політичної непримиренности. Обидві сторони - США і СРСР - вповні того не тільки свідомі, але й відкрито заявляють, що співпраця й унормування відносин обмежуються до торговельних, економічних, збройневих і дипломатичних сфер, а не до світоглядово-політичних, ідеологічних. Зокрема Кремль підкреслює кожночасно дуже гостро, що про якусь співпрацю і коекзистенцію в питаннях ідеології не може бути мови. Обидва партнери, зрештою, погодилися щодо цього і в той час, коли при вершковій стадії коекзистенційної політики в добу Джансона була мова навіть про конвергенцію обох систем - до речі, про неї говорив не лише Бжезінський, Сахаров і Твардовський - то нині говориться лише про бушлі збіжжя, тонни земного газу, марки американських компюторів та іншої складної апаратури, засяг ракет і бомбардувальників.

В тому відношенні, коли "коекзистенцію" еволюційної школи можна було назвати універсальною, чи загальною, теперішню її форму треба визначити, як виключно економічно-матеріяльну.

Виникає самозрозуміле питання, що вона принесе не лише сучасному режимові, але й народам Радянського Союзу?

Ми вище ствердили, що матеріяльно-економічної коекзистенції Кремль не боїться. Мало того, він її конечно потребує. Дальший розвиток радянської індустрії, збалянсування її економіки і перехід та започаткування т.зв. науково-технологічної революції, як наслідниці індустріяльної, є просто неможливе без західнього, зокрема

американського технологічно-наукового знання і відповідної допомоги. Входять тут теж в рахубу стратегічно-економічні моменти, такі, як економічний розвиток Сибіру, який є неможливий без західніх, чи японських капіталів, а який є конечний для протиставлення китайській загрозі на тих теренах. Вистачає познайомитись з останньою промовою Косигіна про стан радянської економіки, щоб бачити, у якій прикрій ситуації вона сьогодні находиться. І є ясним, що вона не в стані сама справитись з усіма завданнями, що їх ставить перед нею технологічно-наукова революція. А без неї, немає сумніву, СРСР скоріше, чи пізніше відійшов би на другий плян у ряді великопотуг.

В свою чергу, США і Захід, як виглядає, є засадничо готові помогти в цьому СРСР, зрештою так само, як у свій час вони допомогли в його індустріялізації. Все це не лише за ціну власних економічних користей, але й теж за нормалізацію і стабілізацію міжнародних відносин.

Для нас однак, зараз менш цікава та ціна, яку Захід і США готові заплатити за "detente", як теж не важливе з'ясування того, чи і наскільки США і Захід могтимуть справді купити тією високою ціною мир і співпрацю з СРСР. Щодо цього можна мати поважні сумніви, але тут не місце ними займатися. Для нас важливішим є щось інше, а саме той факт, що Захід і США зокрема, справді допоможуть започаткуванню науково-технологічної революції в СРСР, скріпляючи не лише її воєнно-економічну потужність, але й створюючи базу для нових суспільних відносин, що про них нам якраз і йдеться.

Пригадаймо однак насамперед, який є стан на сьогодні. Вершкова фаза індустріяльної революції, що в ній нині находиться СРСР, створила дуже незбалянсовану і дефективну економіку, яка рветься по всіх швах і якій бракує і капіталів, і модерного виряду, і технологічного знання, і товарів широкої потреби, і навіть хліба.

Причиною такого стану - пригадаймо теж - є не матеріяльні фактори, але система господарювання, яка випливає з політичної програми КПРС. Про неї, ніхто інший, як академік Сахаров, батько радянської гідрогенної бомби, писав, що "перешкод для розвитку нашої економіки треба шукати поза нею - в політичній і суспільній ділянках, і всі засоби, які не зможуть саме їх елімінувати, залишаться неминуче без наслідку.." А далі, що якщо теперішній "ідеологічний курс буде продовжатися", то занепад радянської економіки і науки - неминучий. Сарахов вимагав демократизації цілої системи, яка, на його думку, одинока могла спасти радянське суспільство і передусім радянську економіку, бо лише "демократизація разом із загальною поінформованістю зможе привернути нашому ідеологічному життю його динамізм і творчість та зліквідувати бюрократичний, догматичний і гіпокризійний стиль..."

Ще виразніше писав про те французький комуніст Ґароді, який, аналізуючи сучасний стан в СРСР, ствердив, що "ця бюрократична, централізована й авторитарна концепція правління була і є головною перешкодою для реалізації економічної реформи, політичної демократизації і визволення культури..."

digitized by ukrbiblioteka.org

Ґароді воказував теж на суть технологічно-наукової революції, яка "виявляється у все більшій ролі науки у продукції й у зменшенні часової відстані між науковими винаходами і їхнім практичним застосуванням." Якщо ж ідеться про відношення теперішнього кремлівського керівництва до неї, то він стверджує, що в радянських лідерів немає й найменшого зрозуміння і кваліфікацій для всіх тих складних питань, які "вимагають найбільш радикальної революції в історії людства".

В обличчі такого стану на верхах радянської бюрократії немає ні найменшого сумніву, що для науково-технічної революції (до речі - тут краще пасувало б слово "еволюція"), не вистачить сама американська і західня допомога та технологічне знання. Сам перехід до цієї нової фази суспільно-економічних відносин буде відбуватися з перебоями, кустарно, невластиво, недолуго-бюрократично і недостатньо. Сподіваємося однак, що науково-технічна "революція" щонайменше прийдеться дишевше народним масам, і зокрема нашому народові, ніж індустріялізація, за яку Україна заплатила мільйонами виголоджених селян в пляні акумуляції капіталовкладів для "індустріяльної революції". Але тим не менше є певним, що науково-технічна фаза в СРСР буде ще більш недостатньою і викривленою, ніж індустріялізація, в силу якраз того, що їй бракуватиме певних конечних суспільно-політичних перемін, які необхідні для витворення відповідної творчої атмосфери і що про неї саме писали і Сахаров, і Ґароді, і Твардовський, і Враґа й інші. Одним словом це буде тільки пародія науково-технічної революції.

Для нас не є однак суттєвою тепер сама аналіза засягу і можливостей здійснення радянської науково-технічної еволюції, чи революції, як такої, але її суспільно-політичні наслідки й імплікації. Вернімось до індустріялізації і пригадаймо, що в суспільно-політичному відношенні вона привела до найбільш яскравої стратифікації радянського суспільства, яка пішла по лінії двоподілу між властімущим партійним апаратом з його верхівкою у Кремлі, що сконцентрувала у своїх руках монополь політичної і економічної влади, і безвладним, поневоленим селянством, робітничою клясою та трудовою інтеліґенцією. Такий стан, як відомо, став дуже пригожим для витворення майже перманентної революційної ситуації, створивши з поневолених народних мас постійний революційний потенціял, який великою мірою компенсує відсутність можливости ширших організованих підпільних формацій в умовах російського тоталітаризму.

Це - з одного боку. З іншого - вершкова фаза індустріялізації привела до посиленого розкладу і дезінтеґрації внутрі самої правлячої верхівки, процес загнивання якої поступає непослабним темпом. І вкінці, індустріялізація перевела інтеліґенцію з "прослойка" і "слоя" у стан нової кляси, яка, включаючи в собі технократію, виросла на нову поважну суспільну силу. Силу, яка є з своєї природи ворожа до тоталітарного режиму і без якої є неможливим дальше функціонування модерної економіки і суспільства. А пригадаймо, що передумовою і першою ознакою надходячої політичної революції є якраз відчуження інтеліґенції

від режиму, чи, як сказав Маркс, її алієнація і перехід, чи перенесення її льояльностей до антирежимних сил. До речі, одним із тверджень Кіссенджера було, що технократія не зможе змінити режим, бо, мовляв, тоталітарні режими вміють селективно вибирати технократичні таланти та включати їх у свою службу і в той спосіб невтралізувати всю інтеліґенцію. Знову ж, воно не зовсім так, бо цей процес є можливий лише до певного ступеня, звичайно при наявності лише інтеліґенського прошарку, і з моментом, коли цей прошарок перероджується у клясу, режим не в силі її вже більше інтеґрувати в своєму апараті. Чи інакше, він її не може поглинути і при дальших таких спробах довів би до того, що ця кляса перебрала б від нього владу, в наслідок самої своєї фізичної, а не тільки інтелектуальної переваги.

Як відомо, перехід революційної ситуації у революцію залежить від оптимального получення трьох головних факторів: сили самого революційного потенціялу, послаблення та розкладу режиму і пригожої міжнародної обстановки, чи допомоги. В деяких ситуаціях, щоправда, вистачає лише два фактори, з тим, що одним із них завжди мусить бути відповідна сила власного революційного потенціялу. Для нас є надзвичайно важливим ствердити, що означає в такій перспективі радянська науково-технічна революція?

Відповідь ясна. Ця чергова фаза індустріяльного процесу, хоч повинна привести за якийсь час до підвищення життєвого стандарту по всіх профілях, не знищить існуючої стратифікації радянського суспільства, а навпаки, ще більше її загострить і поглибить. Бо в той час, коли й піднесеться частинно життєвий рівень робітника, то порівняльна матеріяльна обильність правлячого апарату зросте неспівмірно більше і соціяльні різниці не зменшаться, а помножаться. Не забуваймо теж, що якраз в період технічно-наукової революції зросте ще більше роля і сила інтеліґенції. Вислідною всього цього буде отже ніщо інше, як дальше поглиблення соціяльних різниць і конфліктів, приспішене загнивання правлячої верстви, скріплення революційного потенціялу й інтенсивне наснаження революційної атмосфери. І в той сам час, коли революційний потенціял буде скріплятись, правляча верства буде слабнути внаслідок своєї інтелектуальної нижчости, морального розкладу, ідейного вияловлення, корупції і протекціонізму, обростання салом і внутрішньої боротьби за владні і матеріяльні привілеї.

На тому однак не кінець. Бо хоч науково-технічна еволюція скріпить воєнну машину режиму, то одночасно вона приведе до дальшої акумуляції сконцентрованої сили - в різних її видах: економічній, суспільній, мілітарній і науковій в поодиноких центрах поза правлячою верхівкою, які зможуть її вжити у кризовий момент теж і проти режиму. Щоб скорочуватись, для з'ясування стосовного питання, послужимось витягом з промови Дмитрія Н. Колесника, радянського правничого експерта, яку він виголосив в Об'єднаних Націях 17 листопада 1972 р. з нагоди дебати про міжнародний тероризм. Він сказав: "Робін Гуд був озброєний луком і стрілами, але модерні терористи воліють вживати автомати і бомби, і є

digitized by ukrbiblioteka.org

цілком можливим, що завтра вони зможуть мати смертельну біохемічну зброю, чи вкрадені атомові бомби, якими зможуть шантажувати будь-який уряд". В нашому випадку йдеться однак не про тероризм, а про удоступлення різним порівняльно невеликим групам людей сконцентрованих засобів сили, якими вони можуть спровокувати не тільки кризову ситуацію, але й розв'язати сам революційний вибух. Революцій ніколи не починали масові організації, вони завжди ініціювались і переводились невеликими групами людей, до яких опісля, в умовах визрілої революційної атмосфери, приєднувались маси. В умовах науково-технічної еволюції (чи революції) потрібна ще менша група для заініціювання революційного вибуху, ніж у випадку клясичних стихійних революцій, і при тому її ударна сила помножується якраз фактом сконцентрування різних засобів дії в акумуляційній формі по різних центрах.

І тому незалежно від того, яке є офіційне цілеспрямування нової, економічної коекзистенційної політики США, і незалежно від того, що Кремль вважає, що вилучивши з неї ідеологічно-політичну сферу, він забезпечив себе проти небезпечних впливів Заходу, американська і західня допомога у переведенні науково-технічної революції - безпосередньо і посередньо - приведе якраз до загострення його внутрішніх протиріч, до зросту революційного потенціялу народних мас і до дальшого наснаження революційної атмосфери.

І не випадково, мабуть, навіть і тепер, у Кремлі чуються голоси перестороги і занепокоєння, в першу чергу збоку військових кол. Цікаво, напр., що у вересні 1972 р. ген.ляйтенант Шевченко у газеті "Красная звезда" і ще скоріше, бо в травні 1972 р., полк. Сокул у журналі "Войско Людове" писали про небезпеки нової економічної коекзистенції, заявляючи, що також і в науково-технологічній площині Захід має всі шанси виграти в силу своєї кваліятивної переваги.

Все це не означає, очевидно, що ми могли б собі дозволити на недоглянення теж і інших аспектів науково-технічної революції. Індустріялізація СРСР збіглася між іншим, часово теж з погромом української політичної і культурної еліти на початку 1930-их рр. Так же само теперішня науково-технічна революція збіглася з розгромом нашого культурного відродження на початку 1970-их рр. І немає сумніву, що так само як в тридцятих роках Кремль використав індустріялізацію для обезкровлення нашого народу, так само в сімдесятих роках він буде намагатися використати науково-технічну революцію для дальшої русифікації й асиміляції нашої нації в пляні здійснення його концепції "єдиного радянського народу". В тому відношенні маємо ще одну порівняльно свіжу заяву в цій справі, а саме ствердження В.Щербицького, першого секретаря КПУ у його інтерв'ю, яке він дав "Литературной газете" з 5 листопада 1972 р. Там читаємо: "Сучасна науково-технічна революція, дедалі більш поглиблюваний суспільний поділ праці об'єктивно вимагають дальшого розвитку міжреспубліканських економічних зв'язків, підвищення рівня спеціялізації та кооперування

виробництва, всебічного співробітництва і взаємодопомоги всіх радянських республік..." На простій мові, є це тільки ще один "синонім" для економічної уніфікації і національної асиміляції.

Але індустріялізація не знищила української нації і не знищить її теж і науково-технічна революція. Умови сьогодні інші і науково-технічну революцію український народ зустрічає не з позицій недорозвиненого економічно суспільства, якого ціною і жертвою мала відбуватися індустріялізація цілого СРСР, але з позицій індустріялізованого суспільства, яке, до речі, великою мірою якраз наново закріпилось і виросло вже на базі цієї індустріялізації. Мало того, у науково-економічному відношенні вона повинна теж скріпити потенціял нашого народу. І тому немає сумніву, що після частинного параліжу в наслідок останньої погромницької кампанії режиму проти нашого відродження, вже в недалекому часі постануть нові сили опору, які у їхнім змагу підуть шляхами і еволюційної і революційної боротьби і яких постійним джерелом буде сам народ, свідомий своєї долі. Бо це і є те, що потверджують теж і постороні обсерватори, які вказують на міцне національне закорінення всякого українського опору в противагу напр. до російського, який (за винятком групи "Вече") опирається в основному не на національні, але більш загальні гуманно-соціяльні і правно-політичні постуляти російських дисидентів.

Один з американських кореспондентів, перебуваючи недавно в Києві, так описав свої враження в "Ю.С.Ньюз енд Ворлд Ріпорт" з 13 листопада 1972 р.: "Один (із студентів) сказав мені, що "власті" вже постарілися і втратили відчуття і контакт із зміненими вже часами і що одного дня прийдуть "великі зміни"...

Не зважаючи на всю свою припадковість, ця заява є дуже характеристичною для настроїв молоді і все, що ще потрібне, це усвідомлення того, що самі "великі зміни не прийдуть", але їх треба "прийти"... В тому відношенні, останній режимовий зашморг буде, напевно, впливати по лінії прискорення усвідомлення тієї потреби і в напрямі шукання шляхів для тих "великих змін". У висліді прийде до відродження різних форм боротьби, включно з підпільними, до яких, до речі, доведе сам режим.

Важко не погодитися, напр., з Владіміром Осіповим, одним із членів російського ВСХСОН, який писав, що "До тих пір, поки не буде дана можливість інакшедумаючим діяти публічно, неминуче будуть виникати якнайбільш екстремістичні організації і якнайбільш радикальні звороти в підпілля. А при цьому, екстремізм не тільки не є в інтересах радянського режиму, він також не є в інтересі нації і Росії. Народна революція взагалі не є побажана. Моральний стан нашого народу тепер значно нижчий, ніж в період громадянської смути. І тому кошмар народного бунту перегнав би і найбільш кошмарні картини 1917-22 років". І як далі стверджує цей же автор, це буде діятися, незалежно від того, що на його думку "підпільна організація в СРСР практично неможлива... з причини великої сітки тайних аґентів і всюдисущого страху, отої заразливої хвороби 20 віку".

digitized by ukrbiblioteka.org

Але останнє це вже питання окреме, яке належить до сфери шукання нових методів революційної тактики і стратегії в умовах тоталітаризму, і які вже наростають та в умовах науково-технічної революції одержують нові можливості і перспективи, що про них була мова вище. А за всяких умов потенціял стихійної революції буде далі зростати, незалежно від того, в якій кризовій ситуації вона знайде своє здійснення, і який фактор остаточно її запалить.

Для повноти образу треба ще згадати про те, що однією із цілей російської коекзистенційної політики під сучасну пору є добитися бодай частинного роззброєння в Европі і в той спосіб договорившись з Заходом та забезпечивши собі европейське запілля, одержати вільнішу руку на Сході, у відношенні до Китаю. Якраз це, а не що інше, є теж предметом форсованої Кремлем Европейської конференції для безпеки і кооперації. Всі дотеперішні способи Китаю сторпедувати цю конференцію залишилися покищо безуспішними, і тільки Албанія відмовилася брати в ній участь.

Китай є вповні свідомий загрози для нього збоку отакої "стабілізаційної політики" Москви, проводжуваної під знаком постійних збільшень воєнної сили на його кордонах. Тим більше, що він не може виключати теж і превентивної війни, спровокованої Москвою, з чим теж рехуються і на Заході. "Ю.С.Ньюз енд Ворлд Ріпорт" з 13 листопада 1972 р. так з'ясував стосовну ситуацію: "Чи буде війна між комуністичними гігантами? Найближчі три роки є особливо критичні для російсько-китайських відносин, з "досить виразною можливістю" радянського превентивного удару проти китайських науклеарних інсталяцій. Це потриває аж до 1975 р., заки китайський нуклеарний "протиудар" зміцниться настільки, що й Москва і Пекін будуть серйозно занепокоєні взаємним знищенням внаслідок евентуального нуклеарного зудару... Пізніше, загроза нуклеарної війни може зменшитись, але здогадаються, що можливість конвенціональної війни між двома ривалізуючими комуністичними потугами залишиться актуально щонайменше на найближчі дві декади."

До речі, цей же автор говорить про занепокоєння в колах державного департаменту США тим, що, мовляв, багато американців думають, що США скористали б з війни між Китаєм і СРСР. Речники державного департаменту вважають, що це помилковий погляд. Для нас однак не це важливе, а що інше. А саме той факт, що конфлікт між Китаєм і Росією буде тривати довго, що в зв'язку з тим, Китай є не лише проти російської "стабілізаційної політики", але й за зміною теперішнього режиму в СРСР і що спірних національних інтересів дипломатично не розв'язати. В тому відношенні Китай став для радянських народів отим зовнішнім фактором, який сприяє дальшому послабленню режиму і скріпленню антирежимних сил. Це не значить, що Китай відіграє якраз таку ролю, як йому заповідав у свій час Амальрік, але тим менше він на довгі роки буде поважним чинником сприятивим для антирежимної боротьби внутрі СРСР і може стати активним союзником радянських народів і тим самим

відповідно розіграти цю карту проти нинішної кремлівської олігаргії.

Передумовою цього є однак передусім висунення не лише неґативної (протирежимної) концепції, але й позитивної постановки збоку Китаю щодо СРСР, а саме конкретне висунення програми перебудови, чи заміни теперішнього СРСР у новий комонвелт, чи спілку національних, рівноправних комуністичних республік і на цій базі перетворення цілого соціялістичного блъоку, включно з радянськими сателітними державами. Це поперше.

Подруге: Китай мусів би скріпити свої зусилля по лінії реалізації такої концепції у всіх напрямках, наставляючи відповідно до нього не лише свою пропаґанду, але й дипломатію. В тому відношенні приняття Китаю до ООН відкриває для нього величезні можливості.

І потретє: Китай мусів би відкинути "сталінізм", який являється колодою на його ногах у відношенні до радянських народів. Як крайнє скомпромітована і реакційна концепція, сталінізм міг би апелювати хіба ще до брежнєвих і їхніх холуїв, але в жодному разі до нікого іншого.

З цього Пекін повинен зробити чим скоріше відповідні висновки і разом з атаками проти радянського "соціял-імперялізму" висунути виразну концепцію національного і соціяльного визволення всіх народів радянського блъоку та кинути проєкцію майбутньої соціялістичної спільноти народів створеної на базі рівноправних, незалежних республік. Не нав'язування до віджитої і ганебної концепції сталінізму, але проєкція нового, якраз антисталінського укладу, стала б не лише могутньою зброєю в боротьбі проти теперішнього режиму в Кремлі, але й висунула б Китай на провідне місце в т.зв. соціялістичному блъоку і комуністичному русі взагалі.

Так, чи інакше, китайський фактор залишається на довгі роки важливим елементом не тільки міжнародного значення, але й внутрірадянського. І незалежно від того, наскільки буде реалізуватися концепція нового " святого альянсу", Китай буде у ньому постійним дисонансом, так довго, як існують спірні національні інтереси між Москвою і Пекіном. Для нас це більш, ніж важливе. Якщо ж йдеться про наміри сучасної американської політики, то знову ж, незалежно від її офіційного цілеспрямування і стабілізаційного призначення, вона приведе в кінцевому висліді до загострення внутрішніх конфліктів в СРСР та зросту антирежимних сил. Обидва фактори - китайський і західній - кожний з інших мотивів і з різних позицій повинні сприяти дальшому наростанню революційного потенціялу в СРСР.

В обличчі китайського натиску Кремль мав більш корисну для себе альтернативу, ніж та, яку він вибрав сьогодні, якщо йдеться про внутрішню ситуацію. Москва не захотіла шукати в українському і інших народах союзників, а навпаки пішла на новий асиміляційний і русифікаційний курс, яким заміряє "сконсолідувати" свій внутрішній фронт. Немає сумніву, що цей курс доведе лише до загострення міжнаціональних відносин та зросту опору не-россійських народів.

digitized by ukrbiblioteka.org

Паралельно з загальним поворотом до нео-сталінізму, він скріпить антирежимні сили по всіх лініях і при продовжуванні такої політики Москвою, імперія буде котитися з власної вини до свого логічного кінця, не зважаючи на ввесь страх і збоку осіпових з "Веча" і понормарьових з ЦК КПРС, що "народна революція" перевищить "кошмар і найбільш жахітливі картини з 1917-22 років".

І зокрема, якщо йдеться про національне питання, то його не розв'яже Кремлеві науково-технічна революція, так само, як його не розв'язала й попередня індустріяльна.

ЮВІЛЕЙНИЙ РІК СРСР І НАЦІОНАЛЬНИЙ ФАКТОР В ІМПЕРІЇ

Мирослав Прокоп

В часі, коли пишуться ці рядки, себто у другій половині листопада 1972 р., кампанія відзначування 50-річчя Радянського Союзу ще далеко не завершена. Проте вже сьогодні можна сказати, що, подібно як в 1967 р., коли святкували 50-річчя жовтневої революції, і в 1970 р., коли відзначали 100-і роковини народження Леніна, - вожді КПРС і тут перебрали міру. Цілорічний барабанний вогонь агітації і пропаганди на сторінках преси і в радіо, в телевізії, на публічних зборах, наукових конференціях, безконечних мітингах у колгоспах, заводах, в партійних і державних установах, тисячі статтей, брошур, товстих книг, на які витратили тонни паперу, - усе це мусіло до зануди і розпачу набриднути кожному, хто знаходився в полі обстрілу тієї гігантської кампанії. Вона мусіла дратувати ще й тому, що в ній брехнею закривали правду. Говорили про рівність, дружбу і справедливість, а вони не існують. Замовчували насильства над мовою, культурою, традицією не- російських народів СРСР, що обурювати мусіло кожного, хто не втратив ще почуття національної гідности й чести.

НАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ НЕ РОЗВИВАЮТЬСЯ ЗА РЕЦЕПТАМИ МАРКСИЗМУ

Російські більшовики завжди розглядали і розглядають націю, як категорію історичну, отже часово обмежену, проминальну конкретно-історичну, форму спільноти людей, об'єднаних спільною мовою, територією, економічними інтересами та деякими рисами культури і характеру. В їхньому розумінні нація є продуктом епохи капіталістичного способу виробництва і вона зникне в умовах комунізму, коли не стане приватної власности і коли стиратимуться національні відмінності та падатимуть національні перегороди, а усе людство вступить в стадію злиття націй.

Теоретично, отже згідно з офіційними проголошеннями КПРС, сьогодні в Радянському Союзі існує т.зв. багатонаціональний радянський народ, що складається з десятків різних націй. В Постанові ЦК КПРС, що була проголошена дня 22 лютого і стала початком святкування 50-річчя СРСР, так і читаємо: "Багатонаціональний радянський народ зустрічає 50-річчя утворення СРСР могутнім, монолітно згуртованим, він впевнено і

digitized by ukrbiblioteka.org

цілеспрямовано йде під керівництвом Комуністичної партії вперед, по шляху, накресленому її Програмою, XXIV з'їздом КПРС"/"Правда" 22 лютого 1972/. Якщо ж йдеться про саме поняття "радянський народ", то воно, як останньо пояснила науковий редактор київського журналу "Філософська думка", Валентина Гончарова, вперше появилось в ужитку в політичній літературі Радянського Союзу в половині 1930-их рр., а офіційно його було вжито в резолюції XVIII-ого з'їзду КПРС і в статуті ВКП(б), себто теперішньої КПРС. [1]/ Цей аспект політичної біографії "радянського народу-доволі вимовний, коли пригадати, що половина 30-их років нашого сторіччя, - це був час не тільки страшних чисток у партії, але також масового знищування національних кадрів союзних республік, час, коли офіційно реабілітували й канонізували російський великодержавний шовінізм як напрямну національної політики КПРС. Породжений таким чином "радянський народ" це - за визначенням згаданої вже Гончарової, "така історична єдність, яка виступає формою переходу до майбутнього комуністичного безнаціонального суспільства. Вона визначається об'єктивною історичною тенденцією поступового подолання форм об'єднання людей за національними ознаками". [2]/

Це є отже схема, точніше, релігійна догма, що досі обов'язує в Радянському Союзі. Згідно з нею, так мали б розвиватися міжнаціональні відносини. Зайво пояснювати, що така схема, це ніщо інше як соціяльна утопія, яка розходиться з тенденціями розвитку сучасного людства; що вона вдаряє в життєві інтереси не-російських народів СРСР; що, зрештою, вона добра не несе й самим росіянам.

Правда, в нашому сторіччі, не тільки в Радянському Союзі, але й поза ним, і до часу його утворення, проповідувались подібні утопійні теорії про понаднаціональне об'єднання людства, про заник національної держави, про смерть національних мов менше численних народів, про перемогу у світі кількох "великих" культур і цивілізацій, мов, врешті держав, чи супердержав. Такі теорії покутували навіть після закінчення другої світової війни, коли життя винесло смертний присуд не малочисельним народам, але великим імперіям. Тоді чимало писали і говорили про нещастя, які, нібито, приніс світові націоналізм (боронь Боже не імперії і їхні розбої), про потребу утворити світовий уряд, якого усі мусітимуть слухатись, або про поділ світу між двох-трьох т. зв. "великих",. Правда у той час візіонерський ум Джорджа Орвелла перестеріг людство, що панування концерну великих принесло б усім народам тоталітарну неволю. Зрештою і саме життя посміялось над такими утопіями.

1/ В.М.Гончарова "Радянський народ - нова історична спільність людей", *Філософська думка* ч.2, березень-квітень 1972, ст.39.

2/ Там же ст.42.

Сьогодні на місце 50-и держав, які в червні 1945 р. підписали статут Об'єднаних Націй, в тій міжнародній організації засідають представники 132 держав, більшість яких стали самостійними після другої світової війни. Певно, що їх питома вага є різна, що своєю позицією такі африканські держави як напр. Ґамбія, чи Ґабон, що мають менше як по півмільйона населення, не можуть рівнятися з США, Радянським Союзом, чи Китаєм. Але все ж таких менше численних народів не збираються сьогодні проковтнути Америка, Англія, Франція, чи Китай. Тільки в Радянському Союзі вожді КПРС проповідують теорії остаточної ліквідації не тільки окремих союзних республік (згідно з офіційними догмами, кордони між ними вже сьогодні втратили своє первісне значення), але також окремих народів СРСР, звичайно, народів не російських.

ЧИ В СРСР НЕМАЄ ПІДСТАВ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОНЕВОЛЕННЯ?

Правда, вожді КПРС кажуть, що злиття націй, чи, взагалі, національні взаємини в СРСР, це щось інше, як взаємини між панівними і поневоленими націями в умовах капіталізму. При соціялізмі, кажуть вони, один народ не може поневолювати інших, бо усі народи рівні, а їхня рівність спирається на знищенні приватної власности на засоби виробництва. В одній з найновіших колективних студій, про це читаємо таке: "Суспільна власність на засоби виробництва, соціялістична система народного господарства стали економічною основою рівности і розквіту народів СРСР".[3]/ Щоб підтримати цю тезу радянські дослідники постійно посилаються на різні показники економічного розвитку відсталих народів кол. царської Росії. Вони звичайно порівнюють кількість видобутої сировини, або кількість випродукуваних фабрикатів в умовах радянської влади, зі станом з 1913 року,- порівняння, звичайно, обраховане на наївного читача, бо ж усі народи світу зробили за останнє півсторіччя величезний прогрес. Крім цього, незалежно від досягнень в економіці, неросійські народи СРСР є об'єктом економічної експлуатації і дискримінації здійснюваної центром імперії. Не вони, але в Москві рішають про політику капіталовкладів, бюджет, податки і под. А деякі ділянки їхнього народного господарства зумисне не розбудовуються, як це довгими роками було в Україні і досі в серйозній мірі є з текстильною промисловістю, або останньо, особливо разюче у виробництві електронних машин, дарма, що Україна, точніше Київ був і є центром розвитку кібернетики в СРСР.

3/ Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, *Ленинизм и национальный вопрос в современных условиях,* Изд. полит. лит. Москва 1972, ст.213.

digitized by ukrbiblioteka.org

Зрештою, посилаючись постійно на ріст економіки не-російських народів в умовах радянської влади, російські більшовики виявляють себе невільниками своєї доктрини, яка каже їм звужувати увесь складний феномен нації, її існування, її прагнень, до економічних факторів. Але ж нація - це не тільки економіка. Це також духова культура, традиція, національна свідомість, словом, фактори, що заторкують емоційну сферу людини і народів. До речі, значення національної психології підкреслював також Ленін, але рівночасно він казав, що "важливіша економіка чим психологія".[4]/ Тим часом сьогодні, в добі експльозії національного етосу у цілому світі, в добі відродження національної ідеї, такий погляд страшенно перестарілий, бо психологічні фактори в житті нації показуються таки вирішальними.

Це прекрасно видно не тільки в позарадянському світі, але власне може найбільше саме там. Якраз в цілому соціялістичному блюку з-поза нашарувань офіційного марксівського псевдоінтернаціоналізму, піднімаються на весь ріст окремі нації, національні інтереси, духовість, будь вони польські, китайські, грузинські, литовські, чи українські. По суті, національний фактор чи не найсильніше виявляється сьогодні в самій Росії, і то у двох видозмінах, значить у здоровій формі прагнення частини російських дисидентів звільнити свою націю від темряви тоталітарної диктатури й обскурантизму, та, у здеґенерованому вигляді воюючого російського шовінізму, що його репрезентує в першу чергу ЦК КПРС, в другу, на жаль, також деякі некомуністичні російські кола. Отож усуспільнення засобів виробництва в ніякому разі не усуває причин для національного поневолення і дискримінації в СРСР.

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ НЕ-РОСІЙСЬКИХ НАРОДІВ В ЮВІЛЕЙНОМУ РОЦІ І ЇХ ВИМОВА

Таким чином у своєму поході проти ідеї нації і національних інтересів російські марксисти прорахувались. Національні протиріччя в СРСР не тільки не зникли, але ще й загострилися. Клясично це виявилось у ювілейному році СРСР. Це дуже багатомовне, що в час коли готовилась відома Постанова ЦК КПРС з лютого 1972 р., в якій мали величати непорушну єдність народів СРСР і справедливе розв'язання національного питання, органи КГБ підготовили і провели погром серед діячів культури в Україні тільки за те, що вони боронили прав української мови, культури, традиції, за те, що вони хотіли бачити свою націю господарем її землі. Зрештою арештували і судили тоді не тільки українців. Січневими арештами були охоплені також російські дисиденти. В травні 1972 р. відбулись масові демонстрації у Литві при нагоді похоронів литовського патріота Каланти, що спалив себе на знак протесту проти русифікації

4/ В.И.Ленин, *Полное собрание сочинений,* т.48, ст.234. Цит. в *Ленинизм и национальный вопрос...*, ст.5.

Литви. Кілька місяців перед тим 17 тисяч литовських католиків підписали петицію до генерального секретаря ОН Вальдгайма і до Брежнєва з протестом проти переслідування релігії в Литві. В тому ж часі було в СРСР поширене письмо латвійських комуністів, що розкривало беззаконня політики Москви в Латвії. Дня 5 березня 1972 р. "Правда" заатакувала партійний комітет м.Тбілісі, в Грузії, за невиконування напрямних 24-ого з'їзду КПРС в галузі національної політики. Причиною атак стала т.зв. афера У.Сідамонідзе, грузинського історика, який, у своїй праці п.н. *"Історіографія буржуазно-демократичного руху і перемога соціялістичної революції в Грузії 1917-1921 рр."*, назвав період державної незалежности Грузії "прогресивним" явищем в житті грузинського народу. Наслідки цієї афери були такі, що, у вересні того ж року усунули від керівництва грузинської КП першого секретаря Василя Мжаванадзе, зміна, що в дечому нагадує травневе усунення Петра Шелеста в Україні, після того як відбувся погром українських дисидентів. На місце Мжаванадзе призначили генерала МВД Едварда Шеварднадзе. Інтересно, що в сусідньому з Грузією Азербейджані, ще в 1969 р. пост першого секретаря ЦК КП зайняв голова місцевого КҐБ Алієв, а у Вірменії гострій критиці за здогадний вірменський націоналізм, піддали книжкуА. Мнацаканяна п.п. *"Ленін і розв'язка національного питання в СРСР"*. Ухили в національній політиці були останньо викриті також серед тюркських народів СРСР.

Самооборона не- російських народів СРСР і репресії проти них вказують, що національне питання там не розв'язане, що не-російські народи зовсім не готуються зливатись з росіянами, та що вони виявляють неабияку динаміку. Основою для цього є в першу чергу фактори психологічної натури, що визначають національну окремішність, і які, як згадано, сьогодні особливо сильні у цілому світі.

Правда, наступ на етнічно-культурну окремішність не-російських народів, що систематично ведеться в СРСР, зокрема політика перемішування населення і русифікації, завдають глибокі рани не росіянам, в першу чергу українцям, білорусам, та балтійським народам. Російські шовіністи не приховують своєї радости з приводу цього. Особливі надії вони пов'язують зокрема з індустріялізацією й урбанізацією та з політикою мобільности населення і поселювання росіян в неросійських республіках. Вони йдуть так далеко, що навіть знаходять раціональне, на їхню думку, оправдання для того, щоб автохтонне населення даної союзної республіки, ставало в ній меншістю, як це сталося напр. в Казахстані. В одній з ніби наукових робіт, написаних у цьому пляні, читаємо: "В парі з тим, що національні кордони союзних республік втратили своє попереднє значення, починає втрачати своє значення і постанова про те, що національність, яка дала своє ім'я республіці, мусить становити переважну більшість даної республіки".[5]/ Це вже звучить як

5/ И.И.Серова *О пролетарском интернационализме,* Изд. БГУ им. Ленина, Минск, 1970, ст.63.

digitized by ukrbiblioteka.org

легалізація політики загарбування в не-російських народів їх етнографічних територій, шляхом поселювання російських і русифікованих колоністів.

ЧИ ПЕРЕМІШУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ КОНСОЛІДУЄ ІМПЕРІЮ?

Але саме такі факти і такі писання викликають обурення не-росіян, мобілізують їх до самооборони. В останніх роках, західні дослідники національного питання приходять до переконання що навіть такі методи як штучне перемішування населення і його природна мобільність, зокрема мобільність технологічної інтеліґенції, не посилюють, але часто послаблюють уніфікаційні процеси в багатонаціональній державі, значить причинюються до росту почуття національно-культурної окремішности народів. Один з таких дослідників, Вокер Конор, опублікував в квітневому числі журналу *Ворлд політікс* статтю, в якій він полемізує з поглядами видатного американського соціолога Карла Дойтша, про ролю соціяльної мобільности в асиміляційних процесах багатонаціональної держави. (Статтю Конора, з огляду на її особливу актуальність для українського читача, реферуємо ширше в наступному числі *Сучасности.*) У своєму найбільш замітному творі п.н. *Націоналізм і суспільне* спілкування [6]/ Дойтш твердив, що такі явища у розвитку модерного суспільства як урбанізація, індустріялізація, освіта, комунікація, влегшене пересування в просторі, посилюють процес асиміляції. Правда, Дойтш не завжди послідовний у своїх поглядах. В тій самій книжці він твердив, що, якщо йдеться про національності з розвиненими власними мовами і культурами, то згадана щойно урбанізація, легша комунікація і т. ін. можуть деколи причинятися радше до розвалу, чим до консолідації багатонаціональної держави.

Цю думку розвиває Конор. Він пише, що "численні дані вказують на те, що ріст таких факторів, на які посилається Дойтш, а саме соціяльна комунікація і мобілізація мають тенденцію посилювати культурну свідомість і загострювати міжетнічні конфлікти".[7]/ Конор додає: "Ріст комунікації і транспортації також посилює культурну свідомість меншостей, бо він розкриває перед ними різниці, які існують між ними й іншими".[8]/ Він йде так далеко, що, аналізуючи сучасну політику русифікації в СРСР, він каже, що, навіть якщо б українці в цілому прийняли російську мову, вони не перестали б бути окремою нацією.[9]/ Суть нації він вбачає в самому бажанні бути нацією, володіти собою. Це

6/ Karl W. Deutsch. Nationalism and social Communication. The M.I.T. Press, Cambridge, Mass. and London, England, 1966, 345pp.

7/ Walker Connor, Nation Building or Nation Destroying? World Politics, April 1972, p.328

8/ Там же, ст.329

9/ Там же, ст.338.

наскрізь психологічне розуміння нації, як спільноти, що має спільну свідомість і волю, чи "корпоративну волю", як це окреслював інший американський соціолог, Ганс Кон.

Абстрагуючи від того, наскільки погляди Конора можна прикласти до сучасного становища в СРСР, і прийняти як критерій для оцінки процесів національної політики, немає сумніву, що фактори психологічної натури там, отже і в Україні, грають велику ролю. При цьому тут йдеться про двосторонній процес. З одного боку йде мобілізація самооборони не-російських народів, бажання зберегти основні елементи своєї самобутности, отже мову, традицію, культуру, з другого боку каталізатором таких настроїв, прагнень і акцій не-росіян є такі вияви національної політики Москви як русифікація, переселювання, та такі чисто психологічні елементи, що творять підгрунтя для існування російського шовінізму, як зневажливе ставлення росіян, зокрема партійних і державних бюрократів, або прямо російського шовіністичного міщанства до підставових символів національної свідомости і гордости не-російських народів, отже до їх мови, звичаїв, традицій тощо. По цій лінії діють також такі відмінні фактори як економіка, яку, як згадано, російські комуністи розглядають як свій найбільший атут. Але діло в тому, що саме в економічній політиці КПРС є також чимало виявів дискримінації не-російських союзних республік, і це також робить злу кров. Подібне можна сказати про результати політики дискримінації не-російських народів в галузі видавничої політики, доступу до високих шкіл та ін.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В СРСР І ПОСТОРОННІЙ СВІТ

Інтересна є реакція вождів КПРС на явища самооборони не-росіян. Тут вони також знаходяться в полоні своєї доктрини. Вони твердять, що в умовах соціялізму немає ґрунту для національної дискримінації, чи ворожнечі. Це така сама "правда", як "правдою" є інша догма обов'язуючої в СРСР філософії про те, що в умовах соціялізму не може бути визиску людини людиною, бо його може породити тільки приватна власність на засоби виробництва. Тим часом кожному школяреві відомо, що в Радянському Союзі існують глибокі соціяльні протиріччя, та що вони виявляються в такому визиску трудящих, що перевищує визиск в будь якій капіталістичній країні.

Подібне становище є в національному питанні. Значить, соціялізм, ніби, побудовано, усі народи СРСР знаходяться на шляху до комунізму, отже міжнаціональних конфліктів не повинно бути, бо усі рівні. Але рівночасно усюди пишеться і говориться про особливе місце росіян, їхньої мови, культури, історії, характеру. Це ставить їх офіційно в позицію "рівніших", і це, логічно викликає конфлікти, бо де є вивищування одного, там є дискримінація інших, а це породжує боротьбу.

Як на це реаґують керівники Радянського Союзу? Вони кажуть, що

digitized by ukrbiblioteka.org

національні антагонізми, чи, точніше, ідеї оборони національних прав не-російських народів, є принесені з закордону. При тому, сьогодні закордон, це не тільки західні капіталісти, але також різні неортодоксійні, себто неслухняні Москві, марксисти, отже ревізіоністи Заходу та китайська компартія. Вони, мовляв, роз'ятрюють національні емоції не-російських народів СРСР.

Таким чином національний фактор в СРСР перестає бути тільки його внутрішньою проблемою, і стає проблемою міжнародного характеру. Бажаючи оборонитись від ворога, Москва сама причиняється до поширення того фронту поза межі Радянського Союзу. Нічого дивного, що, якраз тепер, щораз більше пишуть за кордоном про національне питання в СРСР. При тому національне питання в СРСР стало тепер предметом основних наукових студій в різних установах позарадянського світу. Як продукт тих студій, постає у сторонніх дослідників усвідомлення великої, досі далеко недооцінюваної ваги національного питання в СРСР не тільки для майбутнього тих народів, але й для решти світу. Це усвідомлення приводить до того, що сьогодні вивчають у світі різні галузі життя не-російських народів СРСР, їх сучасне і минуле. Завдяки цьому поволі спадає з очей західніх дослідників фальшиве, плекане довгими десятричіями і підсилюване Москвою уявлення про Росію і СРСР як гомоґенний етнічний моноліт. Звичайно, до пізнання повної картини внутрішнього становища в СРСР, ще досить далеко. Але вже сьогодні існує у світі свідомість, що головною внутрішньою слабістю імперії є її національне питання.

У минулому, 1972 році, в чималій мірі, до посилення таких поглядів у сторонньому світі причинився галас, що його вчинили з приводу 50-річчя СРСР його керівники.

МІЖНАРОДНА ПРЕСА ПРО СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНІ

Роман Купчинський

"Революційні марксисти заступали завжди погляд, що національне питання відіграє центральну ролю в боротьбі проти сталінізму". Таким твердженням автор статті "Динаміка антибюрократичної боротьби в СРСР і в Східній Європі" в журналі *Інтернешенел Сошилист Ревю* за грудень 1972 року вводить читача в розгляд сучасного стану в Україні, подає інформації про антирусифікаційну боротьбу українського народу. В статті сказано: "Одним із найгірших злочинів сталінізму було перетворення Радянського Союзу в нову тюрму народів."

Журнал *Інтернешенел Сошилист Ревю* - це теоретичний місячник, орган американської Партії Соціялістичних Робітників, відомих як "троцькісти", бо їхня програма базується на писаннях й ідеологічних поглядах Л. Троцького. У згаданій статті автор покликається писання Троцького у Бюлетені опозиції з 1939 р., в якому він видвигнув вперше гасло "За самостійну Радянську Україну". Це гасло було прийняте міжнародною троцькістською організацією "Четвертий Інтернаціонал" і ще досі є програмовим постулятом цієї організації.

Згідно з їхньою програмою, американська філія "Четвертого Інтернаціоналу", починаючи з квітня ц.р., постійно інформує своє членство про боротьбу українського народу проти російського великодержавного шовінізму, проти російської і зрусифікованої бюрократії в СРСР за національні права і за здійснення засад демократичного соціялізму. Тому, що їхня акція є поважного маштабу, варто подати огляд їхньої преси.

Партія Соціялістичних Робітників видає в США два тижневики і один місячний теоретичний журнал. Тижневики це- *Інтерконтинентал Прес* /І.П./ і *Ди Милитент*, місячник - вище згаданий *Інтернешенел Сошилист Ревю*.

Тижневик *І.П.* розпочав інформативну акцію про ситуацію в Україні у квітні 1972 р. В числі з 10-ого квітня появилися три статті про СРСР. Перша п.н. "Кремль хвилюється блискавками спротиву" інформує про січневі /1972/ арешти в Україні, про появу самвидавного *Українського Вісника* і подає загальний огляд всесоюзного дисидентизму. Друга стаття п.н. "КҐБ проводить масові арешти в Україні" реферує ширше січневі арешти 1972 р., подає інформації про український опір, включно з довшим описом процесу т.зв. "Львівських юристів" 1960 р. Третя стаття - це переклад редакційної статті з 5-ого випуску *Українського Вісника*, де йдеться про ставлення українського руху щодо російськомовного самвидавного журналу *Хроніка поточних подій*.

16-ого червня ц.р. І.П. помістив статтю "В Україні продовжуються

digitized by ukrbiblioteka.org

КҐБ-івські арешти". В ній подано про арешт Івана Дзюби, з коротким оглядом його праці "Інтернаціоналізм чи русифікація?", згадують про арешти Надії Світличної, Вячеслава Ґлузмана і Леоніда Плюща.

25-ого вересня ц.р. в *І.П.* появилися дві статті про українське питання. Перша п.н. "Успіхи політичної поліції в Україні" аналізує дальший розвиток подій в УРСР, згадує про "заяви" Зіновії Франко, Леоніда Селезненка і Миколи Холодного і кінчає ствердженням, що в Україні посилюється свідомість, що йде гострий курс повороту до сталінізму. Друга стаття - це переклад анонімної летючки з Києва з травня 1972 р. /текст появився в *Хроніці поточних подій* ч. 25/

30-ого жовтня м.р. в *І.П.* повідомлено читачів, що в Канаді створений Комітет для оборони Івана Дзюби. В комітеті гуртуються здебільша канадці, які поширюють петицію в обороні арештованого українського письменника.

2-ого жовтня м.р. були надруковані ще дві статті в *І.П.* Перша подає ширші інформації про вироки на судах Ніни Строкатої, Данила Шумука, Олександра Сергієнка, Володимира Рокитського, Стефанії Шабатури і свящ. Василя Романюка. Друга стаття - це переклад з *Хроніки* ч. 26 про Шевченківські свята в Києві у травні 1972 р.

20-ого листопада м.р. в *І.П.* появилася стаття "Бюрократія старається вбити Мороза". Автор подає найновіші вістки про тяжке поранення Валентина Мороза в тюрмі, огляд його діяльности і писань.

27-ого листопада м.р. *І.П.* ще раз інформує членство Партії Соціялістичних Робітників про фермент в Україні. Цього разу були надруковані три статті. Перша подає вістку про появу в Москві 27-ого числа *Хроніки поточних подій*, стверджуючи, що багато матеріялів в цьому числі присвячено переслідуванням в Україні. У статті також згадка про появу 5-ого і 6-ого чисел *Українського Вісника*. Друга стаття п.н: "Новий випуск українського дисидентського журналу" реферує зміст 6-ого числа *Українського Вісника*. Третя стаття "Нові арешти в Україні" інформує про засуди Василя Стуса, Михайла Осадчого й інших українських дисидентів.

Американська ліва преса широко описувала кампанію навколо поїздки американської негритянки комуністки Анджели Дейвіс до СРСР і зроблені чеськими й українськими колами заходи щоб вона стала в обороні арештованих чехів і українців. 10-ого липня м.р. *І.П.* помістив листа Комітету в обороні радянських політичних в'язнів до А. Дейвіс з проханням, щоб вона виступила в обороні арештованих українців. Це звернення опубліковано також в тижневику *Ди Милитент*. 1-ого вересня м.р. орган Міжнародних Соціялістів, газета *Воркерс Повер*, в статті "Східно-европейські в'язні апелюють до Анджели Дейвіс" подає зміст звернення українців до неї. 27-ого жовтня м.р. газета *Ди Милитент* видвигнула ще раз питання поїздки Дейвіс до СРСР в статті "Першенства Анджели Дейвіс". В статті сказано, що напередодні її поїздки до СРСР кореспондент *Ди Милитент* був присутнім на її пресконференції в місті Атланта /штат Джорджія/ і поставив їй питання, чи вона одержала апелі

від українців і чехів? Дейвіс відповіла, що її головно цікавлять негритянські в'язні. В репортажі сказано далі, що Дейвіс під час своєї поїздки по СРСР вихвалювала національну політику совєтського режиму і весь час виступала в обороні політичних в'язнів в США. При кінці статті автор ставить таке питання: "Як може людина, яка відмовляється засудити ув'язнення борців за волю в Чехо-Словаччині і в Україні, виступати тут "безкомпромісовим борцем за політичних в'язнів? Це ж неможливе."

В часі, коли Анджела Дейвіс голосно прославляла радянський режим за його "справедливість", відомий американський пацифіст, священик єзуїт, сам колишній в'язень у США, Данієл Берреґен написав відкритого листа до Леоніда Брежнєва, генерального секретаря КПРС, і до Володимира Щербицького, першого секретаря ЦК КПУ, в обороні українських і російських політичних в'язнів. В його листі, який був друкований в нью-йоркській газеті *Вилидж Войс* 5-ого жовтня м.р., сказано: "Історія схоче знати, чому було потрібно нищити інших громадян, схоче знати, чи дійсно вони були злочинці, чи навпаки, чи може ті, які їх судили, були злочинцями. Історія буде розпитуватися і тому ми хочемо це записати. Ми хочемо подати прізвища тих, що їх ви ув'язнили, заслали, примусили до мовчанки, голодили, тортурували, принижували. Прізвища Михайла Сороки, Александра Солженіцина, Івана Дзюби, Андрія Амальрика, Івана Світличного, Вячеслава Чорновола, Петра Якіра, Сімаса Кудірки, Юрія Шухевича, Валентина Мороза, Владіміра Буковського і багато інших." Лист свящ. Берреґена передрукувала газета *І.П.* 6-ого листопада м.р.

Такий удар по КПРС не міг пройти без реакції. Вже довгими роками радянська преса вихвалювала о. Берреґена, як борця проти гноблення, тепер, коли він показав пальцем на Брежнєва і Щербицького, як на злочинців, треба було зареаґувати. Щоб не інформувати читача в СРСР про виступ Берреґена, керівники з КПРС наказали слухняним сталіністам з Компартії США, щоб ті дали відповідь за Брежнєва і Щербицького. 18-ого листопада 1972 р. недільний випуск органу КП США *Ворлд* надрукував "Відкритого листа до Данієла Берреґена" за підписом Майкела Майерсона. Там сказано таке: "Всі держави тримають політичних в'язнів, але революційні держави тримають переважно контрреволюційних в'язнів, в той час як контрреволюційні держави тримають революційних в'язнів. Тут не йдеться про те саме явище, але про протилежності".

Про арешти в Україні писало видання *Інформаційні Матеріяли*, орган Чехословацьких Революційних Соціялістів /еміґранти після інвазії СРСР 1968 р./. В числі з серпня м.р. появилася стаття "Масові арешти в Україні", інформуючи ширше читачів, здебільша в ЧССР, про нову хвилю арештів в Україні.

В часі, коли ліва преса видвигала українську проблематику, газети "естаблішменту" присвячували також все більше уваги національному питанню в СРСР, зокрема ситуації в УРСР. Лондонський *Дейлі Телеґраф*

digitized by ukrbiblioteka.org

з 10-ого жовтня м.р. приніс повідомлення про заворушення в Дніпродзержинську і Дніпропетровську: "25 і 26 червня 1972 р. в Дніпродзержинську відбулися поважні заворушення, які вибухли внаслідок арештування кількох молодих українців, з яких один назвав солдата "російським окупантом України". Тисячі людей ввірвалися були до місцевих приміщень КҐБ, повибивали вікна, поламали двері і позривали образи радянських вождів..."

3-ого жовтня м.р. газета *Лос Анджелес Таймс* подала вістку про те, що СРСР плянує будувати нову головну квартиру для штабу Варшавського Пакту у Львові.

28-ого червня м.р. газета *Нусантра* з Джакарти помістила довшу статтю про усунення Петра Шелеста з посади першого секретаря КПУ. В статті сказано, що Шелест вже довший час розсварений із Брежнєвим. Ця сварка виявлялася в різних моментах, напр., в справі заміни шефа КҐБ Нікітченка на Федорчука, що було зроблено проти бажань Шелеста. Західні здогади, що Шелест полетів з посади в Україні за рішучу поставу в справі В'єтнамської війни, пише *Нусантра*, не є головною причиною зміни вождя в УРСР.

15-ого вересня 1972 р. лондонська газета *Таймс Литерері Саплемент* надрукувала неопубліковану досі статтю англійського письменника Джорджа Орвелла, автора повісти *Колгосп тварин*, з назвою "Свобода преси". З огірченням, Орвелл розкриває сервільність британського інтелектуала перед Радянським Союзом, показує комплекс "не дратуй альянта", і стверджує, до яких абсурдних ситуацій це довело. Автор пригадує, як у роках сталінських чисток найбільші вороги кари смерти у Британії голосно прославляли сталінський терор і як у тих часах було модно писати про голод в Індії, але борони Боже не згадувати про голод в Україні. В паризькій газеті *Л'Арор* з 21-22 жовтня м.р. під рубрикою "Короткі вісті зі світу" подано вістку про засуд Вячеслава Глузмана з Києва на сім років табору і три роки заслання, і про засуд Люби Середняк /також з Києва/ на один рік тюрми.

Ле Монд з Парижу з дня 15-ого листопада м.р. повідомив про появу 27-ого випуску *Хроніки поточних подій*, додаючи, що значна частина випуску присвячена подіям в Україні.

"ПЕТРО І І УКРАЇНА"

Під таким наголовком надруковала газета українських комуністів в Торонті, в Канаді, "Життя і слово" за 9 жовтня 1972 р. статтю свого лідера Петра Кравчука. Стаття доволі інтересна для оцінки мислення автора і цілого його середовища, тому пердруковуємо її майже в цілості. Ось, що пише Кравчук:

> У червні минуло 300 років з дня народження російського царя Петра І. З цього приводу український радянський історик проф. В. А. Дядиченко опублікував в "Українському історичному журналі" (№6) статтю п. з. "Петро І і Україна".
>
> Прочитавши цю стацю (номер журналу щойно надійшов до Канади), я хочу висловити свою думку про твердження автора, що реформи, які проводив Петро І, "мали прогресивне значення й для України".
>
> Безперечно, Петро І є видатною постаттю в історії Росії. Це ж бо він своїми реформами, які проводив жорстокими способами, зробив Росію сильною європейською державою, в якій, як твердить проф. Г. М. Панкратова ("Історія СРСР", Київ 1948, частина друга, стор. 37) "всі вигоди від реформ Петра насамперед дістались дворянам, а також купецькому класові".
>
> Проф. Г. М. Панкратова далі зазначає, що "усі успіхи в зміцненні дворянської держави досягались жорстокою експлуатацією селян".
>
> Якщо Петро І зробив дуже багато для створення й зміцнення національної держави російських поміщиків і торгівців, то по відношенню до України він дуже багато доклав зусиль, щоб ліквідувати всі залишки української державності, знищив українську національну культуру, перетворив українських селян у кріпаків.
>
> За фактами для підтвердження вище сказаного не треба шукати ні в архівних документах, ні в монографіях багатьох авторів-істориків, бо ж їх постачає сам В. А. Дядиченко у своїй статті.
>
> Послухаймо його:
>
> "Запроваджуючи нову, єдину в усій країні, систему адміністративного поділу, царизм грубо порушував історичні традиції і автономний устрій окремих народів Російської імперії - башкирів, народів Поволжя, Сибіру,

digitized by ukrbiblioteka.org

Півночі. Таку ж політику проводив Петро І й на Україні".

І далі:

"..політика централізації призвела до погіршення становища народних мас (на Україні. - П. К.), з яких стягувалися численні грошові та натуральні збори на утримання царських військ".

І ще далі:

"Незважаючи на клопотання, цар не дозволив провести вибори нового гетьмана, і з 1723 р. Україною управляла лише Малоросійська колегія. Остання значно збільшила грошові збори з населення. В 1722 р. вони становили 45.5 тис. крб., а в 1724 - 241.3 тис. З 1723 року козацьким військом командував російський воєначальник князь М. Голіцин, полковниками призначалися тільки російські офіцери.

Таким чином, Петро зробив істотні кроки в напрямку обмеження автономії України. Його політика підкорення національних окраїн Росії була складовою частиною загальної колоніальної політики царизму, спрямованої на посилення експлуатації й гноблення народних мас".

В. А. Дядиченко, говорячи про економічні заходи Петра І, пише, що "простежується тенденція підкорення економіки України інтересам російського дворянства".

Порушуючи питання української культури, В. А. Дядиченко говорить:

Реформи Петра І в галузі культури також мали класовий характер. Саме централізаторська політика царизму зумовила обмеження українського книгодрукування".

Я тільки навів деякі факти з статті В. А. Дядиченка, щоб показати, яка була політика Петра І по відношенню до України. І тому незрозумілим є, коли В. А. Дядиченко, після всього цього, каже, що "ці реформи мали прогресивне значення й для України".

Хочу завважити, що в тому самому часі, коли появилася стаття В. А. Дядиченка в "Українському історичному журналі", до Канади надійшов третій том "Радянської Енциклопедії історії України", в якій подана стаття про Петра І (стор. 374). Автор статті - О. П. Маркевич. Він, подавши детальну характеристику діяльності Петра І, пише:

"В 1709 було знищено Запорізьку Січ як вогнище антифеодального руху на Україні".

Далі:

"За Петра І тисячі українських козаків і селян посилали

на будівництво фортець і каналів, де від непосильної тяжкої праці, хвороб і голоду чимало їх загинуло".

До речі, О. П. Маркевич ніде не говорить про прогресивну роль реформ Петра І для України.

Кравчук закінчує свою статтю цитатою зі "Сну" Шевченка, в якім, як відомо, Шевченко натаврував ганебну ролю, що її відіграли Петро І і Катерина ІІ в поневоленні українського народу.

Стаття Кравчука, як згадано, доволі вимовна. Він сам і його товариші відомі з того, що вони ведуть політику жалюгідного пристосуванства й опортунізму у відношенні до усього, що приходить з Москви. Вони десятиріччями позичають очей у Сірка, щоб виправдувати навіть найбільш ганебні дії російських комуністів та їх українських вислужників в Україні. Проте часто рядові українські комуністи в Канаді, яких зрештою там небагато, висловлюють своє негодування з приводу такої безхребетности їхніх керівників. Цим, мабуть, треба пояснити виступ Кравчука проти Дядиченка. Правда, приходить дивуватися, чому саме з приводу цього обурюється Кравчук. Чей же не один Дядиченко виправдує розбої царату в Україні. Уся ж сучасна радянська історіографія побудована на принципі т.зв. прогресивної ролі, яку, мовляв, зіграли в Україні і в інших провінціях імперії російські царі та їхні прикажчики. Про це пишеться навіть в постановах ЦК КПРС. Але "прогресивні" українські канадці з кол Петра Кравчука мовчать наче закляті.

digitized by ukrbiblioteka.org

ДЕКЛЯРАЦІЯ ЗП УГВР

З ПРИВОДУ 50-РІЧЧЯ СРСР

30 грудня ц. р. припадають п'ятдесяті роковини утворення Радянського Союзу. З цієї нагоди керівники Комуністичної партії і уряду Радянського Союзу та підчинені їм органи посилили пропаґандивну кампанію з метою створити враження, що СРСР - це єдина у світі багатонаціональна держава, в якій справедливо розв'язано національне питання і в якій взаємини між народами побудовані на принципах справжньої рівности та дружби.

Народи СРСР, які після розвалу царської імперії утворили власні самостійні республіки, але швидко втратили їх у результаті збройної аґресії російських більшовиків і були включені в СРСР, також роблять підсумки того, що принесла їм ця нова державна формація. Вони пригадують, що згідно з формальними актами з-перед 50 років, СРСР творився передусім для того, щоб, нібито, забезпечити суверенність союзних республік від аґресії капіталістичного світу. Вони пам'ятають також, що напередодні утворення СРСР делеґати неросійських республік, зокрема українці, грузини і білоруси, вели гостру боротьбу проти великодержавних централістів, які вже в той час намагалися цілковито ліквідувати суверенні права окремих радянських республік та включити їх у Російську СФСР. Довготривала боротьба закінчилася вимушеним компромісом, у результаті якого союзні республіки були змушені віддати союзному урядові в Москві частину своїх прав, головно в галузі оборони і закордонної політики. Іншими галузями життя мали правити самі уряди союзних республік.

Проте на ділі вийшло інакше. Записані в конституції СРСР і в конституціях союзних республік права є по суті знищені, а республіканські органи влади перетворені у відділення ЦК КПРС та уряду СРСР. Це видно зокрема в Україні.

В умовах радянської влади український народ втратив мільйони людей, штучно замучених голодом у 1933 р., і тисячі знищених діячів культури, творчої інтеліґенції. Його землю опанували наїзники, що понад 50 років самовільно господарять в його хаті. Політбюрові ЦК КПРС і всесоюзним міністерствам у Москві підпорядкована цілість життя українського народу, усі без виїмку галузі народного господарства України: - Академія Наук УРСР, наукові установи і дослідні центри,

молодечі, літературні, мистецькі й інші організації. В Москві вирішують жуть надавати високі наукові ступні, в Москві рішають про скількість і характер високих і середніх спеціяльних шкіл в Україні, про кількість студентів, про розміщення кваліфікованих кадрів України, там також визначують число періодичних та неперіодичних видань українською мовою і їх тиражі. За радянськими джерелами, ок. 4 мільярди карбованців відходить кожного року з України у всесоюзний бюджет у Москві, без будь-якої рекомпенсати. В офіційно атеїстичному СРСР також релігійне життя українського народу всеціло контролює Москва. Після знищення Української Автокефальної Православної і Української Католицької Церков, існуюча в Україні Православна Церква перетворена в загін Російської Православної Церкви, подібно як КП України є загоном КПРС.

Тотожне становище є в інших неросійських республіках. Тисячами щупальців спрут російського великодержавного централізму опановує і контролює життя неросійських народів, виразно змагаючи до ще більшої уніфікації імперії. Тому не випадково вже сьогодні керівники КПРС говорять про заникання значення кордонів між союзними республіками.

Однак керівників КПРС не влаштовує сама уніфікація імперії. Ще в 1930-их роках вони проголосили тезу про існування т.зв. радянського народу. Тепер насилу проводять в життя т.зв. всебічне зближення і злиття націй, їхніх культур, традицій, звичаїв, мов і т.д. В кінцевому результаті ці заходи мали б привести до ліквідації окремих націй в СРСР, а всіх його жителів перетворити в т.зв. радянських людей, що говорять російською мовою і, в духовно-культурному відношенні, стають росіянами. Те, що не вдалося досягти царським чорносотенцям,мало б бути здійснене під прапором комунізму в російському виданні. Засобами в побудові такого "комунізму" має служити безперервна русифікація всіх галузей життя неросійських народів; зумисне накидання неросійським народам російської мови, культури, традиції; цькування і обпльовування історичного минулого неросійських народів, їхніх національних героїв, висилання кваліфікованих кадрів неросіян не тільки вищого, але й середнього ступеня поза межі їхніх республік і рівночасно поселювання на їх місце російських бюрократів та колоністів, з метою ограбити неросійські народи не тільки з їх духової культури, але також, шляхом переміщування населення, загарбати в них їх рідну землю.

Паралельно з таким національним поневоленням неросійських народів, керівники КПРС знищили політичні й соціяльні свободи всіх народів СРСР. Теоретично ґарантовані конституцією Радянського Союзу свободи слова, друку, зборів, організацій, релігійних переконань,- день у день порушуються органами влади. В Радянському Союзі побудовано двоклясове суспільство, в якому ніким не вибрана і ніким не контрольована каста партійної і державної бюрократії, що засобами насильства узурпувала собі владу, жорстоко наживається на праці мільйонів робітників, селян і трудової інтеліґенції. Протилежна думка заборонена також в самій партії. Тих, хто в СРСР не погоджується з

digitized by ukrbiblioteka.org

панівною олігархією, запроторюють у в'язниці, табори примусової праці, або психіятричні лікарні.

П'ятдесяті роковини утворення СРСР є роковинами зради провідних ідеалів національної, політичної і соціяльної свободи, за які в роках революції боролися народи царської імперії. Природним порядком проти цього історичного обману піднімається і росте спротив усіх народів СРСР.

Геройський спротив політиці русифікації і перемішування кадрів ставлять балтійські народи. Самоспалення трьох литовських патріотів і масові демонстрації в Литві в останніх місяцях в обороні самостійности литовського народу, розкривають тільки краєчок правди про нагромаджені почування поневолених народів Прибалтики. За право поселитися в країні їхніх батьків і за свободу рідної культури, традиції, релігії, мови, борються радянські жиди. Безперервно триває боротьба кримських татар, що вимагають повернення на Крим. Сильну біологічну динаміку й національну ідентичність виявляють такі народи як узбеки, казахи, туркмени, кіргізи, чеченці, інгуші, калмики. Національна гордість, патріотизм і боротьба за власні права завжди характеризували грузинів та інші народи Закавказзя. Боротьбу проти комуністичної диктатури ведуть також кращі діячі російської культури, що прагнуть свободи творчости, ґарантії громадянських свобід.

На передовому фронті боротьби за національне і соціяльне визволення стоїть український народ. Він не припинив її після упадку Української Народної Республіки. Під час другої світової війни він виступив як самостійна політична сила, завдяки організованій боротьбі Організації Українських Націоналістів і Української Повстанської Армії. В останньому десятиріччі український народ створив нові форми боротьби за права української мови, за вільний розвиток української культури, літератури, за збереження української історичної традиції і за право бути господарем своєї землі. Ці нові форми самооборони українського народу є наскрізь леґальні, конституційні, але тим не менше носіїв цієї боротьби засуджують на важкі кари позбавлення волі, їхніх родичів викидають з праці і квартир, цькують як "буржуазних націоналістів". У час, коли в усьому Радянському Союзі проходять святкування 50-річчя СРСР, як ніби свобідної формації вільних народів, носії ідеї свободи тих народів знаходяться за ґратами і колючими дротами, а на широких просторах імперії всевладно панує воюючий російський великодержавний шовінізм.

Вихолощена з будь-яких притягаючих ідей, докраю збюрократизована і внутрі здеморалізована система комуністичної диктатури над народами СРСР втримується при владі головно засобами фізичної сили, партійної, військової і поліційної бюрократії. Вона є страшним гальмом на шляху духового, культурного, національного, політичного, соціяльного й економічного розвитку народів, над якими панує. Ніякими природними інтересами тих народів існування такого СРСР оправдати не можна. Встановлена там система не потрібна російському народові. Вона,

подібно як і царат, не тільки гамує розвиток його духовної і матеріяльної культури, але також затруює його духовість бацилями шовінізму і расизму та ставить його в ролю поневолювача десятків народів.

Ще більш шкідливим є існування СРСР для його неросійських народів. Панівна в ньому система загрожує їхній біологічній та духовній субстанції, знищує їхню національно-культурну ідентичність. СРСР як колоніяльна імперія і держава, що придушує невід'ємні права громадян і народів, є анахронізмом нашої доби. Це давно усвідомили поневолені Москвою народи. Їхня боротьба проти тиранії, яка придушує їхні національні, політичні і соціяльні свободи, голосніша за усі офіційні святкування 50-річчя СРСР. Вона віщує завтрішній день народів сучасної рабовласницької імперії.

Грудень 1972

digitized by ukrbiblioteka.org

Громадський комітет захисту Ніни Строкатої

Нижче передруковуємо з тижневика "Українське слово" за 24 вересня 1972 , що появляється в Парижі, Звернення Громадського комітету захисту Ніни Строкатої. Оригінально Звернення було надруковане в самвидавному журналі "Український вісник" ч. 6, що появляється в Україні. З тих, хто виступив в обороні Ніни Строкатої, трьох, а саме Петра Якіра, Василя Стуса і Вячеслава Чорновола, арештували органи КҐБ, Ірину Стасів-Калинець засудили у Львові на шість років ув'язнення і три роки заслання, а доля Леоніда Тимчука невідома. Редакція.

Виходячи з того, що останнім часом в СРСР зросла кількість судових переслідувань за відкрите висловлювання і відстоювання переконань;

- що такі переслідування носять антиконституційний характер і супроводжуються багатьма порушеннями норм соціалістичної законності (гласності судочинства, права на захист тощо);

що сам факт арешту радянської людини за висловлення переконань вступає в суперечність із прийнятими Генеральною Асамблеєю ООН і ратифікованими урядом СРСР Загальною Декларацією Прав Людини і Пактом про громадянські і політичні права;

- що офіційні джерела не інформують громадськість про політичні процеси в СРСР або інформують неправдиво;

- що організовані і націлені дії громадськості можуть зробити великий внесок в оздоровлення радянського суспільства, -

ми прийшли до висновку про необхідність в окремих, особливо серйозних, випадках проводити організовані дії для захисту громадян СРСР, переслідуваних із політичних мотивів.

Арешт 8. грудня1971 року Одеським УКДБ науковця-мікробіолога, Ніни Антонівни Строкатої (Караванської) ми вважаємо саме таким особливо серйозним випадком, із таких причин :

1. Йдеться про арешт людини, відомої як українській, так і російській демократичній громадськості принциповим відстоюванням здорових засад суспільного життя іСуспільної справедливості;

2. Йдеться про поміщення у в'язничні умови з очевидним наміром засудити на ще принизливіші умови підневільного утримання жінки, що морально здорове суспільство може дозволити собі тільки як абсолютну крайність (незалежно від того буде це американська комуністка Анджела

Девіс, чи українська патріотка Ніна Строката);

3. Йдеться про арешт дружини політв'язня фактично тільки за те, що вона, незважаючи на сильний тиск, не відмовилася від свого чоловіка, засудженого на тривалий термін, і обстоювала його інтереси (хоч ми свідомі того, що слідчі спробують завуалювати цей очевидний факт підтасовкою якогось «розповсюдження» чи «пропаганди»).

Громадський Комітет захисту Ніни Строкатої створюється на основі гарантій Конституції СРСР, Декларації Прав Людини та Пакту про громадські і політичні права. у своїх діях він дотримуватиметься радянських законів.

Дії Комітету полягатимуть:

у зборі фактів і документів та матеріалів, що торкатимуться особи Н. Строкатої і її «справи», в ознайомленні з ними державних та правових інстанцій та представників громадськості;

в організації при потребі збору підписів під зверненнями на захист Н. Строкатої;

у зборі коштів для допомоги Н. Строкатій та її чоловікові-політв'язневі, позбавленому, у зв'язку з арештом дружини, будь-якої моральної і матеріальної допомоги;

у домаганні всіх, гарантованих законом прав про захист (призначення адвоката за вибором Комітету чи родичів, виставлення свідків захисту, громадського захисника тощо);

у домаганні гарантованої законом гласності судового процесу, якщо до такого дійде;

у гарантованому оскарженні перед касаційною та іншими інстанціями звинувального вироку, якщо такий буде винесений;

у інших діях, які підкаже хід слідства та суду.

Якщо всі ці законні заходи не дадуть результатів, змушені будемо звернутися до Комітету прав людини ООН.

Дії Комітету продовжуються на весь період ув'язнення Н. Строкатої, Комітет самоліквідується після її повного звільнення.

Документи Комітету поширюватимуться двома мовами - українською і російською, тексти автентичні. Закликаємо громадськість активно підтримати зусилля Комітету. Запити у справі, а також копії звернень чи протестів просимо присилати на одну з ничже вказаних адрес.

21 грудня 1971 року.

Члени Комітету:

Петро Якір - історик, Москва.

Ірина Стасів - філолог, Львів, Кутузова 118, кв. 12.

Василь Стус - письменник, Київ, Святошине, Львівська 62/1.

Леонід Тимчук, - матрос, Одеса, Індустріяльна 44, кв. 4.

Вячеслав Чорновіл - журналіст, Львів, Спокійна 13, кв. 1.

digitized by ukrbiblioteka.org

СУД НАД ІГОРЕМ КАЛИНЦЕМ

На початку листопада відбувся у Львові суд над одним з найвидатніших молодих українських поетів, Ігорем Калинцем. Його судили на підставі карного кодексу УРСР, стаття 187, уст. 1, себто за здогадне поширювання неправдивих і зневажливих інформацій про радянський лад, і присудили йому найвищу, передбачену згаданою статтею кару, себто три роки позбавлення волі. Тому, що суд був закритий, поширюються вістки про те, що на суді його статтю мали перекваліфікувати на статтю 62 карного кодексу УРСР ("антирадянська агітація з метою послаблювання радянської влади") і присудили п'ять років в'язниці.

Калинець має 33 роки і походить з Ходорова, Львівської области. Три із його збірок, а саме "Поезії з України", "Підсумовуючи мовчання" та "Коронування опудала", що поширювались у відписах серед населення України, були надруковані на еміґрації.

Ігор Калинець за працею

digitized by ukrbiblioteka.org

ІДЕОЛОГІЯ З СОЛОДКАВИМ ПОСМАКОМ

Катерина Штуль, НА ЗАХІД ВІД ДНІПРА. Оповідання. Вво "Дніпрова Хвиля", Мюнхен 1970, 120 стор.

Беручи до уваги традиційний уже брак доброї прози в нашій еміґраційній літературі й усвідомлюючи, що саме проза від багатьох десятиліть диспонує найбільшими можливостями впливу й виховання читача, поява кожної книжки цього жанру сприймається з зацікавленням.

Авторка збірки оповідань "На захід від Дніпра" Катерина Штуль відома еміґраційному читачеві головно з не-літературної еміґраційної преси і є підстави думати, що представники поцейбічного "літературного життя" ледве чи зарахують її до вибраного кола літераторів, а то й ще менше вважатимуть дану збірку гідною літературно-критичної уваги. Вона аж ніяк не належить до творів, що їх наші еміґраційні літературні критики зараховують до категорії літератури у своєму традиційноідеалістичному розумінні цієї ділянки творчости.

Якщо головним завданням літератури і мистецтва - виховання читачів, чи точніше широкого кола читачів і глядачів, то завдання літературної критики - виховувати авторів і читачів до кращого розуміння саме цього завдання. І тому відповідальна критика повинна зосереджувати свою увагу зокрема на творах "тривіяльних", тобто на тих, що на Заході призначені для широкого кола читачів, а не тільки на тому чистому, езотеричному "мистецтві", що також розцвітає буйно на еміґрації. Адже саме в тривіяльності криються найбільші можливості неґативного ідеологічного впливання на читача, в діялектичних взаємовідносинах зрозумілого, очікуваного, підтверджуваного і консумованого.

Вже сама назва книжки "На захід від Дніпра" виявляє багато де в чому її ідеологічні інтенції.

Очевидно, представлення еміґраційного світу і його переживань цілком оправдана тематика, а для автора з-поміж старшої письменницької ґенерації навіть єдина оправдана тематика, але вже сам цей заголовок - "На захід від Дніпра" - свідчить про неспроможність абстрагувати від свого минулого, і, з другого боку, з'ясовує ситуацію старшої еміґраційної ґенерації, відірваної і чужої від країни над Дніпром і не вросло в західнє суспільство, ґенерації, яка намагається постійно порівнювати, не знаючи об'єкту порівняння. Зрештою лектура

книжки виявляє, що її зміст не сповняє заповідженої претенсії: "Захід" тут тільки дуже обмежений і сумнівний витинок, а два світи, що мають бути протиставлені, аж ніяк не є світами.

Вмішені в книжці оповідання можна поділити на дві групи: ті з любовною тематикою і ті, що стосуються критично західнього суспільства, в цьому випадку - французького. Любовна тематика зводиться до улюбленої проблематики українських жінок-письменниць на еміґрації: як українська дівчина чи хлопець закохується і знаходить щастя в коханні з земляком. Такі щасливі випадки, ясна річ, бувають, але не завжди відповідають дійсності, в якій починають переважати - зовсім закономірно - мішані подружжя.

Правда, розв'язка цієї актуальної проблеми в стилі даних оповідань - українка після довгого чекання знаходить таки свого вибраного - очевидно гарніша і менше проблемна. Бо коли так, то проблеми суспільної активности, виховання дітей, поєднання власної свідомости з чужою - зникають. Такий підхід цілком під смак старим паннам (і деяким з молодшої генерації), які таким чином знаходять ще й страждальне виправдання для своєї "невдачі", як і жінкам, що одружені з українцями і ставляться за норму, чи за приклад. Бракує тільки улюбленого сюжету, в якому дівчина знаходить француза, що з великої любови до неї вчиться української мови і стає щирим українським патріотом. Оскільки ж, в реальності не знайдеться для кожної української еміґраційної дівчини відповідного українця, й оскільки, подібна історія, як "Зустріч", що в ній українка переживає серцещипательну любов до радянського українського танцюриста, залишається безвиглядною, то треба б вказати на можливості зберегти свої національні якості в подружжі з "чужинцем". І саме завданням авторки, яка вже тим самим, що пише і претендує на краще розуміння життя, ніж читач-консумент, було б показати реальність і можливість найкращої розв'язки того роду конфліктів.

В другій групі оповідань авторка представляє читачеві французький "світ", репрезентований кількома виключно неґативними персонажами, які цілком відповідають кліше "типових французів", як їх бачить дрібноміщанин. Педагогічний змисл таких картин - показати читачеві неґативні прикмети того західнього світу, що йому все ще виглядає вищий за його власний. Така інтенція, очевидно, дуже похвальна, але, щоб вона не застрягла, як у данім випадку, у провінціоналізмі, треба ці неґативи поставити в загальні суспільні рамки, треба показати в цьому чужому світі позитивне, від якого можна вчитися. Подібні спроби на відповідному рівні вже відомі з описів і представлень американського світу. Помилка і небезпека цього роду критичного ставлення до чужого лежить у зводжуванні тих чи інших явищ на національну базу.

Проблематика дальших оповідань розв'язується на подібному солодкаво-поверховому

digitized by ukrbiblioteka.org

рівні, як наприклад - втрата зору, до того ж у випадку скульптора ("Два боги тебе ліпили") з психологічного боку, знаходила в літературі вже багато кращих з'ясувань.

Можна запитатися: навіщо переоцінювати цього роду писання, мовляв, такого багато друкується, інколи й ще гіршого. Але , як це стверджено вище, в цього роду творчості приховується небезпека підсолодженої ідеології. Вибираючи відповідальну для себе й у відношенні до читача тематику, авторка саме перейшла межі незобов'язуючого дилетантизму.

Критика й засудження цього роду літературних виявів стосується не тільки оповідань із названої збірки. Ця збірка стала тільки притокою до критики й засудження еміґраційної т. зв. "жіночої прози", що її здебільшого характеризує солодкаве, забріхане представлення життя, дрібно-міщанська ідеологія, дилетантське володіння мистецькими засобами - стилем і мовою. Небезпека саме в тому, що читачі, головно молодші (писання цього роду друкуються часто у виданнях для молоді) відкривають і знаходять можливості і способи, як тікати від проблем реального життя й уникати розв'язування конфліктів.

На Заході тривіяльна література з ідентичною ідеологією друкується здебільшого брошурами, на газетному папері, які появляються майже кожного дня і коштують тільки невелику суму сантимів чи центів. На еміґрації, де немає грошей на видання деяких давніших - сьогодні недоступних - творів і праць, цього роду творчість появляється окремими книжками, на доброму папері й інколи в гарному мистецькому оформленні.

Включені в названу збірку "Конкурсні страждання" були нагороджені на VII-ому літературному конкурсі СФУЖО. Це свідчить не так про літературний квалітет авторки, як про рівень цього ж конкурсу, що по суті підтримує такий "клімат" жіночої літературної творчости. Зрештою, такі похвальні наміри, як виховання літературного дорасту, стають фарсою, коли виховникам бракує освіти і смаку і коли їх приклад приводить молодих і старших дилетантів до самообману, що написавши мізерне оповідання чи нарис, вони вже стали творчими людьми і не мусять працювати на кориснішому полі.

У зв'язку з цим на окрему статтю заслуговувала б проблематика літературної критики на еміґрації. Вже сам факт, що в закінченнях негативних для автора рецензій мусить завжди включатися вибачення перед автором, щоб він не сприйняв критики, як особистої образи, або ж обов'язкове безкритичне ствердження Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas (Хоч бракує сил, але треба хвалити добру волю), свідчить про ненормальну ситуацію культурного життя на еміґрації, зумовлену головно браком літературної освіти в його учасників.

Катерина Горбач

З ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ У СВІТІ

У видавництві "Сучасність" у Мюнхені появилася п.н. "Перстень і посох" посмертна збірка поезій Євгена Маланюка. Померлий в 1969-ому році Євген Маланюк був одним із найвидатніших українських еміграційних поетів, есеїстів і літературних критиків. Збірка "Перстень і посох" складається з трьох циклів недрукованих здебільшого за його життя віршів, а саме "Лютий", "Поле бою" і "Парастас". Видано збірку в мистецькому оформленні Любослава Гуцалюка.

Новозаснроване Українське Академічне Видавництво у США видало англійською мовою, як перший том у серії перекладів з українських клясиків, роман "Невеличка Драма" Валеріяна Підмогильного. Це останній твір цього визначного письменника, який друкувався в журналі "Життя й Революція" в 1930 р. В часі сталінського терору Підмогильний був арештований і згодом розстріляний разом з іншими письменниками, мабуть у 1941 р. Творчість Підмогильного в Україні, як і зрештою на Заході, мало відома. Обширну передмову до цього камерного роману Підмогильного написав проф. Юрій Шевельов, редактором цієї серії перекладів українських клясиків є проф. Юрій Луцький.

Видавана у Варшаві українська газета "Наше слово" інформує, що в чотирьох клясах ліцею в м. Гурові Ілавецькому в Польші навчаються 148 українських дітей, що походять з Кошалінського, Ґданського, Ольштинського, Білостоцького і Ряшівського воєводств. Згаданий ліцей тільки частинно заспокоює духовні потреби української меншости в Польщі.

Як інформує газета "Свобода", картини видатного українського мистця-графіка Якова Гніздовського були в грудні 1972 р. виставлені в одній з галерій Лондону, в Англії. З нагоди виставки галерія видала великий каталог графіки і рисунків Гніздовського з 32 репродукціями. Минулого року три картини Гніздовського, а саме "Поле", "Два барани" і "Зебра" були включені в міжнародну виставку ксилографії-графіки в Італії. У тій виставці Гніздовський брав участь в групі 10 найвидатніших американських графіків. Радянський Союз репрезентували шість графіків - усі з Москви. Між ними не було ні одного українця, чи представника інших народів СРСР. В каталогах усіх виставок із працями Гніздовського завжди підкреслено, що він родом з України. Гніздовський постійно живе в Нью Йорку, в США.

Дня 3 грудня 1972 р. відбулися в Нью Йорку загальні збори Об'єднання мистців українців у США. На голову Об'єднання переобрано скульптора Михайла Черешньовського, а в управу увійшли: П. Андрусів, Л. Кузьма, В. Ласовський, І. Паливода, В. Панчук, Б. Савчук, І. Шолдра. Жюрі організації творять: Я. Гніздовський, П. Мегик, М. Мороз, П. Холодний, М. Черешньовський. Осередок Об'єднання у Філядельфії видає журнал "Нотатки з мистецтва". Святослав Гординський приготовляє чотиримовну публікацію про українську ікону.

В днях 13-15 жовтня 1972 р. відбувся в Лондоні, в Англії, Третій Собор Української Автокефальної Православної Церкви. Участь в соборі взяли: Митрополит УАПЦ у світі і Української Православної Церкви в

digitized by ukrbiblioteka.org

Яких 600 українських католиків протестували дня 25 листопада 1972 р. перед Апостольською делеґатурою Ватикану у Вашинґтоні. Протестні збори скликала управа Товариства за патріярхальний устрій Української католицької церкви. Протест був викликаний тим, що керівні кола Ватикану забороняють українським єпископам з різних країн поселення еміґрації діяти як автономічний синод Української католицької церкви під проводом її голови, Верховного Архиєпископа Йосифа Сліпого, і взагалі заперечують права тієї церкви на адміністративну незалежність від Ватикану.

В Торонті, в Канаді, відбулася 11 листопада 1972 р. демонстрація в обороні арештованих патріотів в Україні, зокрема Юрія Шухевича. На демонстрації промовляв м. ін. Абраам Шіфрін, який в 1960-их роках перебував у в'язницях і таборах праці в СРСР разом з Юрієм Шухевичем, та іншими ув'язненими українцями, а в 1970 р. еміґрував до Ізраїля. В демонстрації взяли участь понад тисяча осіб. Шіфрін промовляв також дня 9 грудня на подібних зборах в Нью Йорку, що їх скликали організації Українського Визвольного Фронту під патронатом Об'єднаного комітету українців Нью Йорку.

На Заході була поширена вістка про те, що невідомий кримінальний злочинець поранив ножем Валентина Мороза у Владимірській тюрмі. У зв'язку з цим Мороза перевезли до Києва. Українська інформаційна служба "Смолоскип" повідомила, що справу поранення Мороза розглядала Міжнародна Амнестія в Лондоні. В інформаційному "Листку" Амнестії за липень 1972 р. закликається читачів, щоб вони висилали письма до начальника в'язниці у Владимірі, з проханням поінформувати їх про стан здоров'я Мороза.

Впродовж місяця жовтня 1972 р. відбулося в різних містах поселення української еміґрації в Англії відзначування 50-их роковин існування Українського вільного університету. З доповідями під час тих імпрез виступав ректор УВУ, проф. Володимир Янів. При кінці жовтня професори УВУ відбули наукову зустріч з професорами німецького університету в Ерлянґені. Попередні такі зустрічі відбувалися в університетах Мюнхену і Штутґарту.

Українці в США склали понад півтора мільйона долярів на фонд трьох катедр українознавства, точніше, української мови, літератури та історії, при Гарвардському університеті. Зібрати ще треба яких 250 тисяч долярів, тому збірка продовжується. Незабаром професором історії України буде призначений молодий українець, випускник Гарвардського університету, Орест Субтельний. В 1973 р. п'ятеро студентів-докторантів будуть в тому ж університеті захищати свої дисертації з історії України та української літератури.

США, Мстислав, єпископи Орест і Константин та 29 священиків і 42 делеґати парафій та церковних установ західньої Европи. В постановах Собору так м. ін. говориться про становище в Україні: "Заслухавши доповідь митрополита Мстислава про теперішні обставини в Україні та про посилення там репресій і терору супроти віруючих усіх християнських церков і об'єднань, зокрема безжалісне переслідування Москвою представників усіх галузей української культури, Собор висловлює перед усіма народами світу рішучий і гострий осуд людиноненависницького ставлення уряду СРСР до людини і до немосковських народів..."

Український танцювальний ансамбль "Дукля" мав при кінці листопада 1972 р. три виступи в концертовій залі Нью Йорку, Карнеґі Гол. Ансамбль складається з танцюристів і співаків Пряшівщини в Чехо-Словаччині. Серед них, крім українців, є також словаки. В його програмі були українські, словацькі, угорські, польські та російські танки і пісні. Мистецьким директором "Дуклі" є Меланія Немцова. Кореспондентам американської преси, яка широко інформувала про виступи "Дуклі" (зокрема газета "Нью Йорк Таймс"), Немцова заявила, що метою "Дуклі" є показати за кордоном народне мистецтво українців Пряшівщини та поінформувати про їх культурні надбання.

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

5 *Роман Бабовал.* Восени - вода
12 *Жан Кокто.* Людський голос.
22 *Ліда Палій.* Записки із старого корабля.
26 *Вільям Ендерсон.* Цар із Сходу.
29 *Юрій Клиновий.* Нетоптаним шляхом.
38 *Яків Гніздовський.* Василь Кричевський і українське мистецтво.
41 *Вадим Павловський.* Життя і творчість В. Кричевського.
48 *Валеріян Ревуцький.* Василь Григорович Кричевський.

ВІДКРИТТЯ І ЗНАХІДКИ

54 *Борис Мозолевський.* Скитія з висоти царських курганів.
62 Із поезій Бориса Мозолевського.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

65 *Іван Бакало.* Національна політика В. І. Леніна та перспективи її розвитку
82 *Роман Рахманний.* Вогонь і попіл. З приводу нової книжки І. Кошелівця.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

86 *Анатоль Камінський.* "Економічна коекзистенція" і її імплікації для внутрішньої політики СРСР.
100 *Мирослав Прокоп.* Ювілейний рік СРСР і національний фактор в імперії.
108 *Роман Купчинський.* Міжнародна преса про становище в Україні
112 Петро І і Україна

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

115 Декларація ЗП УГВР з приводу 50-річчя СРСР
119 Громадський комітет захисту Ніни Строкатої.
121 Суд над Ігорем Калинцем

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

123 Ідеологія з солодкавим посмаком (К. Горбач)

126 ХРОНІКА

ПРОСИМО ВИПРАВИТИ

У статті Д. Козія "Стефаникова людина в межових ситуаціях" в ч. 10-ому за жовтень 1972, стор. 48, рядок 17 згори замість "*правди* й несправедливости" - має бути "*неправди* й несправедливости". На стор. 50, рядок 6 знизу замість "добра мати співає *більш із серця*" - має бути "добра мати *співає біль* із серця".

digitized by ukrbiblioteka.org

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply"
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентіна: Cooperativa de Credito
„Renacimiento"
(para „Suchasnist")
Maza 144
Buenos Aires

Великобританія: Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швайцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschlikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ
місячника «СУЧАСНІСТЬ»
на 1973 рік

	одно число:	річно:
Австралія	0.90	9.— дол.
Австрія	26.—	260.— шил.
Англія	0.40	4.— фун.
Аргентіна	1.80	18.— пез.
Бельгія	55.—	550.— бфр.
Бразілія	1.80	18.— н. круз.
Венесуеля	1.50	15.— ам. дол.
Голляндія	4.—	40.— гул.
Канада	1.50	15.— к. дол.
Німеччина	4.—	40.— нм
США	1.50	15.— ам. дол.
Франція	6.—	60.— ффр.
Швайцарія	4.80	48.— шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журнала летунською поштою до Канади і США становлять 8.— дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливлюють їхню реалізацію.

Адреси для вплат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
8 München 2, Promenadeplatz
Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

Книжкові новини у видавництві

«Сучасність»:

ЮРІЙ ЛАВРІНЕНКО

ЗРУБ І ПАРОСТИ

Книжка про українську літературу на батьківщині й в еміґрації за останнє півстоліття. Формат — велика вісімка, 336 стор. Ціна: 6 дол., 21 нім. марка або рівновартість в іншій валюті.

ВАДИМ ЛЕСИЧ

НИКИФОР З КРИНИЦІ

Книжка (72 стор., на крейдяному папері) містить нарис життя й аналізу творчости всесвітньовідомого українського маляра з Криниці. Крім того, 16 репродукцій його творів, у тому числі дві кольорові.

Ціна: 16,50 н. м., або 5 дол. (США, Канада), або рівновартість в іншій валюті.

ІГОР КАЛИНЕЦЬ

ПІДСУМОВУЮЧИ МОВЧАННЯ

Книжка поезій (96 стор.), заборонених в УРСР і поширених самвидавом. Ілюстарції Р. Петрука.

Ціна: 10 н. м., або 3 дол. у картоні;
15 н. м., або 4.50 дол. у полотні (США і Канада); або рівновартість в іншій валюті.

З замовленнями звертатися до видавництва.

digitized by ukrbiblioteka.org